
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

M-2842

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विक्रम सवंत)	Additional Particulars / Remark
श्रीमद्भागवत ~~श्रीमद्भगवद्गीता~~ षष्ठम स्कंध	–	धर्मशास्त्र	पूर्ण	·	४/५	४९०	संस्कृत	कागद	15	62		

॥ अथ सचूर्णिके श्रीमद्भागवते सप्तमस्कन्धः प्रारभ्यते ॥

यदा भगवान् स्रष्टुमिच्छति तदा रजो वर्धयति । एवं क्रीडितुं सत्त्वं संहर्तुं तमश्च ॥ १० ॥ हे राजन् । अजः प्रधानपुरुषसहकारित्वेन कालं स्वयमेव सृजति । तेन च सुरानीकं वर्धयति असुरादींश्च हिनस्ति ॥ ११ ॥ हे राजन् । एतद्विषये महाक्रतौ पृच्छते युधिष्ठिराय पूर्वं नारदेनेतिहासः उदाहृतः । तं शृणु ॥ १२ ॥ यदा यज्ञे शिशुपालतेजः कृष्णे प्रविष्टं दृष्ट्वा सर्वेषां शृण्वतां सतां युधिष्ठिरो नारदं पप्रच्छ ॥ १३ ॥ १४ ॥

यदा सिसृक्षुः पुरं आत्मनः परो रजः सृजत्येव पृथक् स्वमायया ॥ सत्त्वं विचित्रासु रिरंसुरीश्वरः शयिष्यमाणस्तम ईरयत्यसौ ॥ १० ॥ कालं चरंतं सृजतीश आश्रयं प्रधानपुंभ्यां नरदेव सत्यकृत् ॥ य एष राजन्नपि काल ईशिता सत्त्वं सुराऽनीकमिवैधयत्यजः ॥ तत्प्रत्यनीकानसुरान् सुरप्रियो रजस्तमस्कान् प्रमिणोत्युरुश्रवाः ॥ ११ ॥ अत्रैवोदाहृतः पूर्वमितिहासः सुरर्षिणा ॥ प्रीत्या महाक्रतौ राजन् पृच्छतेऽजातशत्रवे ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा महाद्भुतं राजा राजसूये महाक्रतौ ॥ वासुदेवे भगवति सायुज्यं चेदिभूभुजः ॥ १३ ॥ तत्रासीनं सुरऋषिं राजा पांडुसुतः क्रतौ ॥ पप्रच्छ विस्मितमना मुनीनां शृण्वतामिदम् ॥ १४ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अहो अत्यद्भुतं ह्येतद्दुर्लभैकांतिनामपि ॥ वासुदेवे परे तत्त्वे प्राप्तिश्चैद्यस्य विद्विषः ॥ १५ ॥ एतद्वेदितुमिच्छामः सर्व एव वयं मुने ॥ भगवन्निन्दया वेनो द्विजैस्तमसि पातितः ॥ १६ ॥ दमघोषसुतः पाप आरभ्य कलभाषणात् ॥ संप्रत्यमर्षी गोविंदे दंतवक्त्रश्च दुर्मतिः ॥ १७ ॥ शपतो रसकृद्विष्णुं यद्ब्रह्म परमव्ययम् ॥ श्वित्रो न जातो जिह्वायां नांधं विविशतुस्तमः ॥ १८ ॥ कथं तस्मिन् भगवति दुरवग्राह्यधामनि ॥ पश्यतां सर्वलोकानां लयमीयतुरंजसा ॥ १९ ॥ एतद्भ्राम्यति मे बुद्धिर्दीपार्चिरिव वायुना ॥ ब्रूह्येतदद्भुततमं भगवंस्तत्र कारणम् ॥ २० ॥

युधिष्ठिर उवाच ॥ अहो भक्तानां दुर्लभा द्विषतोऽस्य कृष्णे प्राप्तिः कथम् ॥ १५ ॥ एतत् ज्ञातुमिच्छामः । द्विजैर्भगवन्निंदया वेनो नरके पातितः ॥ १६ ॥ शिशुपालस्तु बाल्यादारभ्य कृष्णद्वेष्टा तथा च दंतवक्त्रः ॥ १७ ॥ असकृद्विष्णुं शपंतौ तौ नरके न विविशतुः ॥ १८ ॥ एवं सति कथं सायुज्यं प्राप्तौ ॥ १९ ॥ एतद्विषये मे मनो भ्राम्यति ॥ तत्र कारणं ब्रूहि ॥ २० ॥

१ शरीराणि । २ श्वेतकुष्ठम् ।

श्रीशुक उवाच ॥ नारदो राज्ञो वचः श्रुत्वा सर्वेषां शृण्वतां जगाद ॥२१॥ नारद उवाच ॥निंदास्तुत्यादिज्ञानार्थं प्रधानपुरुषयोः कलेवरमज्ञानेन रचितम् ॥२२॥देहाभिमानेन प्राणिनो यथा ममाहमिति वैषम्यं तत्कृतं हिंसादिकं च भवति ॥२३॥ तथेश्वरस्य तु वैषम्यं नास्ति ॥२४॥ अतो वैरेण भयेन स्नेहात् कामेन वा हरौ मनो युंज्यात्॥२५॥यथा मर्त्यो वैरानुबंधेन तन्मयतां प्राप्नोति तथा भक्तियोगेन न॥२६॥यथा कीटो भ्रमरेण

श्रीशुक उवाच ॥ राज्ञस्तद्वच आकर्ण्य नारदो भगवानृषिः ॥ तुष्टः प्राह तमाभाष्य शृण्वंत्यास्तत्सदः कथाः॥ २१ ॥ नारद उवाच ॥ निंदनस्तवसत्कारन्यक्कारार्थं कलेवरम् ॥ प्रधानपरयो राजन्नविवेकेन कल्पितम् ॥ २२ ॥ हिंसातदभिमानेन दंडपारुष्ययोर्यथा॥वैषम्यमिह भूतानां ममाहमिति पार्थिव ॥२३॥ यन्निबद्धोऽभिमानोऽयं तद्वधात् प्राणिनां वधः ॥ तथा न यस्य कैवल्यादभिमानोऽखिलात्मनः ॥ परस्य दमकर्तुर्हि हिंसा केनाऽस्य कल्प्यते ॥२४॥ तस्माद्वैरानुबंधेन निर्वैरेण भयेन वा ॥ स्नेहात् कामेन वा युज्यात् कथंचिन्नेक्षते पृथक् ॥२५॥ यथा वैरानुबंधेन मर्त्यस्तन्मयतामियात॥ न तथा भक्तियोगेन इति मे निश्चिता मतिः ॥२६॥ कीटः पेशस्कृता रुद्धः कुड्यायां तमनुस्मरन् ॥ संरंभभययोगेन विंदते तत्स्वरूपताम् ॥ २७ ॥ एवं कृष्णे भगवति मायामनुज ईश्वरे ॥ वैरेण पूतपाप्मानस्तमीयुरनुचिंतया ॥ २८ ॥ कामाद्द्वेषाद्भयात्स्नेहाद्यथा भक्त्येश्वरे मनः ॥ आवेश्य तदघं हित्वा बहवस्तद्गतिं गताः ॥ २९ ॥ गोप्यः कामाद्भया त्कंसो द्वेषाच्चैद्यादयो नृपाः ॥ सम्बन्धाद्वृष्णयस्स्नेहाद्यूयं भक्त्या वयं विभो॥ ३० ॥ कतमोऽपि न वेनः स्यात् पंचानां पुरुषं प्रति ॥ तस्मात् केनाऽप्युपायेन मनः कृष्णे निवेशयेत् ॥ ३१॥ मातृष्वसेयो वश्चैद्यो दंतवक्रश्च पांडव ॥ पार्षदप्रवरौ विष्णोर्विप्रशापात् पदाच्च्युतौ ॥ ३२ ॥

रुद्धः सन् तं स्मरन् तद्रूपं प्राप्नोति ॥२७॥तथा पुमान् भगवति मनो युंजन् तत्स्वरूपतां प्राप्नोति ॥२८॥ द्वेषादिभिः परमेश्वरे मनः स्थापयित्वा बहवस्तद्गतिं प्राप्ताः। ते के गोप्यः कामात्। कंसो भयात। द्वेषाच्चैद्यादयो नृपाः। संबंधाद् यादवाः।स्नेहाद् यूयम्। भक्त्या वयम्॥२९॥३०॥एषु मध्ये वेनः कतमोऽपि न तस्मात्केनाप्युपायेन मनःकृष्णे निवेशयेत्॥३१॥शिशुपालदंतवक्रौ तु विष्णुपार्षदौ विप्रशापेन वैकुंठात पतितौ॥३२॥

१ संबोध्य । २ न्यक्कारस्तिरस्कारः । ३ अद्वितीयत्वात् । ४ पूर्वश्लोकोक्तकामदिपंचमार्गगामिनाम् ।

सप्तमस्कंधः

नारद.
धर्म.
दैत्य.
हिरण्यकशिपु.
ब्रह्मा.
हिरण्यकशिपु.
हि. क.
नारद.
देव.
हिरण्यकशिपु.
प्रल्हाद.
गुरु.
दैत्य.
दैत्य.
हिरण्यकशिपु.
प्रल्हाद.
प्रल्हाद.
नृ- सिं
लक्ष्मी.

श्रीगणेशाय तमः ॥ ऊतिः पंचदशाध्यायैः सप्तमे वर्ण्यतेऽधुना ॥ ऊतिश्च वासना प्रोक्ता तत्तत्कर्मानुसारिणी ॥ १॥ तत्र तु प्रथमेऽध्याये हिरण्यकशिपोः सुते ॥ विष्णुभक्ते निरोधस्तु विप्रशापज ईर्यते॥२॥राजोवाच॥हे ब्रह्मन्! भगवान् भूतानां प्रियः समश्च सन् देवेंद्रस्यार्थे दैत्यान् कथमवधीत् ॥१॥ निर्गुणस्येश्वरस्य देवैः प्रयोजनं न दैत्यैः सह द्वेषोऽपि न ॥२२॥ एवं सति कथं दैत्यनाशः। अत एव भगवद्गुणान् प्रति महान् संशयो जातः। तं च छेत्तुमर्हसि॥३॥हे श्रीशुक उवाच॥ हे राजन्! त्वया हरेश्चरितं साधु पृष्टम् ॥ ४ ॥ यत्र पुण्यं प्रह्लादस्य माहात्म्यं नारदादिभिः

श्रीगणेशाय नमः ॥ राजोवाच ॥ समः प्रियः सुहृद्ब्रह्मन् भूतानां भगवान् स्वयम् ॥ इन्द्रस्यार्थे कथं दैत्यानवधीद्विषमो यथा ॥१॥ न ह्यस्यार्थः सुरगणैः साक्षान्निःश्रेयसात्मनः ॥ नैवासुरेभ्यो विद्वेषो नोद्वेगश्चागुणस्य हि ॥ २ ॥ इति नः सुमहाभाग नारायणगुणान् प्रति ॥ संशयः सुमहान् जातस्तद्भवाञ्छेत्तुमर्हति ॥ ३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ साधु पृष्टं महाराज हरेश्चरितमद्भुतम् ॥ यत्र भागवतमाहात्म्यं भगवद्भक्तिवर्धनम् ॥ ४ ॥ गीयते परमं पुण्यमृषिभिर्नारदादिभिः ॥ नत्वा कृष्णाय मुनये कथयिष्ये हरेः कथाम् ॥ ५ ॥ निर्गुणोऽपि ह्यजोऽव्यक्तो भगवान् प्रकृतेः परः ॥ स्वमायागुणमाविश्य बाध्यबाधकतां गतः ॥ ६ ॥ सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः ॥ न तेषां युगपद्राजन् ह्रास उल्लास एव वा ॥ ७ ॥ जयकाले तु सत्त्वस्य देवर्षीन् रजसोऽसुरान् ॥ तमसो यक्षरक्षांसि तत्कालानुगुणोऽभजत ॥ ८ ॥ ज्योतिरादिरिवाभाति संघातान्न विविच्यते ॥ विदंत्यात्मानमात्मस्थं मथित्वा कवयोऽन्ततः ॥ ९ ॥

प्रगीयते अतः कृष्णं मुनिं नत्वा हरेः कथां कथयिष्ये॥ ५ ॥ भगवान् निर्गुणोऽपि स्वमायागुणमाविश्य बाध्यबाधकतां प्राप्तः ॥ ६ ॥ हे नृप! सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्गुणाः । तेषांयुगपद् ह्रासो वृद्धिश्च न ॥७॥ सत्त्वोत्कर्षकाले देवादीनां वृद्धिः। रजसः उत्कर्षे दैत्यानाम्। तमसः उत्कर्षे यक्षरक्षसाम्। भगवान् तत्तत्कालानुकूलो भवति ॥ ८ ॥ यथा काष्ठादिषु ज्योतिः पात्रेषु जलं तथा भगवान् नानारूपो भाति ॥ ९ ॥

१ सुरादिदेहात्। २ पृथक् क्रियते।

युधिष्ठिर उवाच ॥ हे मुने ! हरिदासयोः कीदृशः कस्य शापो जातः ॥३३॥ एतन्मे कथयितुं त्वमर्हसि ॥ ३४ ॥ नारद उवाच ॥ एकदा सनकादयो यदृच्छया वैकुंठं जग्मुः ॥ ३५ ॥ तदा द्वाःस्थौ षट्पंचहायनान् नग्नान् शिशून् मत्वा प्रत्यषेधताम् ॥ ३६ ॥ तदा ते क्रुद्धाःसंत ऊचुः । हे द्वाःस्थौ ! युवामत्र वासं कर्तुं नार्हथः । अतः आसुरीं योनिं यातम् इति शापं ददुः ॥ ३७ ॥ एवं शप्तौ तत्स्थानात् पतंतौ कृपालुभिस्तैः

युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशः कस्य वा शापो हरिदासाभिमर्शनः॥ अश्रद्धेय इवाभाति हरेरेकांतिनां भवः ॥३३॥ देहेंद्रियाऽसुहीनानां वैकुण्ठपुरवासिनाम् ॥ देहसंबंधसंबद्धमेतदाख्यातुमर्हसि ॥३४॥ नारद उवाच ॥ एकदा ब्रह्मणः पुत्रा विष्णोर्लोकं यदृच्छया ॥ सनंदनादयो जग्मुश्चरंतो भुवनत्रयम् ॥ ३५ ॥ पञ्चषड्ढायनार्भाभाः पूर्वेषामपि पूर्वजाः ॥ दिग्वाससः शिशून्मत्त्वा द्वाःस्थौ तान् प्रत्यषेधताम् ॥ ३६ ॥ अशपन् कुपिता एवं युवां वासं न चार्हथः ॥ रजस्तमोभ्यां रहिते पादमूले मधुद्विषः ॥ पापिष्ठामासुरीं योनिं बालिशौ यातमाश्वतः ॥ ३७ ॥ एवं शप्तौ स्वभवनात् पतंतौ तैः कृपालुभिः ॥ प्रोक्तौ पुनर्जन्मभिर्वां त्रिभिर्लोकाय कल्पताम् ॥ ३८ ॥ जज्ञाते तौ दितेः पुत्रौ दैत्यदानववंदितौ ॥ हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठो हिरण्याक्षोऽनुजस्ततः ॥ ३९ ॥ हतो हिरण्यकशिपुर्हरिणा सिंहरूपिणा ॥ हिरण्याक्षो धरोद्धारे बिभ्रता सौकरं वपुः ॥ ४० ॥ हिरण्यकशिपुः पुत्रं प्रह्लादं केशवप्रियम् ॥ जिघांसुरकरोन्नानायातना मृत्युहेतवे ॥ ४१ ॥ सर्वभूतात्मभूतं तं प्रशांतं समदर्शनम् ॥ भगवत्तेजसा स्पृष्टं नाशक्नोद्धंतुमुद्यमैः ॥ ४२ ॥ ततस्तौ राक्षसौ जातौ केशिन्यां विश्रवस्सुतौ ॥ रावणः कुंभकर्णश्च सर्वलोकोपतापनौ ॥ ४३ ॥ तत्रापि राघवो भूत्वा न्यहनच्छापमुक्तये ॥ रामवीर्यं श्रोष्यसि त्वं मार्कंडेयमुखात् प्रभो ॥ ४४ ॥

पुनः प्रोक्तौ युवां त्रिभिजन्मभिः स्वपदं प्राप्नुतम् ॥ ३८ ॥ तौ पूर्वं दितेः पुत्रौ हिरण्याक्षहिरण्यकशिपू जातौ ॥ ३९ ॥ नृसिंहरूपेण ज्येष्ठो हतः वराहरूपेण हिरण्याक्षो हतः ॥४० ॥ हिरण्यकशिपुर्भगवत्प्रियं प्रह्लादं जिघांसुर्मृत्युहेतवे नाना यातनाः कृतवान् ॥ ४१ ॥ शस्त्रास्त्रप्रहारैर्हंतुं नाशक्नोत ॥ ४२ ॥ ततस्तौ विश्रवसः केशिन्यां रावणकुंभकर्णौ जातौ ॥ ४३ ॥ तौ रामो जघान । हे धर्म ! तस्य वीर्यं मार्कंडेयमुखात् श्रोष्यसि ॥ ४४ ॥

१ जन्म । २ अर्भाभाः अर्भकसदृशाः ।

तावेव शिशुपालदंतवक्रौ जातौ । अधुना कृष्णचक्रेण हतौ ॥४५॥ तौ शापमुक्तौ भूत्वा पुनः पार्षदौ जातौ ॥ ४६॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ हे भगवन् । विष्णुभक्ते पुत्रे द्वेषः कथमासीत् । प्रह्लादस्य हरिभक्तिः कथमासीत् । तच्चरित्रं ब्रूहि ॥ ४७ ॥ इति श्रीभागवते म०चू०सप्तम० प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ द्वितीये विष्णुरोषेण लोकं विप्लाव्य दानवैः ॥ तद्धतभ्रातृपुत्रादीनितिहासैरसांत्वयत् ॥ १॥ नारद उवाच ॥ हे राजन् ! वराहरूपेण

तावेव क्षत्रियौ जातौ मातृष्वस्रात्मजौ तव ॥ अधुना शापनिर्मुक्तौ कृष्णचक्रहतांहसौ॥४५॥ वैरानुबंधतीव्रेण ध्यानेनाऽच्युतसात्मताम् ॥ नीतौ पुनर्हरेः पार्श्वं जग्मतुर्विष्णुपार्षदौ ॥ ४६ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ विद्वेषो दयिते पुत्रे कथमासीन्महात्मनि ॥ ब्रूहि मे भगवन् येन प्रह्लादस्याऽच्युतात्मता ॥४७॥ इति श्रीभागवते म०सप्तमस्कन्धे जयविजययोश्शापवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १॥ नारद उवाच ॥ भ्रातर्येवं विनिहते हरिणा क्रोडमूर्तिना ॥ हिरण्यकशिपू राजन् पर्यतप्यद्रुषा शुचा ॥१॥आह चेदं रुषाघूर्णः संदष्टदशनच्छदः ॥ कोपोज्ज्वलद्भ्यां चक्षुर्भ्यां निरीक्षन् धूम्रमंबरम् ॥२॥ करालदंष्ट्रोग्रदृष्ट्या दुष्प्रेक्ष्यभ्रुकुटीमुखः ॥ शूलमुद्यम्य सदसि दानवानिदमब्रवीत् ॥ ३ ॥ भोभो दानवदैतेया द्विमूर्धन् त्र्यक्ष शंबर ॥ शतबाहो हयग्रीव नमुचे पाक इल्वल ॥४ ॥ विप्रचित्ते मम वचः पुलोमन्शकुनादयः ॥ शृणुतानंतरं सर्वे क्रियतामाशु मा चिरम्॥५॥ सपत्नैर्घातितः क्षुद्रैर्भ्राता मे दयितः सुहृत् ॥ पार्ष्णिग्राहेण हरिणा समेनाप्युपधावनैः ॥६॥ तस्य त्यक्तस्वभावस्य घृणेर्मायावनौकसः ॥ भजंतं भजमानस्य बालस्येवाऽस्थिरात्मनः ॥ ७ ॥ मच्छूलभिन्नग्रीवस्य भूरिणा रुधिरेण वै ॥ रुधिरप्रियं तर्पयिष्ये भ्रातरं मे गतव्यथः ॥ ८ ॥

हरिणा हिरण्याक्षे हते सति क्रुद्धः ॥ १ ॥ संदष्टदशनच्छदः ॥ २ ॥ करालदंष्ट्रो हिरण्यकशिपुः सदसि शूलं धृत्वा दानवान् जगाद ॥ ३ ॥ भो दानवदैतेयाः ! हे हयग्रीव ! हे नमुचे ! ॥ ४ ॥ हे विप्रचित्त ! मद्वचः शृणुत । तथैव शीघ्रं क्रियताम् ॥ ५ ॥ मत्सपत्नैर्देवैर्हरिणा मे भ्राता नाशितः ॥६ ॥ अतो मायावराहस्य भजतामनुकूलस्य हरेः ॥ ७ ॥ मच्छूलभिन्नग्रीवस्य तस्य रुधिरेण मे भ्रातरं तर्पयिष्ये ॥ ८ ॥

---

१ भजनैर्निमित्तभूतैः । २ शुद्धतेजोमयस्य ।

हरौ नष्टे सर्वे देवाः शुष्यंति मूलच्छेदनेन शाखा इव॥९॥ यावत् तर्पयिष्ये तावद् यूयं भुवं यात । तत्र तपोव्रतयज्ञादि युक्तान् द्विजान् घातयत ॥१० ॥ एवं कृते द्विजक्रियामूलो विष्णुर्नश्येत ॥ ११॥ तस्माद् यत्र द्विजाः गावो वर्णाश्रमाः क्रियाः तंतं देशं यात ॥ १२ ॥ इति भर्तृगदितं श्रुत्वा ते दैत्यास्तथा प्रजानाशं चक्रुः ॥ १३ ॥ पुरग्रामव्रजादीन् देहुः ॥१४॥ केचित् कुद्दालादिभिः सेतुप्राकारादीन् बिभिदुः । केचित् परशुना

तस्मिन् कूटेऽहिते नष्टे कृत्तमूले वनस्पतौ ॥ विटपा इव शुष्यंति विष्णुप्राणा दिवौकसः॥९॥तावद्यात भुवं यूयं विप्रक्षत्रसमेधितान् ॥ सूदयध्वं तपोयज्ञस्वाध्यायव्रतदानिनः ॥१०॥विष्णुर्द्विजक्रियामूलो यज्ञो धर्ममयः पुमान् ॥ देवर्षिपितृभूतानां धर्मस्य च परायणम् ॥११॥यत्रयत्र द्विजा गावो वेदा वर्णाश्रमाः क्रियाः ॥ तंतं जनपदं यात संदीपयत वृश्चत ॥ १२ ॥ इति ते भर्तृनिर्देशमादाय शिरसाऽऽदृताः ॥ तथा प्रजानां कदनं विदधुः कदनप्रियाः ॥१३॥पुरग्रामव्रजोद्यानक्षेत्रारामाश्रमाकरान् ॥ खेंटखर्वटघोषांश्च ददहुः पत्तनानि च॥१४॥केचित् खनित्रैर्बिभिदुः सेतुप्राकारगोपुरान् ॥ आजीव्यांश्चिच्छिदुर्वृक्षान् केचित् परशुपाणयः॥प्रादहञ्छरणान्यन्ये प्रजानां ज्वलितोल्मुकैः॥१५॥एवं विप्रकृते लोके दैत्येंद्रानुचरैर्मुहुः॥दिवं देवाः परित्यज्य भुवि चेरुरलक्षिताः॥१६॥हिरण्यकशिपुर्भ्रातुः संपरेतस्य दुःखितः॥कृत्वा कटोदकादीनि भ्रातृपुत्रानसांत्वयत्॥१७॥शकुनिं शंबरं धृष्टं भूतसंतापनं वृकम् ॥ कालनाभं महानाभं हरिश्मश्रुमथोत्कचम्॥१८॥तन्मातरं रुषाभानुं दितिं च जननीं गिरा ॥ श्लक्ष्णया देशकालज्ञ इदमाह जनेश्वरः॥१९॥हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ अंबांऽब हे वधूः पुत्रा वीरं माऽर्हथ शोचितुम् ॥ रिपोरभिमुखे श्लाघ्यः शूराणां वध ईप्सितः ॥ २० ॥

वृक्षान् चिच्छिदुः ॥ १५ ॥ एवं दैत्यैरुपद्रुते लोके सति देवाः दिवं त्यक्त्वा गुप्ताः संतो भुवि चेरुः ॥ १६॥ ततो हिरण्यकशिपुर्मृतभ्रातुरौर्ध्वदहिकीं क्रियां कृत्वा ॥ १७ ॥ शकुनिशंबरवृकसालनाभादीन् तत्पुत्रान् ॥ १८ ॥ तत्पत्नीं रुषाभानुं दितिं च सांत्वयन् जगाद ॥ १९ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ हे अंब ! हे वधूः । हे पुत्राः ! वीरं मा शोचत । शूराणां रणे वधः श्रेष्ठः ॥ २० ॥

१ कपटे । २ कृषीवलानां वासस्थानम् । ३ गिरिद्रोण्याश्रयो ग्रामः । ४ आभीराणां वासस्थानम् । ५ आजीव्याः आम्रादयः ।

इह भूतानां संगमः प्रपायामिवास्ति ॥ २१ ॥ आत्माऽव्ययो नित्यः । देहसंबंधस्तु मायाकृतः ॥ २२ ॥ यथा भ्राम्यमाणेन चक्षुषा भूश्चलतीव दृश्यते ॥ २३ ॥ तथा गुणैर्मनसि भ्राम्यमाणे पुरुषस्तत्साम्यतां याति ॥ २४ ॥ जीवस्य देहाभिमानेनात्मनो विपर्ययो भवति ॥ २५ ॥ जीवः कर्मणा संसृतिं प्राप्नोति । तस्मात् कर्मणा कृतं सर्वं मिथ्या इति ज्ञात्वा शोकं मा कुरुत ॥ २६ ॥ अत्र यमस्य प्रेतबंधूनां संवादरू

भूतानामिह संवासः प्रपायामिव सुव्रते ॥ दैवेनैकत्र नीतानामुन्नीतानां[1] स्वकर्मभिः ॥२१॥ नित्य आत्माऽव्ययःशुद्धः सर्वगः सर्ववित् परः ॥ धत्तेऽसावात्मनो लिंगं मायया विसृजन् गुणान् ॥२२॥ यथांभसा प्रचलता तरवोपि चला इव ॥ चक्षुषा भ्राम्यमाणेन दृश्यते चलतीव भूः ॥२३॥ एवं गुणैर्भ्राम्यमाणे मनस्यविकलःपुमान् ॥ याति तत्साम्यतां भद्रे ह्यलिंगो लिंगवानिव ॥२४॥ एष आत्म[2]विपर्यासो ह्यलिंगे लिंगभावना ॥ एष प्रियाप्रियैर्योगो वियोगःकर्मसंसृतिः ॥२५॥ संभवश्च विनाशश्च शोकश्च विविधः स्मृतः ॥ अविवेकश्चचिंता च विवेकस्मृतिरेवच ॥२६॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ यमस्य प्रेतबंधूनां संवादं तं निबोधत ॥२७॥ उशीनरेष्वभूद्राजा सुयज्ञइति विश्रुतः ॥ सपत्नैर्निहतो युद्धे ज्ञातयस्तमुपासत ॥२८॥ विशीर्णरत्नकवचं विभ्रष्टाभरणस्रजम् ॥ शरनिर्भिन्नहृदयं शयानमसृगाविलम् ॥२९॥ प्रकीर्णकेशं ध्वस्ताक्षं रभसा दष्टदच्छदम् ॥ रजःकुंठमुखांभोजं छिन्नायुधभुजं मृधे ॥३०॥ उशीनरेंद्रं विधिना तथाकृतंपतिंमहिष्यः प्रसमीक्ष्य दुःखिताः ॥ हताः स्म नाथेति करैरुरो भृशं घ्नंत्यो मुहुस्तत्पदयोरुपापतन् ॥३१॥ रुदत्य उच्चैर्दयितांघ्रिपंकजं सिंचंत्य अस्रैःकुचकुंकुमारुणैः ॥ विस्रस्तकेशाभरणाः शुचं नृणां सृजंत्य आक्रंदनया विलेपिरे ॥ ३२ ॥

पमितिहासं शृणुत ॥ २७ ॥ उशीनरदेशेषु सुयज्ञो राजा बभूव । स शत्रुभिर्युद्धे हतः । ज्ञातयस्तमावृत्य स्थिताः ॥ २८ ॥ तदा शरनिर्भिन्नहृदयं विशीर्णकवचं शयानम् ॥ २९ ॥ छिन्नायुधभुजं रजसा व्याप्तमुखम् ॥ ३० ॥ एवं पतिं दृष्ट्वा तस्य महिष्यो दुःखिताः हस्तैरुरो घ्नंत्यो हा नाथनाथेति वदंत्यस्तत्पादयोः पेतुः ॥ ३१ ॥ विस्रस्तकेशाभरणाः अश्रुणा दयितांघ्रिपंकजं सिंचंत्यः उच्चै रुदंत्यो विलेपिरे ॥ ३२ ॥

---

१ वियोजितानाम् । २ देहाभिमानः ।

अहो निर्दयेन ब्रह्मणा त्वमीदृशीं दशां गमितः ॥ ३३ ॥ हे महीपते ! त्वां विना वयं कथं जीवेम । हे वीर ! यत्र त्वं यास्यसि तत्रानुगमनेऽस्माकमाज्ञां देहि ॥ ३४ ॥ एवं मृतं पतिं प्रगृह्य विलपंतीनां तस्य दाहार्थं नयनमनिच्छंतीनां तासां सूर्योऽस्तं गतः ॥ ३५ ॥ तदा यमस्तासां विलापं श्रुत्वा बालकरूपेण तत्रागत्य तान् बोधयामास ॥ ३६ ॥ यम उवाच ॥ अहो वयसाधिकानां मोहं पश्यत । स्वयं मृत्युधर्मा अपि यस्मादागमनं तत्र गतं वृथा शोचंति ॥ ३७ ॥ अहो वयं युष्मत्तो धन्याः । बाल्ये पितृभ्यां त्यक्ता अपि न चिंतयामः। कुतः । यो गर्भे रक्षति

अहो विधात्राऽकरुणेन नः प्रभो भवान् प्रणीतो दृगगोचरां दशाम् ॥ उशीनराणामसि वृत्तिदः पुरा कृतोऽधुना येन शुचां विवर्धनः ॥ ३३ ॥ त्वया कृतज्ञेन वयं महीपते कथं विना स्याम सुहृत्तमेन ते ॥ तत्रानुयानं तव वीरपादयोः शुश्रूषतीनां दिश यत्र यास्यसि ॥ ३४ ॥ एवं विलपतीनां वै परिगृह्य मृतं पतिम् ॥ अनिच्छतीनां निर्हारमर्कोऽस्तं संन्यवर्तत ॥ ३५ ॥ तत्र ह प्रेतबंधूनामाश्रुत्य परिदेवितम् ॥ आह तान् बालको भूत्वा यमः स्वयमुपागतः ॥ ३७ ॥ यम उवाच ॥ अहो अमीषां वयसाधिकानां विपश्यतां लोकविधिं विमोहः ॥ यत्रागतस्तत्र गतं मनुष्यं स्वयं सधर्मा अपि शोचंत्यपार्थम् ॥ ३७ ॥ अहो वयं धन्यतमा यदत्र त्यक्ताः पितृभ्यां न विचिंतयामः ॥ अभक्ष्यमाणा अबला वृकादिभिः स रक्षिता रक्षति यो हि गर्भे ॥ ३८ ॥ य इच्छयेशः सृजतीदमव्ययो य एव रक्षत्यवलुंपते च यः॥तस्या बलाः क्रीडनमाहुरीशितुश्चराचरं निग्रहसंग्रहे प्रभुः ॥ ३९ ॥ पथि च्युतं तिष्ठति दिष्टरक्षितं गृहे स्थितं तद्विहतं विनश्यति ॥ जीवत्यनाथोऽपि तदीक्षितो वने गृहे पि गुप्तोऽस्य हतो न जीवति ॥ ४० ॥ भूतानि तैस्तैर्निजयोनिकर्मभिर्भवंति काले न भवंति सर्वशः ॥ न तत्र हात्मा प्रकृतावपि स्थितस्तस्या गुणैरन्यतमो निबध्यते ॥ ४१ ॥

स एव सर्वत्र रक्षिता ॥ ३८ ॥ हे अबलाः ! योऽव्ययः इच्छया सृजति रक्षति संहरति तस्येयं क्रीडा ॥ ३९ ॥ यथा पथि च्युतं दैवरक्षितं तिष्ठति गृहे स्थितं दैवविहतं नश्यति ॥ एवमीश्वरेण रक्षितोऽनाथोऽपि वने जीवति । तेनारक्षितो गृहे गुप्तोऽपि न जीवति ॥ ४० ॥ कालेन भूतानि कर्मभिर्भवंति नश्यंति च ॥ आत्मा देहस्थितोऽपि प्रकृतेर्गुणैर्न बध्यते ॥ ४१ ॥

इदं शरीरं पुरुषस्य मोहादुत्पन्नं यथा जले जातो बुद्बुदः ॥ ४२ ॥ यथा नभः सर्वगतं न सज्जते तथाऽऽत्मा गुणाश्रयोऽपि न सज्जते ॥ ४३॥ हे मूढाः! यमनुशोचथ सोऽयं सुयज्ञः शेते किम् । अयं श्रोता वक्ता च न यः श्रोता वक्ता च स कर्हिचिन्न दृश्यते॥४४॥स एवात्मा देहाद्भिन्नः। स तु प्राणदेहयोरन्यः ॥ ४५ ॥ विभुर्भूतेंद्रियमनोयुक्तानुच्चनीचदेहान् सृजति नाशयति ॥४६॥यावत् लिंगशरीरान्वितस्तावत् कर्मबंधनं भवति

इदं शरीरं पुरुषस्य मोहजं यथा पृथग्भौतिकमीयते गृहम्॥यथोदकैःपार्थिवतैजसैर्जनः कालेन जातो विकृतो विनश्यति ॥४२॥ यथाऽनलो दारुषु भिन्न ईयते यथानिलो देहगतः पृथक् स्थितः ॥ यथा नभः सर्वगतं न सज्जते तथा पुमान् सर्वगुणाश्रयः परः ॥४३॥सुयज्ञो नन्वयं शेते मूढा यमनुशोचथ ॥ यः श्रोता योऽनुवक्तेह स न दृश्येत कर्हिचित् ॥४४॥यः श्रोता नानुवक्ताऽयं मुख्योऽप्यत्र महानसुः ॥ यस्त्विहेंद्रियवानात्मा स चान्यः प्राणदेहयोः ॥४५॥भूतेंद्रियमनोलिंगान् देहानुच्चावचान् विभुः ॥ भजत्युत्सृजति ह्यन्यस्तच्चापि स्वेन तेजसा ॥४६॥यावल्लिंगान्वितो ह्यात्मा तावत्कर्मनिबंधनम् ॥ ततो विपर्ययः क्लेशो मायायोगोऽनुवर्तते॥४७॥ वितथोभिनिवेशोऽयं यद्गुणेष्वर्थदृग्वचः ॥ यथा मनोरथः स्वाप्नः सर्वमैंद्रियकं मृषा ॥४८॥ अथ नित्यमनित्यं वा नेह शोचंति तद्विदः ॥ नान्यथा शक्यते कर्तुं स्वभावः शोचतामिति ॥४९॥ लुब्धको विपिने कश्चित् पक्षिणां निर्मितोंतकः ॥ वितत्य जालं विदधे तत्रतत्र प्रलोभयन् ॥ ५० ॥ कुलिंगमिथुनं तत्र विचरत् समदृश्यत ॥ तयोः कुलिंगी सहसा लुब्धकेन प्रलोभिता ॥ ५१ ॥

ततः क्लेशोऽनुवर्तते ॥ ४७ ॥स्वप्नमनोरथ इव सुखदुःखादिषु परमार्थाभिनिवेशो मिथ्या ॥४८॥तस्मात् ज्ञानिनो नित्यमात्मानमनित्यदेहं वा न शोचंति । अतः शोकं मा कुरुत ॥ ४९॥अत्रेतिहासं शृणुत । पुरा वने कश्चित् लुब्धकः कणादिभिः प्रलोभयन् जालं विस्तार्य पक्षिणो धृतवान् ॥ ५० ॥ एवंकृते सति तत्र विचरत् कुलिंगमिथुनं दृष्ट्वा तयोर्मध्ये कुलिंगीं प्रलोभ्य जालसूत्रेण दधार ॥ ५१ ॥

तां बद्धां दृष्ट्वा कुलिंगो मोचितुमसमर्थो वृक्षमाश्रित्य स्नेहाद्विलापं चकार ॥५२॥ अहो देवोऽकरुणः । दीनया स्त्रिया किं करिष्यति ॥५३॥ स्त्रीविहीनजीवितेन मे किं प्रयोजनम् । अतो मामपि नय ॥ ५४॥ पक्षहीनान् मातृहीनान् बालान् कथं बिभर्मि ॥ ५५ ॥ एवं विलपंतं कुलिंगं लुब्धको गुप्तः सन् शरेण विव्याध ॥५६॥ एवं यूयं स्वमृत्युमपश्यंत्यः शोचंत्यो वर्षशतैरपि पतिं न प्राप्स्यथ ॥ ५७ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच

साऽसज्जत शिचस्तंत्यां महिषी कालयंत्रिता ॥ कुलिंगस्तां तथापन्नां निरीक्ष्य भृशदुःखितः ॥ स्नेहादकल्पः कृपणः कृपणां पर्यदेवयत् ॥ ५२ ॥ अहो अकरुणो देवः स्त्रिया करुणया विभुः ॥ कृपणं माऽनुशोचंत्या दीनया किं करिष्यति ॥ ५३ ॥ कामं नयतु मां देवः किमधनात्मनो हि मे ॥ दीनेन जीवता दुःखमनेन विधुरायुषा ॥ ५४ ॥ कथं त्वजातपक्षांस्तान् मातृहीनान् बिभर्म्यहम् ॥ मंदभाग्याःप्रतीक्षंते नीडे मे मातरं प्रजाः ॥ ५५ ॥ एवं कुलिंगं विलपंतमारात् प्रियावियोगातुरमश्रुकंठम् ॥ स एव तं शाकुनिकः शरेण विव्याध कालप्रहितो विलीनः ॥ ५६ ॥ एवं यूयमपश्यंत्य आत्माऽपायमबुद्धयः ॥ नैनं प्राप्स्यथ शोचंत्यः पतिं वर्षशतैरपि ॥५७॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ बाल एवं प्रवदति सर्वे विस्मितचेतसः ॥ ज्ञातयो मेनिरे सर्वमनित्यमयथोत्थितम् ॥ ५८ ॥ यम एतदुपाख्याय तत्रैवांतरधीयत ॥ ज्ञातयोपि सुयज्ञस्य चक्रुर्यत्सांपरायिकम् ॥ ५९ ॥ ततः शोचत मा यूयं परं चात्मानमेव च ॥ क आत्मा कः परो वाऽत्र स्वीयः पारक्य एव वा ॥ ६० ॥ स्वपराभिनिवेशेन विना ज्ञानेन देहिनाम् ॥ नारद उवाच ॥ इति दैत्यपतेर्वाक्यं दितिराकर्ण्य सस्नुषा ॥ पुत्रशोकं क्षणात् त्यक्त्वा तत्त्वे चित्तमधारयत् ॥ ६१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे दितिशोकापनयनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

एवं बाले वदति सति रुषादयः सर्वं मृषा मेनिरे॥५८॥इत्युक्त्वा यमोंतरधीयत । ततः सुयज्ञस्य ज्ञातयः ऊर्ध्वदेहक्रियां चक्रुः ॥ ५९॥ तस्माद्यूयं शोकं मा कुरुत ॥ ६० ॥ नारद उवाच । हे राजन् ! सस्नुषा दितिर्दैत्यपतेर्वाक्यं श्रुत्वा पुत्रशोकं त्यक्त्वा तत्त्वे चित्तं दधार ॥६१॥ इतिश्रीभागवते चूर्णिकायां सप्तमस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ये तस्य तपसा तप्तं वीक्ष्य जगद्विधिः ॥ आगत्य विस्मितस्तेन संस्तुतश्च वरानदात् ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ हे युधिष्ठिर ! हिरण्यकशिपुरा
मजयमजराऽमरं शत्रुहीनं कर्तुमिच्छन् ॥ १ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादांगुष्ठेनाऽवनिं श्रितः सन् मंदरद्रोण्यां दारुणं तपस्तेपे ॥ २ ॥
देवाः स्वस्थानानि भेजिरे ॥ ३ ॥ बहुकालकृततपसा तस्य मूर्ध्नः सधूमोऽग्निः समुत्थितः । तेन त्रैलोक्यं तप्तम् ॥ ४ ॥ समुद्राश्चुक्षुभुः ।
भिः सह भूश्चचाल । दिशो जज्वलुः । ग्रहताराः निपेतुः ॥ ५ ॥ तेनाग्निना तप्ताः देवाः दिवं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं गत्वा धात्रे विज्ञापया

द उवाच ॥ हिरण्यकशिपू राजन्नजेयमजरामरम् ॥ आत्मानमप्रतिद्वंद्वमेकराजं व्यधित्सत ॥ १ ॥ स तेपे मंद
यां तपः परमदारुणम् ॥ ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादांगुष्ठाश्रितावनिः ॥ २ ॥ जटादीधितिभी रेजे संवर्तार्क इवांशु
तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवाः स्थानानि भेजिरे ॥ ३ ॥ तस्य मूर्ध्नः समुद्भूतः सधूमोऽग्निस्तपोमयः ॥ तिर्यगूर्ध्व
ोकानतपद्विष्वगीरितः ॥४॥ चुक्षुभुर्नद्युदन्वंतः सद्वीपाद्रिश्चचाल भूः ॥ निपेतुः सग्रहास्तारा जज्वलुश्च दिशो
॥ तेन तप्ता दिवं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं ययुः सुराः ॥ धात्रे विज्ञापयामासुर्देवदेव जगत्पते ॥ ६ ॥ दैत्येन्द्रतपसा
मे वि स्थातुं न शक्नुमः ॥ तस्य चोपशमं भूमन् विधेहि यदि मन्यसे ॥ लोका न यावन्नंक्ष्यंति बलिहारास्त
अ ॥ ७ ॥ तस्यायं किल संकल्पश्चरतो दुश्चरं तपः ॥ श्रूयतां किं न विदितस्तवाऽथापि निवेदितः ॥८॥ सृष्ट्वा
कूट दं तपोयोगसमाधिना ॥ अध्यास्ते सर्वधिष्ण्येभ्यः परमेष्ठी निजासनम् ॥ ९ ॥ तदहं वर्धमानेन तपोयोग
ह्या ॥ कालात्मनोश्च नित्यत्वात्साधयिष्ये तथात्मनः ॥ १० ॥ अन्यथेदं विधास्येऽहमयथापूर्वमोजसा ॥
नेंद्रिय ालनिर्धूतैः कल्पांते वैष्णवादिभिः ॥ ११ ॥

जगतो ेवदेव ! दैत्येंद्रतपसा तप्ताः वयं दिवि स्थातुं न समर्थाः । हे भूमन् ! लोकाः यावन्न नंक्ष्यंति तावत् तस्योपशमं कुरु ॥ ७ ॥ हे
कार्यकारण दितं तथापि निवेदयामः । एवं तस्य संकल्पोऽस्ति ॥ ८ ॥ यथा ब्रह्मा तपोयोगसमाधिना विश्वं सृष्ट्वा सत्यलोकमधितिष्ठति
सन् स्थूलश तपोयोगादिना साधयिष्ये ॥ १० ॥ इदं विश्वं सुराऽसुरादिव्यत्ययेन विधास्यामि ॥ ११ ॥

१ चत्वारो है

तां बद्धां दृष्ट्वा कुलिंगो मोचितुमसमर्थो वृक्षमाश्रित्य स्नेहाद्विलापं चकार ॥५२॥ अहो देवोऽकरुणः । दीनया स्त्रिया किं करिष्यति ॥५३॥ स्त्रीविहीनजीवितेन मे किं प्रयोजनम् । अतो मामपि नय ॥ ५४॥ पक्षहीनान् मातृहीनान् बालान् कथं बिभर्मि ॥ ५५ ॥ एवं विलपंतं कुलिंगं लुब्धको गुप्तः सन् शरेण विव्याध ॥५६॥ एवं यूयं स्वमृत्युमपश्यंत्यः शोचंत्यो वर्षशतैरपि पतिं न प्राप्स्यथ ॥ ५७ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच

साऽसज्जत शिचस्तंत्यां महिषी कालयंत्रिता ॥ कुलिंगस्तां तथापन्नां निरीक्ष्य भृशदुःखितः ॥ स्नेहादकल्पः कृपणः कृपणां पर्यदेवयत् ॥ ५२ ॥ अहो अकरुणो देवः स्त्रिया करुणया विभुः ॥ कृपणं माऽनुशोचंत्या दीनया किं करिष्यति ॥ ५३ ॥ कामं नयतु मां देवः किमधनात्मनो हि मे ॥ दीनेन जीवता दुःखमनेन विधुरायुषा ॥ ५४ ॥ कथं त्वजातपक्षांस्तान् मातृहीनान् बिभर्म्यहम् ॥ मंदभाग्याःप्रतीक्षंते नीडे मे मातरं प्रजाः ॥ ५५ ॥ एवं कुलिंगं विलपंतमारात् प्रियावियोगातुरमश्रुकंठम् ॥ स एव तं शाकुनिकः शरेण विव्याध कालप्रहितो विलीनः ॥ ५६ ॥ एवं यूयमपश्यंत्य आत्माऽपायमबुद्धयः ॥ नैनं प्राप्स्यथ शोचंत्यः पतिं वर्षशतैरपि ॥५७ ॥हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ बाल एवं प्रवदति सर्वे विस्मितचेतसः ॥ ज्ञातयो मेनिरे सर्वमनित्यमयथोत्थितम् ॥ ५८ ॥ यम एतदुपाख्याय तत्रैवांतरधीयत ॥ ज्ञातयोपि सुयज्ञस्य चक्रुर्यत्सांपरायिकम् ॥ ५९ ॥ ततः शोचत मा यूयं परं चात्मानमेव च ॥ क आत्मा कः परो वाऽत्र स्वीयः पारक्य एव वा ॥ ६० ॥ स्वपराभिनिवेशेन विना ज्ञानेन देहिनाम् ॥ नारद उवाच ॥ इति दैत्यपतेर्वाक्यं दितिराकर्ण्य सस्नुषा ॥ पुत्रशोकं क्षणात् त्यक्त्वा तत्त्वे चित्तमधारयत् ॥ ६१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे दितिशोकापनयनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

एवं बाले वदति सति रुषादयः सर्वं मृषा मेनिरे॥५८॥इत्युक्त्वा यमोंतरधीयत । ततः सुयज्ञस्य ज्ञातयः ऊर्ध्वदेहक्रियां चक्रुः ॥ ५९॥ तस्माद्यूयं शोकं मा कुरुत ॥ ६० ॥ नारद उवाच । हे राजन् ! सस्नुषा दितिर्दैत्यपतेर्वाक्यं श्रुत्वा पुत्रशोकं त्यक्त्वा तत्त्वे चित्तं दधार ॥६१॥ इतिश्रीभागवते चूर्णिकायां सप्तमस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ये तस्य तपसा तप्तं वीक्ष्य जगद्विधिः ॥ आगत्य विस्मितस्तेन संस्तुतश्च वरानदात् ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ हे युधिष्ठिर ! हिरण्यकशिपुरा
मजयमजराऽमरं शत्रुहीनं कर्तुमिच्छन् ॥ १ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादांगुष्ठेनाऽवनिं श्रितः सन् मंदरद्रोण्यां दारुणं तपस्तेपे ॥ २ ॥
देवाः स्वस्थानानि भेजिरे ॥ ३ ॥ बहुकालकृततपसा तस्य मूर्ध्नः सधूमोऽग्निः समुत्थितः । तेन त्रैलोक्यं तप्तम् ॥ ४ ॥ समुद्राश्चुक्षुभुः ।
द्रिभिः सह भूश्चचाल । दिशो जज्वलुः । ग्रहताराः निपेतुः ॥ ५ ॥ तेनाग्निना तप्ताः देवाः दिवं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं गत्वा धात्रे विज्ञापया

द उवाच ॥ हिरण्यकशिपू राजन्नजेयमजरामरम् ॥ आत्मानमप्रतिद्वंद्वमेकराजं व्यधित्सत ॥ १ ॥ स तेपे मंद
र्यां तपः परमदारुणम् ॥ ऊर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादांगुष्ठाश्रितावनिः ॥ २ ॥ जटादीधितिभी रेजे संवर्तार्क इवांशु
तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवाः स्थानानि भेजिरे ॥ ३ ॥ तस्य मूर्ध्नः समुद्भूतः सधूमोऽग्निस्तपोमयः ॥ तिर्यगूर्ध्व
लोकानतपद्विष्वगीरितः ॥४॥ चुक्षुभुर्नद्युदन्वंतः सद्वीपाद्रिश्चचाल भूः ॥ निपेतुः सग्रहास्तारा जज्वलुश्च दिशो
॥ तेन तप्ता दिवं त्यक्त्वा ब्रह्मलोकं ययुः सुराः ॥ धात्रे विज्ञापयामासुर्देवदेव जगत्पते ॥ ६ ॥ दैत्येन्द्रतपसा
वि स्थातुं न शक्नुमः ॥ तस्य चोपशमं भूमन् विधेहि यदि मन्यसे ॥ लोका न यावन्नंक्ष्यंति बलिहारास्त
॥ ७ ॥ तस्यायं किल संकल्पश्चरतो दुश्चरं तपः ॥ श्रूयतां किं न विदितस्तवाऽथापि निवेदितः ॥८॥ सृष्ट्वा
दं तपोयोगसमाधिना ॥ अध्यास्ते सर्वधिष्ण्येभ्यः परमेष्ठी निजासनम् ॥ ९ ॥ तदहं वर्धमानेन तपोयोग
॥ कालात्मनोश्च नित्यत्वात्साधयिष्ये तथात्मनः ॥ १० ॥ अन्यथेदं विधास्येऽहमयथापूर्वमोजसा ॥
लनिर्धूतैः कल्पांते वैष्णवादिभिः ॥ ११ ॥

देवदेव ! दैत्येंद्रतपसा तप्ताः वयं दिवि स्थातुं न समर्थाः । हे भूमन् ! लोकाः यावन्न नंक्ष्यंति तावत् तस्योपशमं कुरु ॥ ७ ॥ हे
दितं तथापि निवेदयामः । एवं तस्य संकल्पोऽस्ति ॥ ८ ॥ यथा ब्रह्मा तपोयोगसमाधिना विश्वं सृष्ट्वा सत्यलोकमधितिष्ठति
तपोयोगादिना साधयिष्ये ॥ १० ॥ इदं विश्वं सुराऽसुरादिव्यत्ययेन विधास्यामि ॥ ११ ॥

स्य संकल्पं शुश्रुम । अतो यद् योग्यं तद् विचारय ॥१२॥ हे ब्रह्मन् । तवासनं तु द्विजगवां सुखाय वर्तते । अतस्तदुपशमं
देवैर्विज्ञापितो ब्रह्मा भृग्वादि[illegible]भिः सह तस्याश्रमं ययौ ॥१४॥ तत्र वल्मीकतृणकीचकैर्गुप्तं प्रथमं न ददर्श । पश्चात् पिपीलिका
त्वङ्मांसशोणितं तं दैत्यं [illegible]कथंचिदालक्ष्य ॥१५॥ विस्मितः सन् प्रहस्य जगाद ॥१६॥ ब्रह्मोवाच ॥ हे काश्यप! उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ।

निर्बंधं तपः परममास्थितः ॥ विधत्स्वानंतरं युक्तं स्वयं त्रिभुवनेश्वर॥१२॥ तवासनं द्विजगवां पारमेष्ठ्यं
भवाय श्रेयसे भूत्यै क्षेमाय विजयाय च ॥ १३ ॥ इति विज्ञापितो देवैर्भगवानात्मभूर्नृप ॥ परीतो भृगु
यौ दैत्येश्वराश्रमम् ॥१४॥ न ददर्श प्रतिच्छन्नं वल्मीकतृणकीचकैः ॥ पिपीलिकाभिराचीर्णमेदस्त्वङ्मांस
म् ॥१५॥ तपंतं तपसा लोकान् यथाऽभ्रपिहितं रविम् ॥ विलक्ष्य विस्मितः प्राह प्रहसन् हंसवाहनः ॥१६॥
च ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते तपस्सिद्धोऽसि काश्यप ॥ वरदोऽहमनुप्राप्तो व्रियतामीप्सितो वरः॥१७॥ अद्राक्षम
हृत्सारं महदद्भुतम् ॥ दंशभक्षितदेहस्य प्राणा ह्यस्थिषु शेरते॥१८॥नैतत् पूर्वर्षयश्चक्रुर्न करिष्यंति चापरे ॥
र्धारयेत् प्राणान् को वै दिव्यसमाः शतम् ॥१९॥ व्यवसायेन तेऽनेन दुष्करेण मनस्विनाम् ॥ तपोनिष्ठेन भव
जितोऽहं दितिनंदन ॥२०॥ ततस्त आशिषः सर्वा ददाम्यसुरपुंगव ॥ मर्त्यस्य ते अमर्त्यस्य दर्शनं नाफलं मम
१॥नारद उवाच ॥ इत्युक्त्वाऽऽदिभवो देवो भक्षितांगं पिपीलिकैः ॥ कमंडलुजलेनौक्षद्दिव्येनाऽमोघराधसा॥२२॥

पसा सिद्धोऽसि । अत ईप्सितो वरो व्रियताम् ॥१७॥ मक्षिकादिभिर्भक्षितदेहस्य ते प्राणाः अस्थिषु शेरते । एवं ते धैर्यं मया दृष्टम् ॥ १८॥
ऋषयः पूर्वं न चक्रुः । अपरे न करिष्यंति । दिव्यशतवर्षं जलं विना प्राणान् को धारयेत्॥१९॥हे दितिनंदन ! तपोनिष्ठेन त्वया जितोहम्
०॥ मद्दर्शनं ते निष्फलं न । अतो वरं वृणीष्व ॥२१॥ नारद उवाच ॥ एवमुक्त्वा ब्रह्मा कमंडलुजलेन तं प्रोक्षितवान् ॥ २२ ॥

ततः स सर्वावयसंपन्नो युवा तप्तहेमाभो वल्मीकात् समुत्थितः सन् ॥ २३ ॥ खे स्थितं ब्रह्माणं दृष्ट्वा शिरसा भूमौ प्रणम्य ॥ २४ ॥ उत्थाय हर्षेण पूर्णाक्षः कृतांजलिः सन् गद्गदया गिरा तुष्टाव ॥ २५ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच । हे देव ! त्वं तमसा व्याप्तं जगत् प्रकटं कृतवान् ॥ २६ ॥ इदं त्वमेव पासि सृजसि नाशयसि । त्रिगुणाश्रयाय तस्मै नमः ॥ २७ ॥ आद्यबीजाय ज्ञानविज्ञानमूर्तये तस्मै नमः ॥ २८ ॥ हे विभो ! त्वं चराचरस्य

स तत्कीचकवल्मीकात् सह ओजोबलान्वितः ॥ सर्वावयवसंपन्नो वज्रसंहननो युवा ॥ उत्थितस्तप्तहेमाभो विभावसुरिवैधसः ॥ २३ ॥ स निरीक्ष्यांबरे देवं हंसवाहमवस्थितम् ॥ ननाम शिरसा भूमौ तद्दर्शनमहोत्सवः ॥ २४ ॥ उत्थाय प्रांजलिः प्रह्व ईक्षमाणो दृशा विभुम् ॥ हर्षाश्रुपुलकोद्भेदो गिरा गद्गदयाऽगृणात् ॥ २५ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ कल्पांते कालसृष्टेन योंऽधेन तमसा वृतम् ॥ अभिव्यनग् जगदिदं स्वयंज्योतिस्स्वरोचिषा ॥ २६ ॥ आत्मना त्रिवृता चेदं सृजत्यवति लुंपति ॥ रजस्सत्त्वतमोधाम्ने पराय महते नमः ॥ २७ ॥ नम आद्याय बीजाय ज्ञानविज्ञानमूर्तये ॥ प्राणेंद्रियमनोबुद्धिविकारैर्व्यक्तिमीयुषे ॥ २८ ॥ त्वमीशिषे जगतस्तस्थुषश्च प्राणेन मुख्येन पतिः प्रजानाम् ॥ चित्तस्य चित्तेर्मन इंद्रियाणां पतिर्महान्भूतगुणाशयेशः ॥ २९ ॥ त्वं सप्ततंतून्वितनोषि तन्वा त्रय्या चातुर्होत्रकविद्यया च ॥ त्वमेक आत्मात्मवतामनादिरनंतपारः कविरंतरात्मा ॥ ३० ॥ त्वमेव कालोऽनिमिषो जनानामायुर्लवाद्यावयवैः क्षिणोषि ॥ कूटस्थ आत्मा परमेष्ठ्यजो महांस्त्वं जीवलोकस्य च जीव आत्मा ॥ ३१ ॥ त्वत्तः परं नापरमप्यनेजदेजच्च किंचिद्व्यतिरिक्तमस्ति ॥ विद्या कलास्ते तनवश्च सर्वा हिरण्यगर्भोऽसि बृहत्त्रिपृष्ठः ॥ ३२ ॥ व्यक्तं विभो स्थूलमिदं शरीरं येनेंद्रियप्राणमनोगुणांस्त्वम् ॥ भुंक्षे स्थितो धामनि पारमेष्ठ्ये अव्यक्त आत्मा पुरुषः पुराणः ॥ ३३ ॥

जगतो नियंता ॥ २९ ॥ हे ईश ! त्वमेव वेदत्रयरूपेण यज्ञान् विस्तारयसि त्वमेव कालः सन् जनानामायुः क्षिणोषि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कार्यकारणादि सर्वं त्वद्व्यतिरिक्तं नास्ति । वेदोपवेदादयोऽपि तवैव तनवः संति । अतस्त्वं हिरण्यगर्भः ॥ ३२ ॥ हे विभो ! त्वं स्वस्वरूप एव स्थितः सन् स्थूलशरीरेणेन्द्रियादिविषयान् भुंक्षे । अतस्त्वं ब्रह्मैवासि तस्मै नमः ॥ ३३ ॥

१ चत्वारो होता रो यत्र तच्चातुर्होत्रकं तद्विषयकविद्यया । २ स्थावरं जंगमं च । ३ बृहद् ब्रह्म । ४ त्रिगुणात्मकप्रधानस्य पृष्ठे परतः स्थितः ।

हे अनंत ! यस्य तव सूक्ष्मरूपेण विश्वं व्याप्तं तस्मै ते भगवते नमः ॥ ३४ ॥ हे वरदोत्तम ! ईप्सितवरान् यदि दास्यसि तर्हि त्वत्सृष्टेभ्यो मे मृत्युर्मा भूत् ॥३५॥ अन्तर्बहिश्च न । दिवा नक्त च न । त्वद्विसृष्टव्यतिरिक्तात् न आयुधैर्न । भूमावंबरे च न । नरैर्न मृगैर्न ॥३६॥ सप्राणैर्न । अप्राणैर्न । सुरासुरोरगैर्वृक्षपाषाणैश्च मे मृत्युर्माभूत् । युद्धेऽप्रतिद्वंद्वतां लोकानामैकाधिपत्यं च देहि ॥३७॥ लोकपालानां महिमानं तव महिमानं च देहि ॥३८॥ इति श्रीभा० म० चू० सप्तम० तृतीयोऽध्यायः ॥३॥ चतुर्थे तु वरान् लब्ध्वा विजित्याखिललोकपान् । विष्णुद्वेषेण तान् सर्वान्

अनंताव्यक्तरूपेण येनेदमखिलं ततम् ॥ चिदचिच्छक्तियुक्ताय तस्मै भगवते नमः ॥ ३४ ॥ यदि दास्यस्यभिमतान् वरान् मे वरदोत्तम ॥ भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्यो मृत्युर्माभून्मम प्रभो ॥३५॥ नांतर्बहिर्दिवा नक्तमन्यस्मादपि चायुधैः ॥ न भूमौ नांबरे मृत्युर्न नरैर्न मृगैरपि ॥ ३६ ॥ व्यसुभिर्वाऽसुमद्भिर्वा सुरासुरमहोरगैः ॥ अप्रतिद्वंद्वतां युद्धे ऐकपत्यं च देहिनाम् ॥३७॥ सर्वेषां लोकपालानां महिमानं यथात्मनः ॥ तपोयोगप्रभावानां यन्न रिष्यति कर्हिचित् ॥ ३८ ॥ इति श्रीभा० म० सप्तमस्कंधे हिरण्यकशिपोर्वरयाचनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ नारद उवाच ॥ एवं वृतः शत धृतिर्हिरण्यकशिपोरथ ॥ प्रादात् तत्तपसा प्रीतो वरांस्तस्य सुदुर्लभान् ॥१॥ ब्रह्मोवाच ॥ तातेमे दुर्लभाः पुंसां यान् वृणीषे वरान् मम ॥ तथापि वितराम्यंग वरान् यदपि दुर्लभान् ॥ २ ॥ ततो जगाम भगवानमोघानुग्रहो विभुः ॥ पूजितोऽसुरवर्येण स्तूयमानः प्रजेश्वरैः ॥ ३ ॥ एवं लब्धवरो दैत्यो बिभ्रद्धेममयं वपुः ॥ भगवत्यकरोद्द्वेषं भ्रातुर्वधमनुस्मरन् ॥ ४ ॥ स विजित्य दिशः सर्वा लोकांश्च त्रीन् महासुरः ॥ देवासुरमनुष्येंद्रान्गंधर्वगरुडोरगान् ॥ ५ ॥

दैत्येंद्रः समपीडयत् ॥ १ ॥ नारद उवाच । ब्रह्मेत्याकर्ण्य तत्तपसा प्रीतः सन् दुर्लभानपि वरान् प्रादात् ॥ १ ॥ ब्रह्मोवाच । हे तात ! ये इमे मे दुर्लभास्तानपि वरान् ते वितरामि ॥ २ ॥ ततस्तेन पूजितः सन् सत्यलोकं जगाम ॥ ३ ॥ प्राप्तवरो दैत्यो हेममयं वपुर्बिभ्रत् भ्रातुर्वधं स्मरन् भगवति द्वेषं चकार ॥ ४ ॥ ततो लोकत्रयं देवासुरमनुष्येन्द्रान् गंधर्वादीन् ॥ ५ ॥

सिद्धचारणादीन् ऋषिपितृमन्वादीन् यक्षपिशाचादीन् ॥ ६ ॥ सर्वानेतान् जित्वा वशमानीय लोकपालानां स्थानैश्वर्यादीनि जहार॥ ७ ॥देवो
द्यानश्रिया युक्तं विश्वकर्मणा निर्मितं स्वर्गमधिष्ठितवान् ॥ ८ ॥ यत्र प्रवालसोपानाः मारकताः भुवो वैडूर्यस्तंभपंक्तयः॥९॥यत्र मुक्तादामविता
नानि मणिमयासनानि पयः फेननिभाः शय्याः स्वर्णमयाः परिच्छदाः ॥ १० ॥ यत्र देव्यो नूपुरैः शब्दयंति ॥११॥ तस्मिन् महेंद्रभवने सुरा

सिद्धचारणविद्याध्रान्नृषीन् पितृपतीन्न मनून् ॥ यक्षरक्षःपिशाचेशान् प्रेतभूतपतीनथ ॥ ६ ॥ सर्वसत्त्वपतीन् जित्वा
वशमानीय विश्वजित् ॥ जहार लोकपालानां स्थानानि सह तेजसा ॥ ७ ॥ देवोद्यानश्रिया जुष्टमध्यास्ते स्म त्रिवि
ष्टपम् ॥ महेंद्रभवनं साक्षान्निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ त्रैलोक्यलक्ष्म्यायतनमध्युवासाऽखिलर्द्धिमत् ॥ ८ ॥ यत्र विद्रुमसो
पाना महामारकता भुवः ॥ यत्र स्फटिककुड्यानि वैडूर्यस्तंभपंक्तयः॥९॥ यत्र चित्रवितानानि पद्मरागासनानि च॥
पयःफेननिभाः शय्या मुक्तादामपरिच्छदाः ॥ १० ॥ कूजद्भिर्नूपुरैर्देव्यः शब्दयंत्य इतस्ततः ॥ रत्नस्थलीषु पश्यंति
सुदतीः सुंदरं मुखम् ॥ ११ ॥ तस्मिन् महेंद्रभवने महाबलो महामना निर्जितलोक एकराट् ॥ रेमेऽभिवंद्यांऽघ्रियुगः
सुरादिभिः प्रतापितैरूर्जितचंडशासनः ॥१२॥तमंग मत्तं मधुनोरुगंधिना विवृत्तताम्राक्षमशेषधिष्ण्यपाः॥ उपासतो
पायनपाणिभिर्विना त्रिभिस्तपोयोगबलौजसां पदम्॥१३॥ जगुर्महेंद्रासनमोजसा स्थितं विश्वावसुस्तुंबुरुरस्मदादयः॥
गंधर्वसिद्धा ऋषयोऽस्तुवन् मुहुर्विद्याधरा अप्सरसश्च पांडव॥१४॥स एव वर्णाश्रमिभिः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः॥इज्यमानो
हविर्भागानग्रहीत् स्वेन तेजसा॥१५॥अकृष्टपच्या तस्यासीत्सप्तद्वीपवती मही ॥ तथा कामदुघा द्यौस्तु नानाश्चर्यप
दं नभः ॥ १६॥ रत्नाकराश्च रत्नौघास्तत्पत्न्यश्चोहुरूर्मिभिः ॥ क्षारसिंधुघृतक्षौद्रदधिक्षीरामृतोदकाः ॥ १७ ॥

दिभिर्वंदितचरणः सन् रेमे ॥ १२ ॥ हे धर्म ! मद्येन मत्तं तं ब्रह्मविष्णुरुद्रैर्विनेन्द्रादिदेवाः उपायनयुक्तपाणिभिरुपासत ॥ १३ ॥ अस्मदादयो
गंधर्वास्तस्याग्रे जगुः । अप्सरसो ननृतुः ॥ ऋषयस्तुष्टुवुः ॥ १४॥ स एव वर्णाश्रमयुक्तैः प्रजाभिः कृतैर्यज्ञादिभिरिज्यमानो हविर्भागान् जग्राह
॥ १५ ॥ तस्याऽकृष्टपच्या मही जाता । द्यौः कामदुघाऽऽसीत् ॥ १६ ॥ समुद्राः रत्नौघान् ददुः नद्य घृतदुग्धादीनूहुः ॥ १७ ॥

पर्वताः क्रीडास्थानं ददुः । द्रुमाः सर्वर्तुषु पुष्पफलादीन् दधुः । स लोकपालानां पृथग् स्वयमेक एव दधार॥ १८॥एवंस त्रैलोक्यैश्वर्यं भुञ्जन् नातृप्यत॥ १९॥ऐश्वर्यमत्तस्य तस्य महान् कालो गतः॥ २०॥तस्योग्रदंडेनोद्विग्नाःसर्वे लोकपालाःअच्युतं शरणं जग्मुः॥ २१॥ ज्ञानिनो यत्र गत्वा न निवर्वंते तस्यै दिशे नमोऽस्तु॥ २२॥ इति समाहितधियो गतनिद्राःवायुभोजनाःदेवाःहरिं तुष्टुवुः॥ २३॥तदा साधूनामभयंकरी वाणी बभूव॥ २४॥

शैला द्रोणीभिराक्रीडं सर्वर्तुषु गुणान्द्रुमाः ॥ दधार लोकपालानामेक एव पृथग्गुणान् ॥ १८ ॥ स इत्थं निर्जितककुबेकराड्विषयान्प्रियान्॥यथोपजोषं भुंजानो नातृप्यदजितेंद्रियः ॥ १९ ॥ एवमैश्वर्यमत्तस्य दृप्तस्योच्छास्त्रवर्तिनः ॥ कालो महान्व्यतीयाय ब्रह्मशापमुपेयुषः ॥२०॥ तस्योग्रदंडसंविग्नाः सर्वे लोकाः सपालकाः ॥ अन्यत्रालब्धशरणाः शरणं ययुरच्युतम् ॥२१ ॥ तस्यै नमोऽस्तु काष्ठायै यत्रात्मा हरिरीश्वरः ॥ यद्गत्वा न निवर्तंते शांताः संन्यासिनोऽमलाः ॥२२॥ इति ते संयतात्मानः समाहितधियोऽमलाः ॥ उपतस्थुर्हृषीकेशं विनिद्रा वायुभोजनाः ॥ २३ ॥ तेषामाविरभूद्वाणी अरूपा मेघनिस्स्वना ॥ सन्नादयंती ककुभः साधूनामभयंकरी ॥ २४ ॥ माभैष्ट विबुधश्रेष्ठाः सर्वेषां भद्रमस्तु वः ॥ मद्दर्शनं हि भूतानां सर्वश्रेयोपपत्तये ॥ २५ ॥ ज्ञातमेतस्य दौरात्म्यं दैतेयापसदस्य यत् ॥ तस्य शांतिं करिष्यामि कालं तावत् प्रतीक्षत॥२६॥यदा देवेषु वेदेषु गोषु विप्रेषु साधुषु ॥ धर्मे मयि च विद्वेषःस वा आशु विनश्यति॥ २७ ॥ निर्वैराय प्रशांताय स्वसुताय महात्मने ॥ प्रह्लादाय यदा द्रुह्येद्धनिष्येऽपि वरोर्जितम् ॥ २८ ॥ नारद उवाच ॥ इत्युक्ता लोकगुरुणा तं प्रणम्य दिवौकसः ॥ न्यवर्तंत गतोद्वेगा मेनिरे चासुरं हतम् ॥ २९ ॥ तस्य दैत्यपतेः पुत्राश्चत्वारः परमाद्भुताः ॥ प्रह्लादोऽभून्महांस्तेषां गुणैर्महदुपासकः ॥ ३० ॥

हे देवाः मा भैष्ट ॥२५॥तस्यदौरात्म्यं ज्ञातं तच्छांतिं करिष्यामि।तावत्कालं प्रतीक्षत ॥ २६॥यदा देवेषु वेदेषु गोविप्रसाधुषु धर्मे मयि च विद्वेषं करिष्यति तदाऽऽशु विनश्यति ॥ २७ ॥ किं च निर्वैराय शांताय स्वसुतमद्भक्तप्रह्लादाय यदा प्राप्तवरमपि तं हनिष्ये ॥ २८ ॥ नारद उवाच ॥ देवाः इत्याकर्ण्य तं प्रणम्य न्यवर्तंत दैत्यं हतं च मेनिरे ॥२९॥ तस्य दैत्यपतेश्चत्वारः पुत्राः आसन् तेषु प्रह्लादो गुणैर्महानासीत् ॥ ३० ॥

ब्रह्मण्यः सत्यसंधः सर्वप्रियो जितेंद्रियः ॥ ३१ ॥ पितृवद्दीनवत्सलो मानाहंकारवर्जितः॥३२॥ नोद्विग्नचित्तो विषयेषु निस्स्पृहः॥३३॥तस्मात् कवयो मुहुर्महद्गुणान् गृह्णंति ॥ ३४ ॥ सदसि शत्रवोऽपि देवाः यस्य गाथां गायंति मानं च कुर्वंति । भवादृशाः किमु ॥ ३५ ॥ तस्याऽसंख्येयैर्गुणैरलं यस्य वासुदेवे निरंतरं रतिः ॥ ३६ ॥ यो बालोऽपि त्यक्तक्रीडनकः ॥ ३७ ॥ आसीनः पर्यटन् शयानः प्रपिबन् गोविंदेन सहैकी

ब्रह्मण्यः शीलसंपन्नः सत्यसंधो जितेंद्रियः ॥ आत्मवत् सर्वभूतानामेकः प्रियसुहृत्तमः ॥३१॥दासवत् संनतार्यांघ्रिः पितृवद्दीनवत्सलः ॥ भ्रातृवत् सदृशे स्निग्धो गुरुष्वीश्वरभावनः॥विद्यार्थरूपजन्माढ्यो मानस्तंभविवर्जितः ॥ ३२॥ नोद्विग्नचित्तो व्यसनेषु निस्स्पृहः श्रुतेषु दृष्टेषु गुणेष्ववस्तुदृक् ॥ दांतेंद्रियप्राणशरीरधीः सदा प्रशांतकामो र[illegible] रोऽसुरः ॥ ३३ ॥ यस्मिन्महद्गुणा राजन् गृह्यंते कविभिर्मुहुः ॥ न तेऽधुनापि धीयंते यथा भगवतीश्वरे ॥ ३४ ॥ यं साधुगाथा सदसि रिपवोऽपि सुरा नृप ॥ प्रतिमानं प्रकुर्वंति किमुतान्ये भवादृशाः ॥३५॥ गुणैरलमसंख्येयैर्माहात्म्यं तस्य सूच्यते ॥ वासुदेवे भगवति यस्य नैसर्गिकी रतिः ॥३६॥न्यस्तक्रीडनको बालो जडवत् तन्मनस्कया ॥कृष्णग्रहगृहीतात्मा न वेद जगदीदृशम् ॥३७॥आसीनः पर्यटन्नश्नञ्छयानः प्रपिबन् ब्रुवन् ॥ नानुसंधत्त एतानि गोविंदपरिरंभितः ॥ ३८ ॥ क्वचिद्रुदति वैकुंठचिंताशबलचेतनः ॥ क्वचिद्धसति तच्चिंताह्लाद उद्गायति क्वचित ॥ ३९ ॥ नदति क्वचिदुत्कंठो विलज्जो नृत्यति क्वचित्॥ क्वचित् तद्भावनायुक्तस्तन्मयोऽनुचकार ह ॥ ४०॥ क्वचिदुत्पुलकस्तूष्णीमास्ते संस्पर्शनिर्वृतः ॥ अस्पंदप्रणयानंदसलिलामीलितेक्षणः॥ ४१ ॥

कृतः ॥ ३८ ॥ क्वचिद् गोविंदचिंतया रुदति हसति गायति ॥ ३९ ॥ क्वचिद् विलज्जः सन् नृत्यति । क्वचित् तद्भावनया युक्तस्तन्मयो बभूव ॥ ४० ॥ क्वचित् प्रेमानंदेन मीलितेक्षणस्तूष्णीमास्ते ॥ ४१ ॥

१ सन्नताः श्रेष्ठानामंघ्रयो येन सः ।

स भक्त्याऽऽत्मनः सुखं विस्तारयन्नन्यस्य मनसोऽपि शांतिं चकार ॥ ४२ ॥ हे राजन् ! ईदृशे भगवद्भक्ते पुत्रे दैत्यो द्वेषं चकार ॥४३ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ हे देवर्षे ! साधवे स्वपुत्राय तत्पिता कस्माद् द्वेषं चकार । एतद् ज्ञातुमिच्छामः ॥ ४४ ॥ अप्रतिकूलानपि पुत्रान् पितरः शिक्षार्थं निंदंति । परंतु न घ्नंति ॥४५॥ एवं सति पुत्रद्वेषः पितुर्मरणाय कथं जातः । एतत् कौतूहलं दूरीकुरु ॥ ४६ ॥ इति श्रीभागवते चूर्णिकायां सप्तम० चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ पंचमे गुरुतोऽधीतं त्यक्त्वा विष्णुस्तुतौ रतम् । घातयन् द्विपसर्पाद्यैः सुतं दैत्यो न चाशकत् ॥ १ ॥ नारद उवा

स उत्तमश्लोकपदारविंदयोर्निषेवयाऽकिंचनसंगलब्धया ॥ तन्वन्परां निर्वृतिमात्मनो मुहुर्दुस्संगदीनान्यमनश्शमं व्यधात् ॥४२॥ तस्मिन्महाभागवते महाभागे महात्मनि ॥ हिरण्यकशिपू राजन्नकरोदघमात्मजे ॥ ४३ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ देवर्ष एतदिच्छामो वेदितुं तव सुव्रत ॥ यदात्मजाय शुद्धाय पिताऽदात्साधवे ह्यघम् ॥४४ । पुत्रान्विप्रतिकूलान्स्वान्पितरः पुत्रवत्सलाः ॥उपालभंते शिक्षार्थं नैवाघमपरो यथा ॥४५ ॥ किमुतानुवशान्साधूंस्तादृशान्गुरुदेवतान् ॥ एतत्कौतूहलं ब्रह्मन्नस्माकं विधम प्रभो ॥ पितुः पुत्राय यद्द्वेषो मरणाय प्रयोजितः ॥ ४६ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे प्रह्लादचरित्रे चतुर्थोऽध्यायः॥४॥नारद उवाच॥ पौरोहित्याय भगवान्वृतः काव्यः किलासुरैः॥ शंडामर्कौ सुतौ तस्य दैत्यराजगृहांतिके ॥ १ ॥ तौ राज्ञा प्रापितं बालं प्रह्लादं नयकोविदम् ॥ पाठयामासतुः पा[illegible]न्यांश्चासुरबालकान् ॥२॥ यत्तत्र गुरुणा प्रोक्तं शुश्रुवेनुपपाठ च ॥ न साधु मनसा मेने स्वपरासद्ग्रहाश्रयम् [illegible] एकदाऽसुरराट् पुत्रमंकमारोप्य पांडव ॥पप्रच्छ कथ्यतां वत्स मन्यते साधु यद्भवान् ॥४ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ तत्त साधु मन्येऽसुरवर्य देहिनां सदा समुद्विग्नधियामसद्ग्रहात् ॥ हित्वात्मपातं गृहमंधकूपं वनं गतो यद्धरिमाश्रयेत ॥५॥

च ॥ असुरैः पौरोहित्याय शुक्रो वृतः । तस्य पुत्रौ शडामर्कौ राजगृहसमीपे न्यवसताम् ॥ १ ॥ तौ राज्ञार्पितं प्रह्लादं बालकानितरांश्च पाठयामासतुः ॥ २॥ ताभ्यां प्रोक्तं द्वैतशास्त्रं शुश्रुवे पपाठ च परंतु न साधु मेने ॥ ३ एकदा दैत्येन्द्रः पुत्रमंकमारोप्य पप्रच्छ । हे वत्स त्वं यत् साधु मन्यसे तत् कथय ॥ ४ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ हे दैत्यवर्य ! आत्मपातं गृहांधकूपं हित्वा वनं गत्वा हरिमाश्रयेत । एतत् साधु मन्ये ॥ ५ ॥

नारद उवाच ॥ एवं पुत्रगिरः श्रुत्वा प्रहस्य गुरून् जगाद । अस्य धीर्विष्णुपक्षयथा न भिद्येत तथा स्वगृहे बालो रक्ष्यताम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ततो दैत्ययाजकाः प्रह्लादं गृहमानीय प्रशस्य तं पप्रच्छुः ॥ ८ ॥ हे प्रह्लाद ! सत्यं कथय । बालानतिक्रम्य ते बुद्धिविपर्ययः कुतः ॥ ९ ॥ते बुद्धिभेदः परकृतो वा स्वतः । एतद् वद ॥ १० ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ परः स्वः इत्यज्ञानं यस्य मायया भवतां दृष्टं तस्मै भगवते नमः ॥ ११ ॥यदा हरि

नारद उवाच ॥ श्रुत्वा पुत्रगिरो दैत्यः परपक्षसमाहिताः ॥ जहास बुद्धिर्बालानां भिद्यते परबुद्धिभिः ॥ ६ ॥ सम्यग्विधार्यतां बालो गुरुगेहे द्विजातिभिः ॥ विष्णुपक्षैः प्रतिच्छन्नैर्न भिद्येतास्य धीर्यथा ॥ ७ ॥ गृहमानीतमाहूय प्रह्लादं दैत्ययाजकाः ॥ प्रशस्य श्लक्ष्णया वाचा समपृच्छंत सामभिः ॥ ८ ॥ वत्स प्रह्लाद भद्रं ते सत्यं क[illegible] मृषा ॥ बालानति कुतस्तुभ्यमेष बुद्धिविपर्ययः ॥ ९ ॥ बुद्धिभेदः परकृत उताहो ते स्वतोऽभवेत् ॥ भण्यतां श्र[illegible]मानां गुरूणां कुलनंदन ॥ १० ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ स्वः परश्चेत्यसद्ग्राहः पुंसां यन्मायया कृतः । विमोहितधियां दृष्टस्तस्मै भगवते नमः ॥ ११ ॥ स यदानुव्रतः पुंसां पशुबुद्धिर्विभिद्यते ॥ अन्य एष तथाऽन्योऽहमिति भेदगताऽसती ॥ १२ ॥ स एष आत्मा स्वपरेत्यबुद्धिभिर्दुरत्ययानुक्रमणो निरूप्यते ॥ मुह्यंति यद्वर्त्मनि वेदवादिनो ब्रह्मादयो ह्येष भिनत्ति मे मतिम् ॥ १३ ॥ यथा भ्राम्यत्ययो ब्रह्मन्स्वयमाकर्षसन्निधौ ॥ तथा मे भिद्यते चेतश्चक्रपाणेर्यदृच्छया ॥ १४ ॥ नारद उवाच ॥ एतावद्ब्राह्मणायोक्त्वा विरराम महामतिः ॥ तं निर्भर्त्स्याथ कुपितः स दीनो राजसेवकः ॥ १५ ॥ आनीयतामरे वेत्रमस्माकमयशस्करः ॥ कुलांगारस्य दुर्बुद्धेश्चतुर्थोऽस्योदितो दमः ॥ १६ ॥

रनुकूलः तदा पुंसा स्वः परः इति बुद्धिभेदो भिद्यते ॥ १२ ॥ यस्य जिज्ञासायां ब्रह्मादयोऽपि मुह्यंति स बुद्धिं भिनत्ति ॥ १३ ॥ यथा लोहं चुंबकस्य सान्निध्याद् भ्रमति तथा चक्रपाणीच्छया मे चेतो भिद्यते ॥ १४ ॥ नारद उवाच ॥ एवमुक्त्वा विरराम । तदा गुरुः कुपितः सन् तं निर्भर्त्स्य जगाद ॥ १५ ॥ अस्माकमयशस्करोऽयं दुर्बुद्धिर्दंडयोग्यः । अतो हे शिष्य ! वेत्रमानीयताम् ॥ १६ ॥

---

१ दुर्घटानुचीरतम् । २ सामदानभेददंडानां मध्ये ।

दैत्यरूपचंदनवने कंटकवृक्षो जातः दैत्यवनोत्पाटने कुठाररूपोस्य विष्णोर्दंण्डरूपोऽयम् ॥ १७ ॥ एवं तं भीषयन् । त्रिवर्गप्रतिपादकशास्त्रमध्यापयामास ॥ १९ ॥ ततो गुरुरधीतं ज्ञात्वा मात्रा वस्त्रालंकारादिभिर्भूषितं बालं दैत्येंद्रं दर्शयामास ॥ १९ ॥ ततो हिरण्यकशिपुः पादयोः पतितं बालमालिंग्यांकमारोप्य जगाद ॥ २० ॥ २१ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ हे प्रह्लाद ! एतावता कालेन गुरोर्यत् स्वधीतं तदुच्यताम् ॥ २२ ॥

दैतेयचंदनवने जातोऽयं कंटकद्रुमः॥ यन्मूलोन्मूलपरशोर्विष्णोर्नालायितोऽर्भकः ॥१७॥ इति तं विविधोपायैर्भीषयंस्तर्जनादिभिः ॥प्रह्लादं ग्राहयामास त्रिवर्गस्योपपादनम् ॥१८॥ तत एनं गुरुर्ज्ञात्वा ज्ञातज्ञेयचतुष्टयम्॥ दैत्येन्द्रं दर्शयासास मातृमृष्टमलंकृतम्॥१९॥पादयोःपतितं बालं प्रतिनंद्याशिषासुरः॥परिष्वज्य चिरं दोर्भ्यांपरमामाप निर्वृतिम् ॥२०॥अरोप्यांकमवघ्राय मूर्धन्यश्रुकलांबुभिः॥आसिंचन् विकसद्वक्त्रमिदमाह युधिष्ठिर ॥२१॥ हिरण्यकशिपुरुवाच प्रह्लादानूच्यतां तात स्वधीतं किंचिदुत्तमम्॥ कालेनैतावताऽऽयुष्मन् यदशिक्षद् गुरोर्भवान् ॥ २२ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ॥ अर्जनं वंदनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥ २३ ॥ इति पुंसार्पिता विष्णौ भक्तिश्चेन्नवलक्षणा॥ क्रियते भगवत्यद्धा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम्॥२४॥ निशम्यैतत् सुतवचो हिरण्यकशिपुस्त[illegible]॥ गुरुपुत्रमुवाचेदं रुषा प्रस्फुरिताधरः ॥ २५ ॥ ब्रह्मबंधो किमेतत्ते विपक्षं श्रयताऽसता ॥ असारं ग्राहितो बाले[illegible]नादृत्य दुर्मते ॥ २६ ॥ संति ह्यसाधवो लोके दुर्मैत्राश्छद्मवेषिणः ॥ तेषामुदेत्यघं काले रोगः पातकिनामिव ॥२७॥

प्रह्लाद उवाच ॥ हे तात ! विष्णोः श्रवणं १ कीर्तनं २ स्मरणं ३ पादसेवनम् ४ अर्जनं ५ वंदनं ६ दास्यं ७ सख्यं ८ स्वदेहसमर्पणम् ९ ॥ २३ ॥ इति नवलक्षणा भक्तिर्विष्णौ क्रियते । तदुत्तममधीतं मन्ये ॥ २४ ॥ एवं पुत्रवचः श्रुत्वा क्रोधेन स्फुरिताधरो दैत्यो गुरुपुत्रं जगाद ॥ ॥ २५ ॥ हे ब्रह्मबंधो मामनादृत्य पुत्रः किमसारं ग्राहितः ॥ २६ ॥ यस्मिन् लोके कापटचवेषधारिणोऽसाधवो बहवः संति ॥ २७ ॥

१ उपायचतुष्टयम् ।

गुरुपुत्र उवाच । हे इंद्रशत्रो ! तव सुतो मत्प्रणीतं परप्रणीतं च न वदति । अस्येयं स्वाभाविकी मतिः । अतो मयि क्रोधं मा कुरु ॥२८॥ नारद उवाच ॥ एवं गुरूक्तं श्रुत्वा पुत्रं जगाद । हे पुत्र ! इयं ते बुद्धिर्गुरुमुखी न चेत्तर्हि कुतः प्राप्ता॥२९॥प्रह्लाद उवाच ॥ हे पितः ! श्रीकृष्णे मतिः परतः स्वतो वा सत्संगं विना नोत्पद्यते ॥ ३० ॥ ये बहिरर्थमानिनस्ते स्वार्थगतिं न विदुः ॥३१॥ यावत् साधूनां पादसेवनं न करोति तावत्

गुरुपुत्र उवाच ॥ न मत्प्रणीतं न परप्रणीतं सुतो वदत्येष तवेंद्रशत्रो ॥ नैसर्गिकीयं मतिरस्य राजन् नियच्छ मन्युं कददाः स्म मा नः॥२८॥नारद उवाच ॥गुरुणैवं प्रतिप्रोक्तो भूय आहासुरस्सुतम्॥ न चेद्गुरुमुखीयं ते कुतोऽभद्राऽसती मतिः॥२९॥प्रह्लाद उवाच ॥ मतिर्न कृष्णे परतः स्वतो वा मिथोभिपद्येत गृहव्रतानाम्॥ अदांतगोभिर्विशतां तमिस्रं पुनः पुनश्चर्वितचर्वणानाम्॥३०॥न ते विदुः स्वार्थगतिं हि विष्णुं दुराशया ये बहिरर्थमानिनः॥अंधा यथ पनीयमाना वागीशतंत्यामुरुदाम्नि बद्धाः॥३१॥ नैषां मतिस्तावदुरुक्रमांघ्रिं स्पृशत्यनर्थापगमो यदर्थः महीयसां पादरजोभिषेकं निष्किंचनानां न वृणीत यावत्॥ ३२ ॥ इत्युक्त्वोपरतं पुत्रं हिरण्यकशिपू रुषा ॥ अंधीकृतात्मा स्वोत्संगान्निरस्यत महीतले ॥३३॥ आहामर्षरुषाविष्टः कषायीभूतलोचनः॥वध्यतामाश्वयं वध्यो निस्सारयत नैर्ऋताः ॥३४॥ अयं मे भ्रातृहा सोऽयं हित्वा स्वान् सुहृदोऽधमः ॥ पितृव्यहंतुर्यः पादौ विष्णोर्दासवदर्चति ॥ ३५॥ विष्णोर्वा साध्वसौ किं नु करिष्यत्यसमंजसः ॥ सौहृदं दुस्त्यजं पित्रोरहाद्यः पंचहायनः ॥३६॥ परोप्यपत्यं हितकृद् यथौषधं स्वदेहजोप्यामयवत् सुतोऽहितः॥छिंद्यात्तदंगं यदुतात्मनोऽहितं शेषं सुखं जीवति यद्विवर्जनात्॥३७॥

कृष्णे मतिर्नो जायते ॥ ३२॥ तदा दैत्यः एवं वचो निशम्य पुत्रं स्वोत्संगात् महीतले त्यक्त्वा राक्षसानुवाच ॥ ३३ ॥ हे राक्षसाः ! अयं वध्यतां वा निस्सार्यतां वा ॥ ३४ ॥ यः पितृव्यहंतुर्विष्णोः पादौ दासवदर्चति ॥३५ ॥ योऽयं पंचहायनः पित्रोः सौहृदं जहौ ॥ ३६ ॥ परोपि हितकृच्चेत् सुतो ज्ञेयः ।स्वदेहजोपि न तथा चेद् रोग इव ज्ञेयः ॥ ३७ ॥

१ गावः इन्द्रियाणि । २ संसारम् ।

अतोऽयं सर्वैरुपायैर्हंतव्यः॥३८॥तदा ते राक्षसाः शूलपाणयो भर्त्राऽऽदिष्टाः ॥३९ ॥ नदंतश्छिंधि भिंधीति वादिनः संतः आसीनं प्रह्लादं शूलैः सर्वमर्मसु जघ्नुः ॥ ४० ॥तथापि महाभागवते ब्रह्मणि समाहितात्मनि प्रह्लादे तेषां प्रहाराः निष्फलाः आसन् ॥४१॥तस्मिन् प्रयासे नष्टे सति दैत्येंद्रस्तद्वधोपायान् चकार ॥ ४२ ॥ दिग्गजैर्दंदशूकैरभिचारैर्गिरिशृंगात् पातैर्मायाभिर्विषदानैरभोजनैः ॥ ४३ ॥ हिमवाय्वग्निजलाद्भिरु

सर्वैरुपायैर्हंतव्यः संभोजशयनासनैः ॥ सुहृल्लिंगधरः शत्रुर्मुनेर्दुष्टमिवेन्द्रियम् ॥ ३८॥ नैर्ऋतास्ते समादिष्टा भर्त्रा वै शूलपाणयः॥ तिग्मदंष्ट्रकरालास्यास्ताम्रश्मश्रुशिरोरुहाः ॥ ३९ ॥ नदंतो भैरवान् नादांश्छिंधि भिंधीति वादिनः ॥ आसीनं चाहनञ्छूलैः प्रह्लादं सर्वमर्मसु ॥४०॥ परे ब्रह्मण्यनिर्देश्ये भगवत्यखिलात्मनि ॥ युक्तात्मन्यफला आसन्नपुण्यस्येव सत्क्रियाः॥४१॥प्रयासेऽपहते तस्मिन् दैत्येंद्रः परिशंकितः ॥ चकार तद्वधोपायान् निर्बंधेन युधिष्ठिर ॥४२॥ दिग्गजैर्दंदशूकैश्च अभिचारावपातनैः ॥ मायाभिः संनिरोधैश्च गरदानैरभोजनैः॥४३॥ हिमवाय्वग्निसलिलैः पर्वताक्रमणैरपि ॥ न शशाक यदा हंतुमपापमसुराः सुतम् ॥ चिन्तां दीर्घतमां प्राप्तस्तत्कर्तुं नाभ्यपद्यत॥४४॥ एष मे बह्वसाधूक्तो वधोपायाश्च निर्मिताः ॥ तैस्तैर्द्रोहैरसद्धर्मैर्मुक्तः स्वेनैव तेजसा ॥४५॥ वर्तमानोविदूरे वै बालोप्यजडधीरयम् ॥ न विस्मरति मेऽनार्यं शुनश्शेप इव प्रभुः ॥४६ ॥ अप्रमेयाऽनुभावोऽयमकुतश्चिद्भयोऽमरः ॥ नूनमेतद्विरोधेन मृ… म भविता न वा ॥४७ ॥ इति तं चिंतया किंचद् म्लानश्रियमधोमुखम् ॥ शंडामर्कावौशनसौ विविक्त इति हो… ॥४८॥जितं त्वयैकेन जगत्त्रयं भ्रुवोर्विजृंभणत्रस्तसमस्तधिष्ण्यपम् ॥ न तस्य चिंत्यं तव नाथ चक्ष्महे न वै शिशूनां गुणदोषयोः पदम् ॥ ४९ ॥

पायैर्निष्पापं सुतं हंतुं न शशाक तदा दीर्घचिंतां प्राप्तः आह ॥ ४४ ॥मयाऽस्य वधोपायाः बहवः कृताः तथापि एष स्वतेजसैव मुक्तः ॥४५॥ अयं समीपे वसन्नपि मे निंद्यकर्म न स्मरति नम्रवचो वदति॥४६॥अतोऽमरः किम् अस्य विरोधेन मे मृत्युर्भविष्यति किम्॥४७॥ इति चिंतयाऽधोमुखं दैत्यं शंडामर्कावूचतुः॥४८॥ हे नाथ ! त्वयैकेन जगत्त्रयं जितम् तव तु चिंत्यं न पश्यामः।अतः शिशोर्गुणदोषौ न चिंतनीयौ॥४९॥

एनं वरुणपाशैर्बद्ध्वा यावद् भार्गवः आगमिष्यति तावद् निधेहि॥५० ॥ राजा तथेत्युक्त्वा जगाद । अस्य राज्ञां धर्माः उपदेष्टव्याः॥५१॥तदा गुरू त्रिवर्गोपपादकं शास्त्रं दैत्यबालकैः सह तमध्यापयताम् ॥५२॥ प्रह्लादो गुरुशिक्षितं साधु न मेने ॥५३॥ यदाऽऽचार्यो गृहकर्मसु गतस्तदा प्राप्तावसरैर्बालकैः क्रीडार्थमाहूतः ॥५४॥ प्रह्लादःस्वयमेव तानाहूय जगाद ॥५५॥ हे बालाः ! प्रह्लादस्य गौरवात् त्यक्तक्रीडनकाःसंतः ॥५६ ॥

इमं तु पाशैर्वरुणस्य बद्ध्वा निधेहि भीतो न पलायते यथा ॥ बुद्धिश्च पुंसो वयसार्यसेवया यावद्गुरुर्भार्गव आगमिष्यति ॥ ५०॥तथेति गुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदमब्रवीत् ॥ धर्मा ह्यस्योपदेष्टव्या राज्ञां ये गृहमेधिनाम् ॥ ५१ ॥धर्ममर्थं च कामं च नितरां चानुपूर्वशः॥ प्रह्लादायोचतू राजन् प्रश्रयावनताय च ॥५२॥ यथा त्रिवर्गं गुरुभिरात्मने उपशिक्षितम् न साधु मेने तच्छिक्षां द्वंद्वारामोपवर्णिताम् ॥ ५३ ॥ यदाचार्यः परावृत्तो गृहमेधीयकर्मसु ॥ वयस्यैर्बालकैस्तत्र सोपहूतः कृतक्षणैः ॥५४॥ अथ तान् श्लक्ष्णया वाचा प्रत्याहूय महाबुधः॥उवाच विद्वांस्तन्निष्ठां कृपया प्रहसन्निव ॥५५॥ ते तु तद्गौरवात्सर्वे त्यक्तक्रीडापरिच्छदाः ॥ बाला न दूषितधियो द्वंद्वारामेरितेहितैः ॥ ५६ ॥ पर्युपासत राजेंद्र तन्न्यस्तहृदयेक्षणाः ॥ तानाह करुणो मैत्रो महाभागवतोऽसुरः ॥ ५७ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ कौमार आचरेत् प्राज्ञो धर्मान् भागवतानिह ॥ दुर्लभं मानुषं जन्म तदप्यध्रुवमर्थदम् ॥ १ ॥ यथा हि पुरुषस्येह विष्णोः पादोपसर्पणम् ॥ यदेष सर्वभूतानां प्रिय आत्मेश्वरः सुहृत् ॥ २ ॥

तं पर्युपासत । ततो महाभागवतः प्रह्लादस्तान् बालानाह ॥ ५७ ॥ इति श्रीभागवते चू० सप्तम० पंचमोऽध्यायः ॥५॥षष्ठे गुरौ गृहव्यग्रे प्रह्लादो दैत्यबालकान् । अनुकंप्य परं तंत्रं नारदोक्तमुपादिशत् ॥१॥ निरर्थकक्रियालापैरायुर्व्ययमजानताम्। प्रह्लादः सदयं प्राह धर्मं भागवतं कृती॥२॥ प्रह्लाद उवाच॥हे बालकाः! प्राज्ञःकौमारे एव भगवद्धर्मानाचरेत्।इह मानुष्यं जन्म दुर्लभम् अर्थदं च॥१॥अतो विष्णोः पादसेवनं योग्यम्॥२॥

१ रागद्वेषादिष्वारमणं येषां तैः ॥

हे दैत्याः ! देहयोगेन सर्वयोनिषु विषयसुखं लभ्यते ॥ ३ ॥ अतस्तदथ यत्नो न कार्यः । यतस्तेनाऽऽयुर्व्यर्थं भवति ॥ ४ ॥ संसारं प्राप्तः पुमान् यावत् शरीरं न नश्येत् तावद्र क्षेमाय यत्नं कुर्यात् ॥ ५ ॥ पुंसो वर्षशतमायुः । तत्रार्धं (५०) निद्रया निष्फलं भवति ॥६॥ मूर्खस्य बाल्ये कौमारे क्रीडतो विंशतिर्वर्षाणि यांति । जरया ग्रस्तदेहस्य विंशतिर्वर्षाणि यांति ॥ ७ ॥ शेषं (१०) वर्षाणि गृहे सक्तस्य यांति ॥ ८ ॥

सुखमैन्द्रियकं दैत्या देहयोगेन देहिनाम् ॥ सर्वत्र लभ्यते दैवाद्यथा दुःखमयत्नतः॥ ३॥ तत्प्रयासो न कर्तव्यो यत आयुर्व्ययः परम् ॥ न तथा विंदते क्षेमं मुकुन्दचरणांबुजम्॥४॥ततो यतेत कुशलः क्षेमाय भयमाश्रितः॥शरीरं पौरुषं यावन्न विपद्येत पुष्कलम् ॥५॥ पुंसो वर्षशतं ह्यायुस्तदर्धं चाजितात्मनः॥ निष्फलं यदसौ रात्र्यां शेतेंधं प्रापितस्तमः ॥६॥ मुग्धस्य बाल्ये कौमारे क्रीडतो याति विंशतिः ॥ जरया ग्रस्तदेहस्य यात्यकल्पस्य विंशतिः ॥७॥ दुरापूरेण कामेन मोहेन च बलीयसा ॥ शेषं गृहेषु सक्तस्य प्रमत्तस्यापयाति हि ॥८ ॥ को गृहेषु पुमान् सक्तमात्मानमजितेंद्रियः ॥ स्नेहपाशैर्दृढबद्धमुत्सहेत विमोचितुम् ॥ ९ ॥ कोन्वर्थतृष्णां विसृजेत् प्राणेभ्योपि य ईप्सितः॥यं क्रीणात्यसुभिः प्रेष्ठैस्तस्करः सेवको वणिक् ॥१० ॥ कथं प्रियाया अनुकंपितायाः संगं रहस्यं रुचिरांश्च मंत्रान् ॥ सुहृत्सु च स्नेहसितः शिशूनां कलाक्षराणामनुरक्तचित्तः ॥ ११ ॥ पुत्रान्स्मरंस्ता दुहितॄर्हृदय्या भ्रातॄन्स्वसॄर्वा पितरौ दीनौ ॥ गृहान्मनोज्ञोरुपरिच्छदांश्च वृत्तीश्च कुल्याः पशुभृत्यवर्गान् ॥ १२ ॥ त्यजेत कोशस्कृदिवेहमानः क[illegible] लोभादवितृप्तकामः ॥ औपस्थ्यजैह्व्यं बहु मन्यमानः कथं विरज्येत दुरंतमोहः ॥ [illegible]

एवं गृहासक्तमात्मानं मोचितुं कः उत्सहेत ॥ ९ ॥ वणिक् तस्करश्च प्राणहानिमंगीकृत्य द्रव्यं साधयति । अर्थं तस्मिन् तृष्णां को विसृजेत् ॥ १० ॥ प्रियायाः रहसि संगेन शिशूनां कलभाषणेन च सक्तचित्तः ॥ ११ ॥ पुत्रान् श्वशुरगृहे स्थिताः दुहितॄश्च परं मनोज्ञपरिच्छदगृहान् पशुभृत्यवर्गान् स्मरन् सन् ॥ १२ ॥ अवितृप्तकामः कथं विरक्तः स्यात् ॥ १३ ।

१ व्यवहारासमर्थस्य । २ प्राणनाशेनापि ।३ अर्थः । ४ बद्धः । ५ जीविकाः । ६ कुलपरंपरागताः । ७ निर्गमाय गृहमप्यकुर्वाणाः कीट इव ।

कुटुंबपोषणार्थं क्षीयमाणायुः पुमान् पुरुषार्थं विहतं न मन्यते ॥ १४ ॥ वित्तहर्तुरिहामुत्र दंडनरकरूपं दोषं जानन्नपि कुटुंबी परवित्तं हरत्येव ॥ १५ ॥ इत्थं कुटुम्बं पुष्णन् तत्त्वविचाराय न कल्पते ॥ १६ ॥ यतः कश्चिदपि स्वमात्मानं मोचितुं न समर्थः ॥ १७ ॥ तस्मात हे दैत्यबालकाः ! विषयात्मकेषु दैत्येषु संगं त्यक्त्वा साधुसमागमं कृत्वा नारायणं शरणं व्रजेत ॥ १८ ॥ हे बालकाः ! अच्युतसाधने गुरुः श्रमो

कुटुंबपोषाय वियन्निजायुर्न बुध्यतेऽर्थं विहतं प्रमत्तः ॥ सर्वत्र तापत्रयदुःखितात्मा निर्विद्यते न स्वकुटुंबरामः ॥१४॥
वित्तेषु नित्याभिनिविष्टचेता विद्वांश्च दोषं परवित्तहर्तुः॥ प्रेत्येह चाथाप्यजितेंद्रियस्तदशांतकामो हरते कुटुंबी [illegible]
विद्वानपीत्थं दनुजाः कुटुंबं पुष्णन्स्वलोकाय न कल्पते वै ॥ यः स्वीयपारक्यविभिन्नभावस्तमः प्रपद्येत यथा [illegible]
ढः ॥१६॥ यतो न कश्चित् क्व च कुत्रचिद् वा दीनः स्वमात्मानमलं समर्थः॥विमोचितुं कामदृशांविहारक्रीडा[illegible]
यन्निगडो विसर्गः ॥ १७ ॥ ततो विदूरात् परिहृत्य दैत्या दैत्येषु संगं विषयात्मकेषु ॥उपेत नारायणमादिदेवं विमुक्त
संगैरिषितोऽपवर्गः ॥१८॥ न ह्यच्युतं प्रीणयतो बह्वायासोऽसुरात्मजाः ॥आत्मत्वात् सर्वभूतानां सिद्धत्वादिह सर्वतः
॥१९॥ परावरेषु भूतेषु ब्रह्मांतस्थावरादिषु ॥ भौतिकेषु विकारेषु भूतेष्वथ महत्सु च ॥२०॥ गुणेषु गुणसाम्ये च गुण
व्यतिकरे तथा ॥ एक एव परो ह्यात्मा भगवानीश्वरोऽव्ययः ॥ २१ ॥ प्रत्यगात्मस्वरूपेण दृश्यरूपेण च स्वयम् ॥
व्याप्यव्यापकनिर्देश्यो ह्यनिर्देश्योऽविकल्पितः ॥२२॥ केवलानुभवानंदस्वरूपः परमेश्वरः ॥ माययांतर्हितैश्वर्य ईयते
गुणसर्गया ॥२३॥तस्मात् सर्वेषु भूतेषु दयां कुरुत सौहृदम् ॥ आसुरं भावमुन्मुच्य यया तृप्यत्यधोक्षजः ॥ २४ ॥

न ।कस्मात । स सर्वभूतानामात्मा ॥ १९ ॥ यो जीवेष्वजीवेष्वाकाशादिषु च परमात्मा व्याप्य स्थितः । सोऽव्ययो ब्रह्मस्वरूपः ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ दृश्यं भोग्यं द्रष्टा भोक्ता तत्स्वरूपेण व्याप्तः ॥ २२ ॥ केवलमानंदरूपो यस्य गुणात्मकः सर्गः । तया मायया गुप्तैश्वर्यः प्रकाशते ॥ ॥ २३ ॥ तस्मादासुरं भावं विसृज्य सर्वभूतेषु दयां सौहृदं च कुरुत । दयया हरिस्तुष्यति ॥ २४ ॥

१ यासु शृंखलेव । २ पुत्रपौत्रादयः । ३ इष्टः । ४ गुणात्मकसर्गया ।

हरौ तुष्टे तच्चरणौ सेवमानानां नः किमप्राप्यम् ।अतो यूयं तस्य गुणकर्माणि गायत॥२५॥धर्मार्थकामा इति त्रिवगा दंडनीत्यादयःविविधाः जीविकाश्च सर्वं गुणयुक्तवेदस्यार्थं मन्ये। अतो निर्गुणे भगवति स्वात्मार्पणमेव साधनम्॥२६॥एतज्ज्ञानं नारायणो नारदाय कथितवान् ।इदं ज्ञानमेकांतभक्तानां सर्वेषामपि स्यात् । न तूत्तमानामेवेति नियमः ॥२७॥ इदं भगवद्धर्मरूपं ज्ञानं मया पूर्वं नारदात् श्रुतम् ॥२८॥ दैत्यपुत्रा ऊचुः। हे प्रह्लाद ! वयं त्वं च शंडामर्कौ विनाऽन्यं गुरुं न जानीमः ॥ २९ ॥ इदं अंतःपुरस्थस्य बालस्य तव महत्संगः कथं जातः इति नः संशयं

तुष्टे च तत्र किमलभ्यमनंत आद्ये किं तैर्गुणव्यतिकरादिह ये स्वसिद्धाः ॥ धर्मादयः किमगुणेन च कांक्षितेन सारं जुषां चरणयोरुपगायतां नः॥२५॥ धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग ईक्षा त्रयी नयदमौ विविधा च वार्ता ॥ मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं स्वात्मार्पणं स्वसुहृदः परमस्य पुंसः॥२६॥ ज्ञानं तदेतदमलं दुरवापमाह नारायणो नरसखः किल नारदाय ॥ एकांतिनां भगवतस्तदकिंचनानां पादारविंदरजसाप्लुतदेहिनां स्यात् ॥२७॥ श्रुतमेतन्मया पूर्वं ज्ञानं विज्ञानसंयुतम् ॥ धर्मं भागवतं शुद्धं नारदाद्देवदर्शनात् ॥२८॥ दैत्यपुत्रा ऊचुः ॥ प्रह्लाद त्वं वयं चापि नर्तेऽन्यं विद्महे गुरुम् ॥ एताभ्यां गुरुपुत्राभ्यां बालानामपि हीश्वरौ ॥ २९ ॥ बालस्यांतःपुरस्थस्य महत्संगो दुरन्वयः ॥ छिंधि नः संशयं सौम्य स्याच्चेद् विस्रंभकारणम् ॥३०॥ इति श्रीभागवते म० सप्तम० षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ नारद उवाच ॥ एवं दैत्यसुतैः पृष्टो महाभागवतोऽसुरः ॥ उवाच स्मयमानांस्तान् स्मरन् मदनुभाषितम् ॥ १ ॥ प्रह्राद उवाच ॥ पितरि प्रस्थितेऽस्माकं तपसे मंदराचलम् ॥ युद्धोद्यमं परं चक्रुर्विबुधा दानवान् प्रति ॥ २ ॥

छिंधि ॥३०॥ इति श्रीभाग० चू० सप्तम०षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ सप्तमे मातृगर्भस्थे स्वस्मिन् नारदभाषितम् ॥प्रह्लादो वर्णयामास शिष्यप्रत्ययसिद्धये ॥१॥अश्रावि नारदादेतन्मया गर्भे इतीरितुम् । तत्प्रस्तावकथामाह पद्यैः षोडशभिः सुधीः॥२॥ नारद उवाच। एवं दैत्यसुतैः पृष्टःप्रह्लादो मत्पूर्वानुभाषितं स्मरन् तानुवाच ॥ १ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ अस्मत्पितरि तपसे मंदराचलं गते सति देवाः दानवान् प्रति युद्धोद्यमं चक्रुः ॥ २ ॥

१ आत्मविद्या । २ कर्मविद्या । ३ तर्को दण्डनीतिश्च । ४ जीविका । ५ अस्य ऋते इति पूर्वेणान्वयः ।

इन्द्रादयो लोकतापकरं दैत्यं स्वपापेन पिपीलिकैरहिमिव भक्षितं वीक्ष्य हर्षं प्रापुः ॥ ३ ॥ दैत्याः देवानां बलोद्योगं दृष्ट्वा तैस्ताड्यमानाः संतः ॥ ४ ॥ स्त्रीपुत्रगृहादीन् त्यक्त्वा दिशो दुद्रुवुः ॥ ५ ॥ ततो देवाः राज्ञो गृहं व्यलुंपन् । इंद्रस्तु मम मातरं गृहीत्वा नीतवान् ॥ ६ ॥ तदा तां नीयमानां भयविह्वलां रुदतीं पथि दृष्ट्वा नारदः इंद्रं प्राह ॥ ७ ॥ हे इन्द्र ! अनागसमेनां मुंचमुंच नेतुं नार्हसि ॥ ८ ॥ इन्द्र उवाच ॥ हे ऋषे !

पिपीलिकैरहिरिव दिष्ट्या लोकोपतापनः ॥ पापेन पापोऽभक्षीति वादिनो वासवादयः॥३॥ तेषामतिबलोद्योगं निशम्यासुरयूथपाः ॥ वध्यमानाः सुरैर्भीता दुद्रुवुः सर्वतोदिशम् ॥ ४ ॥ कलत्रपुत्रमित्राप्तान् गृहान् पशुपरिच्छदान् नावेक्षमाणास्त्वरिताः सर्वे प्राणपरीप्सवः ॥५॥ व्यलुंपन् राजशिबिरममरा जयकांक्षिणः ॥ इंद्रस्तु राजमहिषीं मम चाग्रहीत् ॥ ६ ॥ नीयमानां भयोद्विग्नां रुदतीं कुररीमिव ॥ यदृच्छयाऽऽगतस्तत्र देवर्षिर्ददृशे पथि ॥ ७ ॥ ... मैनां सुरपते नेतुमर्हस्यनागसम् ॥ मुंचमुंच महाभाग सतीं परपरिग्रहम् ॥ ८ ॥ इन्द्र उवाच ॥ आस्तेऽस्या जठरे वीर्यमविषह्यं सुरद्विषः ॥ आस्यतां यावत्प्रसवं मोक्ष्येऽर्थपदवीं गतः ॥९॥ नारद उवाच ॥ अयं निष्किल्बिषः साक्षान्महाभागवतो महान् ॥ त्वया न प्राप्स्यते संस्थामनंतानुचरो बली ॥१०॥ इत्युक्तस्तां विहायेन्द्रो देवर्षेर्मानयन् वचः ॥ अनंतप्रियभक्त्यैनां परिक्रम्य दिवं ययौ ॥११॥ ततो नो मातरमृषिः समानीय निजाश्रमम् ॥ आश्वास्येहोष्यतां वत्से यावत्ते भर्तुरागमः ॥ १२ ॥ तथेत्यवात्सीद्देवर्षेरंतिं[1] साऽप्यकुतोऽभया ॥ यावद्दैत्यपतिर्घोरात तपसो न न्यवर्तत ॥ १३ ॥ ऋषिं पर्यचरत् तत्र भक्त्या परमया सती ॥ अंतर्वत्नी स्वगर्भस्य क्षेमायेच्छाप्रसूतये ॥१४॥

अस्याः जठरेऽविषह्यं वीर्यम् । अतः प्रसवोत्तरं जातं पुत्रं हत्वा मोक्ष्ये ॥९॥ नारद उवाच ॥ हे इंद्र ! अयं महाभागवतः त्वत्तो मृत्युं न यास्यति ॥१०॥इंद्रस्तद्वचो मानयन् तां विहाय दिवं ययौ॥११॥ततो नारदो मे मातरमाश्वास्य निजाश्रमं नीत्वा यावत् ते भर्तुरागमस्तावदिह वसेत्युवाच ॥१२॥ तदा सा तथेत्युक्त्वा निर्भया सती तत्रोवास ॥१३॥ गर्भवती सा भर्तुरागमनानंतरं प्रसूतये गर्भक्षेमाय च भक्त्या ऋषिं पर्यचरत्॥१४॥

---

१ अन्ति समीपे ।

ऋषिर्मामुद्दिश्य तस्याः धर्मस्य तत्त्वरूपां भक्तिं ज्ञानं च प्रादात् ॥१५॥ तज्ज्ञानं तु दीर्घकालत्वात् मातुर्गुप्तं बभूव । ऋषिकृपया मां संप्रत्यपि स्मृतिर्न जहाति ॥१६॥ अतो यदि मम वचः श्रद्दधीरन् तर्हि भवतामपि भक्तिर्ज्ञानं च भवेत् ॥१७॥ अथ देहात्मविवेकप्रकारं दर्शयति । जन्माद्याः षड्भावाः देहस्य । आत्मनो न ॥१८॥ आत्मा तु नित्यः शुद्धः सर्वाश्रयः॥१९॥ इत्यादिलक्षणैर्देहाद्भेदं ज्ञात्वा देहादावहंममेति मिथ्या

ऋषिः कारुणिकस्तस्याः प्रादादुभयमीश्वरः ॥ धर्मस्य तत्त्वं ज्ञानं च मामप्युद्दिश्य निर्मलम् ॥ १५ ॥ तत्तु कालस्य दीर्घत्वात्स्त्रीत्वान्मातुस्तिरोदधे ॥ ऋषिणाऽनुगृहीतं मां नाधुनाप्यजहात् स्मृतिः ॥ १६ ॥ भवतामपि भूयान्मे यदि श्रद्दधते वचः ॥ वैशारदा धीः श्रद्धातः स्त्रीबालानां च मे यथा ॥१७॥ जन्माद्याः षडिमे भावा दृष्टा देहस्य नात्मनः ॥ फलानामिव वृक्षस्य कालेनेश्वरमूर्तिना ॥ १८ ॥ आत्मा नित्योऽव्ययः शुद्ध एकः क्षेत्रज्ञ आश्रयः ॥ अविक्रियः स्वदृग्घेतुर्व्यापकोऽसंग्यनावृतः ॥ १९ ॥ एतैर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनो लक्षणैः परैः ॥ अहंममेत्यसद्भावं देहादौ मोहजं त्यजेत् ॥ २० ॥ स्वर्णं यथा ग्रावसु हेमकारः क्षेत्रेषु योगैस्तदभिज्ञ आप्नुयात् ॥ क्षेत्रेषु देहेषु तथात्मयोगैरध्यात्मविद्ब्रह्मगतिं लभेत ॥२१॥ अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्तास्त्रय एव हि तद्गुणाः ॥ विकाराः षोडशाचार्यैः पुमानेक[illegible]म न्वयात् ॥ २२ ॥ देहस्तु सर्वसंघातो जगत्तस्थुरिति द्विधा ॥ अत्रैव मृग्यः पुरुषो नेतिनेतीत्यतत्त्यजन् ॥ २३[illegible] यव्यतिरेकेण विवेकेनोशतात्मना ॥सर्गस्थानसमाम्नायैर्विमृशद्भिरसत्वरैः[3] ॥ २४ बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषु[illegible] वृत्तयः ॥ ता येनैवानुभूयन्ते सोऽध्यक्षः पुरुषः परः ॥ २५ ॥

बुद्धिं त्यजेत् ॥२०॥ ज्ञानविद्देहेष्वात्मयोगैर्ब्रह्मगतिं लभते ॥ २१ ॥ अष्टौ प्रकृतयः । एकादशेंद्रियाणि । पंच महाभूतानि । एवं चतुर्विंशतितत्त्वसहितः पुमान् ॥२२॥ स पुरुषः स्थावरजंगमात्मके देहे एव मृग्यः ॥२३॥ यतः सृष्टिस्थितिसंहाराः जायंते स तस्मिन् युक्तोऽपि व्यतिरिक्तो मणिषु सूत्रमिव ॥ २४ ॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिवृत्तयो बुद्धेर्भवंति। ताः येनाऽनुभवं प्राप्नुवंति स पुरुषः साक्षी ॥ २५ ॥

१ अन्वयव्यतिरेकोपजनिताविवेकाच्छुद्धेन । २समाम्नायो नाशः ।३ अव्यग्रैः ।

कर्मजन्यैर्बुद्धिभेदैरात्मनः स्वरूपं जानीयात् ॥ २६ ॥ संसारस्तु बुद्धिद्वारकोऽज्ञानमूलको मिथ्याभूतोऽपि स्वप्न इव दृश्यते ॥२७॥तस्मात् भवद्भिरीश्वरे सर्वकर्मनाशको योगः कर्तव्यः ॥ २८ ॥ यैर्धर्मैर्भगवति रतिर्भवति स उपायो भगवतोक्तः॥२९॥ तत्रैवांतरंगान् धर्मानाह। गुरुशुश्रूषया भक्त्या च साधुसंगेन ॥३०॥ तत्कथायां श्रद्धया तत्पादांबुजध्यानात्॥३१॥सर्वभूतेषु हरिरास्ते । एवं मनसा चिन्तयन् पूर्वोक्तसाधनैर्भूतानि

एभिस्त्रिवर्णैः पर्यस्तैर्बुद्धिभेदैः क्रियोद्भवैः ॥ स्वरूपमात्मनो बुध्येद् गंधैर्वायुमिवान्वयात् ॥ २६ ॥ एतद्द्वारो हि संसारो गुणकर्मनिबंधनः ॥ अज्ञानमूलोऽपार्थोऽपि पुंसः स्वप्न इवेष्यते ॥ २[illegible] तस्माद्भवद्भिः कर्तव्यं कर्मण[illegible]णात्मनाम् ॥ बीजनिर्हरणं योगः प्रवाहोपरमो धियः ॥ २८ ॥ तत्रोपायसहस्राणामयं भगवतोदितः । यदीश्व[illegible]वति यथा यैरंजसा रतिः ॥ २९ ॥ गुरुशुश्रूषया भक्त्या सर्वलब्धार्पणेन च ॥ संगेन साधुभक्तानामीश्वराराधनेन च ॥ ३० ॥श्रद्धया तत्कथायां च कीर्तनैर्गुणकर्मणाम् ॥ तत्पादांबुरुहध्यानात्तल्लिंगेक्षार्हणादिभिः ॥ ३१ ॥ हरिः सर्वेषु भूतेषु भगवानास्त ईश्वरः ॥इति भूतानि मनसा कामैस्तैः साधु मानयेत् ॥ ३२ ॥ एवं निर्जितषड्वर्गैः क्रियते भक्तिरीश्वरे ॥ वासुदेवे भगवति यया संलभते रतिम् ॥ ३३ ॥ निशम्य कर्माणि गुणानतुल्यान् वीर्याणि लीलातनुभिः कृतानि ॥ यदातिहर्षोत्पुलकाश्रुगद्गदं प्रोत्कंठ उद्गायति रौति नृत्यति ॥३४॥ यदा ग्रहग्रस्त इव क्वचिद्धसत्याक्रंदते ध्यायति वंदते जनम् ॥ मुहुः श्वसन् वक्ति हरे जगत्पते नारायणेत्यात्ममतिर्गतत्रपः ॥ ३५॥ तदा पुमान् मुक्तसमस्तबन्धनस्तद्भावभावानुकृताशयाकृतिः॥ निर्दग्धबीजानुशयो महीयसा भक्तिप्रयोगेण समेत्यधोक्षजम्॥३६॥

साधु मानयेत ॥३२॥ जितषड्वर्गो भक्त्या वासुदेवे भगवति प्रीतिं लभते॥३३॥हरेर्गुणकर्माणि ज्ञात्वा ऽश्रुहर्षेण रोमांचितः सन् गायति रौति नृत्यति ॥ ३४ ॥ हसति क्रन्दते गतत्रपः सन् हरे नारायणेति वक्ति ॥३५ ॥ तदा पुमान् मुक्तबंधनः सन् भगवन्तं प्राप्नोति ॥ ३६ ॥

तदेव मोक्षसुखं बुधाः विदुः। अतः ईश्वरं भजध्वम् ॥ ३७ ॥ हे दैत्यबालकाः ! हृदि स्थितस्य हरेर्भजने कोऽतिप्रयासोऽस्ति ॥ ३८ ॥ द्रव्यपुत्रकलत्रादयः एते क्षणभंगुरायुषो मर्त्यस्य प्रियं किं कुर्वंति ॥ ३९ ॥ यथा द्रव्यपुत्रकलत्रादिकं सुखं नश्वरम् एवं पुण्यार्जितं स्वर्गादिकमपि नश्वरम् आत्मलब्धये तस्माद् भक्त्या हरिं भजत ॥ ४० ॥ अयं नरो यत् संकल्प्य कर्माणि करोति तद्विपरीतं फलं प्राप्नोति ॥ ४१ ॥ इह कर्मिणः सुखाय संकल्पोऽस्ति

अधोक्षजालंभ[1]मिहाशुभात्मनः शरीरिणः संसृतिचक्रशातनम् ॥ तद्ब्रह्मनिर्वाणसुखं विदुर्बुधास्ततो भजध्वं हृदये हृदीश्वरम् ॥ ३७ ॥ कोऽतिप्रयासोऽसुरबालका हरेरुपासने स्वे हृदि छिद्रवत् सतः ॥ स्वस्यात्मनः सख्युरशेष देहिनां सामान्यतः किं विषयोपपादनैः ॥ ३८ ॥ रायः कलत्रं पशवः सुतादयो गृहा मही कुञ्जरकोशभूतयः ॥ सर्वेऽर्थकामाः क्षणभंगुरायुषः कुर्वंति मर्त्यस्य कियत् प्रियं चलाः ॥ ३९ ॥ एवं हि लोकाः क्रतुभिः कृता अमी क्षयिष्णवः सातिशया न निर्मलाः ॥ तस्माददृष्टश्रुतदूषणं परं भक्त्यैकयेशं भजतात्मलब्धये ॥ ४० ॥ यदर्थ्यर्थेह कर्माणि विद्वन्मान्यः सकृन्नरः ॥ करोत्यतो विपर्यासममोघं विंदते फलम् ॥ ४१ ॥ सुखाय दुःखमोक्षाय संकल्प इह कर्मिणः ॥ सदाप्नोतीहया दुःखमनीहायाः सुखावृतः ॥ ४२ ॥ कामान् कामयते काम्यैर्यदर्थमिह पूरुषः ॥ स वै देहस्तु [illegible] क्यो भंगुरो यात्युपैति च ॥ ४३ ॥ किमु व्यवहितापत्यदारागारधनादयः ॥ राज्यं कोशगजामात्यभृत्याप्त[illegible]स्पदाः ॥ ४४ ॥ किमेतैरात्मनस्तुच्छैः सह देहेन नश्वरैः ॥ अनर्थैरर्थसंकाशैर्नित्यानंदमहोदधेः ॥ ४५ ॥ नि[illegible]मिह स्वार्थः कियान् देहभृतोऽसुराः ॥ निषेकादिष्ववस्थासु क्लिश्यमानस्य कर्मभिः ॥ ४६ ॥

परं चेच्छया दुःखं प्राप्नोति ॥ ४२ ॥ पुरुषो यदर्थं कामान् कामयते स देहस्तु पारक्यः क्षणभंगुरः ॥ ४३ ॥ तदा स्त्रीपुत्रगृहधनादयः पारक्याः इति किं वक्तव्यम् ॥ ४४ ॥ आत्मनः एतैर्नश्वरैस्तुच्छैः किम् ॥ ४५ ॥ हे असुराः ! क्लिश्यमानस्य देहिनः कर्मभिः कियानर्थः कथ्यताम् ॥ ४६ ॥

१ आलंभं मनसा चिन्तनम् ।

देही देहं कर्म चाऽज्ञानेनैव विस्तारयते॥४७॥तस्मादर्थादयः कामाः यदधीनास्तं हरिं भजध्वम्॥४८॥ स सर्वभूतानामात्मा हरिरंतर्यामी॥४९॥ असुराणां हरिभजनेऽनधिकार इति न वाच्यम् । कस्मात् । देवासुरमनुष्यगंधर्वादयो हरिचरणांबुजं भजंतः संतः स्वस्तिमंतः स्युः यथा वयम् ॥५०॥ हे दैत्यात्मजाः! हरितोषणाय देवद्विजऋषित्वं बहुज्ञता च न ॥ ५१ ॥ दानतपइज्याः न। केवलभक्त्या हरिः प्रसन्नो भवति ॥५२॥ तस्मात् सर्वभूतानीश्वरे पश्यंतः संतो हरौ भक्तिं कुरुत ॥ ५३ ॥ दैत्ययक्षराक्षसस्त्रीशूद्रादयः सर्वे ईश्वरं प्राप्ताः ॥ ५४ ॥ अस्मिन् लोके गोविंदे

कर्माण्यारभते देही देहेनात्मानुवर्तिना ॥ कर्मभिस्तनुते देहमुभयं त्वविवेकतः ॥ ४७ ॥ तस्मादर्थाश्च कामाश्च धर्माश्च यदपाश्रयाः ॥ भजतानीहयात्मानमनीहं हरिमीश्वरम् ॥ ४८ ॥ सर्वेषामपि भूतानां हरिरात्मेश्वरः [illegible] भूतैर्महद्भिः स्वकृतैः कृतानां जीवसंज्ञितः॥ ४९ ॥ देवोऽसुरो मनुष्यो वा यक्षो गंधर्व एव च [illegible] भजन्मुकुंदचर[illegible] स्तिमान् स्याद्यथा वयम् ॥ ५० ॥ नालं द्विजत्वं देवत्वमृषित्वं वासुरात्मजाः ॥ प्रीणनाय मुकुन्दस्य न वृत्तं न बहुज्ञता ॥ ५१ ॥ न दानं न तपो नेज्या न शौचं न व्रतानि च ॥ प्रीयतेऽमलया भक्त्या हरिरन्यद्विडंबनम्॥५२॥ ततो हरौ भगवति भक्तिं कुरुत दानवाः ॥ आत्मौपम्येन सर्वत्र सर्वभूतात्मनीश्वरे ॥ ५३ ॥ दैतेया यक्षरक्षांसि स्त्रियः शूद्रा व्रजौकसः ॥ खगा मृगाः पापजीवाः संति ह्यच्युततां गताः॥५४ ॥एतावानेव लोकेऽस्मिन् पुंसः स्वार्थः परः स्मृतः ॥ एकांतभक्तिर्गोविंदे यत्सर्वत्र तदीक्षणम् ॥ ५५ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे दैत्यपुत्रानुशासनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ नारद उवाच ॥ अथ दैत्यसुताः सर्वे श्रुत्वा तदनुवर्णितम् ॥ जगृहुर्निरवद्यत्वान्नैव गुर्वनुशिक्षितम् ॥ १ ॥ अथाचार्यसुतस्तेषां बुद्धिमेकान्तसंस्थिताम् ॥ आलक्ष्य भीतस्त्वरितो राज्ञ आवेदयद्यथा ॥ २ ॥

एकांतभक्तिः सर्वत्र तदीक्षणं पुंसः एतावानेवार्थः ॥ ५५ ॥ इति श्रीभाग० टी० सप्तम० सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ अष्टमेऽतिरुषा सूनुं निघ्नन्दैत्यो हतः स्वयम् ॥ आविर्भूय नृसिंहेन स च ब्रह्मादिभिः स्तुतः ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ अथ सर्वे दैत्यसुताः निर्दोषं प्रह्लादवाक्यं जगृहुः । गुरुशिक्षितं न ॥ १ ॥ ततः आचार्यसुतो बालानां विपर्ययबुद्धिं दृष्ट्वा भीतः शीघ्रं राज्ञे न्यवेदयत् ॥ २ ॥

दैत्यस्तद्विप्रियं श्रुत्वा क्रोधेन चलद्गात्रः पुत्रं हंतुं मनो दधे ॥ ३ ॥ पदाऽऽहतः सर्प इव श्वसन् बद्धांजलिं समीपस्थितं पुत्रं पापया वक्रदृष्ट्या विलोकयन् जगाद ॥ ४ ॥५॥ हे मन्दात्मन् ! हे कुलभेदकर । मच्छासनपराङ्मुखं त्वामद्य यमालयं नेष्ये॥६॥यस्य मम क्रोधात् त्रयो लोकाः कंपन्ते तस्य मे शासनं कस्य बलेन व्यर्थं कृत तदुच्यताम् ॥७॥ प्रह्लाद उवाच ॥ हे राजन् ! स केवलं मे बलं न । किं तु तव अन्येषां बलिनां च बलम् । येन ब्रह्मादयो वशं नीताः ॥ ८ ॥ स ईश्वरः इदं विश्वं सृजति पाति संहरति ॥९॥ अतस्त्वमासुरं स्वभावं जहि । मनःसमंकुरु। द्विषः

श्रुत्वा तदप्रियं दैत्यो दुःसहं तनयानयम् ॥ कोपावेशचलद्गात्रः पुत्रं हंतुं मनो दधे॥३॥ क्षिप्त्वा परुषया वाचा प्रह्लादमतदर्हणम् ॥ आहेक्षमाणः पापेन तिरश्चीनेन चक्षुषा ॥४॥प्रश्रयावनतं दांतं बद्धांजलिमवस्थितम् ॥ सर्पः पदाऽऽहत इव श्वसन्प्रकृतिदारुणः॥५॥हे दुर्विनीत मंदात्मन् कुलभेदकराधम ॥ स्तब्धं मच्छासनोद्धूतं नेष्ये त्वाऽद्य यमक्षयम्॥ ॥ ६ ॥ क्रुद्धस्य यस्य कंपंते त्रयो लोकाः सहेश्वराः ॥ तस्य मेऽभीतवन्मूढ शासनं किंबलोऽत्यगाः ॥ ७ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ न केवलं मे भवतश्च राजन्स वै बलं बलिनां चापरेषाम् ॥ परेऽवरेऽमी स्थिरजंगमा ये ब्रह्मादयो येन वशं प्रणीताः ॥ ८ ॥ स ईश्वरः काल उरुक्रमोऽसावोजस्सहस्सत्त्वबलेंद्रियात्मा॥स एव विश्वं परमः स्वशक्तिभिः सृजत्यवत्यत्ति गुणत्रयेशः ॥ ९ ॥ जह्यासुरं भावमिमं त्वमात्मनःसमं मनो धत्स्व न संति विद्विषः ॥ ऋतेऽजितादा[illegible]मनः [illegible]थ[illegible]यतात्तद्धि ह्यनंतस्य महत्समर्हणम् ॥ १० ॥ दस्यून्पुरा षण्न विजित्य लुम्पतो मन्यंत एके स्वजिता दिशो [illegible] जितात्मनोऽज्ञस्य समस्य देहिनां साधोः स्वमोहप्रभवाः कुतः परे ॥११ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ व्यक्तं त्वं [illegible] मोऽसि योऽतिमात्रं विकत्थसे ॥ मुमूर्षूणां हि मंदात्मन्ननु स्युर्विप्लवा गिरः ॥१२ ॥यस्त्वया मन्दभाग्योक्तो मदन्यो जगदीश्वरः ॥ क्वासौ यदि स सर्वत्र कस्मात्स्तंभे न दृश्यते ॥ १३

केऽपि न संति।सर्वत्र साम्येन मनसो धारणमेव भगवतः आराधनम्॥१०॥भवादृशाः पुरा कामादिषट्शत्रून् न जित्वा दशदिशः स्वयंजिताःमन्यत साधोस्तु शत्रवः कुतः स्युः ॥११॥ हिरण्यकशिपुरुवाच॥हे मंदात्मन् । निश्चितं त्वं मर्तुकामोऽसि। यस्त्वममर्यादं विकत्थसे॥१२॥हे मंदभाग्य। त्वया मदन्यो जगदीश्वरःउक्तःस क्वास्ति।सर्वत्रास्ति।यदि सर्वत्रास्ति तर्हि स्तंभे कस्मान्न दृश्यते।प्रह्लादस्तं स्तंभं निरीक्ष्य नमस्यन्नाह दृश्यते१३॥

यदि न दृश्येत तर्हि तव शिरो हरामि । त्वां हरिरद्य रक्षतु ॥ १४ ॥ एवं दुरुक्तः सुतं पीडयन् सन् खड्गं प्रगृह्य सिंहासनादुत्पत्य स्वमुष्टिना स्तंभं तताड ॥ १५ ॥ ततः स्तंभे भीषणः शब्दो जातः । तं श्रुत्वा ब्रह्मादयः स्वस्थाननाशं मेनिरे॥ १६॥ पुत्रवधेप्सुर्दैत्यः सभामध्ये नादं श्रुत्वा भ्रमन् तस्याश्रयं न ददर्श । नादेन सर्वे दैत्यास्त्रासं प्रापुः ॥ १७॥ तदा भगवान् निजभृत्यभाषितं सत्यं कर्तुं न मृगं न मानुषमद्भुतं रूपं धारयन् सन्

सोऽहं विकत्थमानस्य शिरः कायाद्धरामि ते ॥ गोपायेत हरिस्त्वाद्य यस्ते शरणमीप्सितम् ॥ १४ ॥ एवं दुरुक्तैर्मुहुरर्दयन्रुषा सुतं महाभागवतं महासुरः ॥ खड्गं प्रगृह्योत्पतितो वरासनात् स्तंभं तताडातिबलः स्वमुष्टिना ॥ १५ ॥ तदैव तस्मिन्निनदोऽतिभीषणो बभूव येनांडकटाहमस्फुटत् ॥ यं वै स्वधिष्ण्योपगतं त्वजादयः श्रुत्वा स्वधामाप्ययमंग मेनिरे ॥ १६ ॥ स विक्रमन् पुत्रवधेप्सुरोजसा निशम्य निर्ह्रादमपूर्वमद्भुतम् ॥ अंतस्सभायां न ददर्श तत्पदं वितत्रसुर्येन सुरारियूथपाः ॥ १७ ॥ सत्यं विधातुं निजभृत्यभाषितं व्याप्तिं च भूतेष्वखिलेषु चात्मनः ॥ अदृश्यतात्यद्भुतरूपमुद्वहन् स्तंभे सभायां न मृगं न मानुषम् ॥ १८ ॥ स सत्त्वमेवं परितो विपश्यन्स्तंभस्य मध्यादनुनिर्जिहानम् ॥ नायं मृगो नापि नरो विचित्रमहो किमेतन्नृमृगेंद्ररूपम् ॥ १९ ॥ मीमांसमानस्य समुत्थितोऽग्रतो नृसिंहरूपस्तदलं भयानकम् ॥ प्रतप्तचामीकरचंडलोचनं स्फुरत्सटाकेसरजृंभिताननम् ॥ २० ॥ करालदंष्ट्रं करवालचंचलक्षुरांतजिह्वं भ्रुकुटीमुखोल्बणम्[1] ॥ स्तब्धोर्ध्वकर्णं गिरिकंदराद्भुतव्यात्तास्यनासं हनुभेदभीषणम् ॥ २१ ॥ दिविस्पृशत्कायमदीर्घपीवरग्रीवोरुवक्षःस्थलमल्पमध्यम् ॥ चंद्रांशुगौरैश्छुरितं तनूरुहैर्विष्वग्भुजानीकशतं नखायुधम् ॥ २२ ॥

सभायां स्तंभेऽदृश्यत॥ १८॥ स दैत्यो ध्वनिं श्रुत्वा तदाश्रयं विलोकयन् स्तंभमध्यान्निर्गतं नृमृगेंद्ररूपं दृष्ट्वा नायं मृगो नापि नर अहो एतत् किमिदमिति जगाद॥ १९॥ एवं तस्य तर्जयतः सतोऽग्रतो नृसिंहरूपो हरिः प्रादुर्भूतः । तदा तप्तसुवर्णलोचनं जृंभिताननम् ॥ २०॥ करालदंष्ट्रं तीक्ष्णजिह्वं शंकुवदूर्ध्वकर्णं गिरिगुहावत् प्रसृतमुखम् ॥ २१॥ दिवि स्पृशत्कायं ह्रस्वग्रीवं विशालवक्षःस्थलं कृशोदरं नखायुधं गौरैस्तनुरोमभिर्व्याप्तम्॥ २२॥

१ भ्रुकुटीयुक्तेन मुखेनोल्बणं भयंकरम् ।

ईदृशं नृसिंहं दृष्ट्वा जगाद । अहो महामायिना हरिणाऽयं मम वधोपायश्चिंतितः । अस्तु अनेन किम् ॥२३॥ एवं ब्रुवन् दैत्यकुंजरो नृसिंहमभ्य पतत् । तदा नृसिंहतेजसि वह्नौ पतंग इवाऽदृष्टोभूत् ॥ २४ ॥ ततो दैत्यो रुषा गदया नृसिंहं जघान ॥ २५ ॥ तदैव नृसिंहेन गरुडेन पन्नग इव गृहीतः सन् हस्तात् निस्सृत्य ॥ २६ ॥ पुनः खड्गचर्मणी प्रगृह्य वेगेन नृसिंहं ययौ ॥ २७॥ तदा हरिरुच्चस्वरेणाऽट्टहासं कृत्वा तेन मीलिताक्षं

दुरासदं सर्वनिजेतरायुधप्रवेकविद्रावितदैत्यदानवम्॥ प्रायेण मेऽयं हरिणोरुमायिना वधः स्मृतोऽनेन समुद्यतेन किम्॥ ॥ २३ ॥ एवं ब्रुवंस्त्वभ्यपतद्गदायुधो नदन्नृसिंहं प्रति दैत्यकुंजरः ॥ अलक्षितोऽग्नौ पतितः पतंगमो यथा नृसिंहो जसि सोऽसुरस्तदा ॥ २४ ॥ न तद्विचित्रं खलु सत्त्वधामनि स्वतेजसा योऽनु पुराऽपिबत्तमः ॥ ततोऽभिपद्याभ्यहनन्महासुरो रुषा नृसिंहं गदयोरुवेगया ॥ २५ ॥ तं विक्रमंतं सगदं गदाधरो महोरगं तार्क्ष्यसुतो यथाऽग्रहीत ॥ स तस्य हस्तोत्कलितस्तदाऽसुरो विक्रीडतो यद्वदहिर्गरुत्मतः ॥२६॥ असाध्वमन्यंत हृतौकसोऽमरा घनच्छदा भारत सर्वधिष्ण्यपाः ॥ तं मन्यमानो निजवीर्यशंकितं यद्धस्तमुक्तो नृहरिं महासुरः ॥ पुनस्तमासज्जत खड्गचर्मणी प्रगृह्य वेगेन जितश्रमो मृधे ॥ २७ ॥ तं श्येनवेगं शतचंद्रवर्त्मभिश्चरंतमच्छिद्रमुपर्यधो हरिः ॥ कृत्वाऽट्टहासं खरमुत्स्वनोल्बणं निमीलिताक्षं जगृहे महाजवः ॥ २८ ॥ विष्वक् स्फुरंतं ग्रहणातुरं हरिर्व्यालो यथाखुं कुलिशाक्षतत्वचम्॥ द्वार्यूरं आपात्य ददार लीलया नखैर्यथाऽहिं गरुडो महाविषम्॥२९॥ संरंभदुष्प्रेक्ष्यकराललोचनो व्यात्ताननांतं विलिहन् स्वजिह्वया ॥ असृग्लवाक्तारुणकेसराननो यथांत्रमाली द्विपहत्यया हरिः ॥ ३० ॥ नखांकुरोत्पाटितहृत्सरोरुहं विसृज्य तस्यानुचरानुदायुधान् ॥ अहन् समंतान्नखशस्त्रपार्ष्णिभिर्दोर्दण्डयूथोऽनुपथान् सहस्रशः ॥ ३१ ॥

दैत्यं गृहीत्वा ॥ २८ ॥ सर्पः आखुमिव सभायां द्वार्यूरौ निपात्य तस्य हृदयं संध्यायां नखैर्विंददार ॥ २९ ॥ ततः संग्रामे तद्रक्तबिंदुभिः सिक्तः कराललोचनो बभूव ॥ ३० ॥ ततो मृतं दैत्यं विसृज्य धृतायुधान् तस्यानुचरान् नखशस्त्रपार्ष्णिभिरहन् ॥ ३१ ॥

१ आयुधप्रवेकाः शस्त्रोत्तमाः । २ मेघान्तरिताः । ३ ऊरे ऊरौ ।

तदा तस्य जटाभिः कंपिताः मेघाः व्यशीर्यंत। तद्दृष्ट्या ग्रहाः निष्प्रभाः अभवन्। श्वासहताः समुद्राश्चुक्षुभुः ॥ ३२ ॥ तत्पादपीडिता मही चचाल। तस्य वेगेन शैलाः उत्पेतुः। तत्तेजसा खं दिशो न रेजिरे ॥ ३३ ॥ ततः सभायां नृपासने स्थितं विभुं भयात् कोऽपि नासेवत ॥ ३४ ॥ तदा हरिणा त्रिलोकशत्रुं हतं निशम्य सुरस्त्रियः पुष्पैर्हरिं ववृषुः ॥ ३५ ॥ विमानावलिभिराकाशं व्याप्तमासीत्। देवाः दुंदुभीन्

सटावधूता जलदाः परापतन्ग्रहाश्च तद्दृष्टिविमुष्टरोचिषः ॥ अंभोधयः श्वासहता विचुक्षुभुर्निर्हादभीता दिगिभा विचुक्रुशुः ॥ ३२॥ द्यौस्तत्सटोत्क्षिप्तविमानसंकुला प्रोत्सर्पत क्ष्मा च पदातिपीडिता॥ शैलाः समुत्पेतुरमुष्य रंहसा तत्तेजसा खं ककुभो न रेजिरे ॥३३॥ ततः सभायामुपविष्टमुत्तमे नृपासने संहृततेजसं विभुम् ॥ अलक्षितद्वैरथमत्यमर्षणं प्रचंडवक्त्रं न बभाज कश्चन ॥३४॥ निशम्य लोकत्रयमस्तकज्वरं तमादिदैत्यं हरिणा हतं मृधे ॥ प्रहर्षवेगोत्कलितानना मुहुः प्रसूनवर्षैर्ववृषुः सुरस्त्रियः ॥ ३५ ॥ तदा विमानावलिभिर्नभस्तलं दिदृक्षतां संकुलमास नाकिनाम् ॥ सुरानका दुंदुभयोऽथ जघ्निरे गंधर्वमुख्या ननृतुर्जगुः स्त्रियः ॥३६॥ तत्रोपव्रज्य विबुधा ब्रह्मेंद्रगिरिशादयः ॥ ऋषयः पितरः सिद्धा विद्याधरमहोरगाः ॥ ३७॥ मनवः प्रजानां पतयो गंधर्वाप्सरचारणाः ॥ यक्षाः किंपुरुषास्तात वेतालाः सिद्धकिन्नराः ॥३८॥ ते विष्णुपार्षदास्सर्वे सुनंदकुमुदादयः ॥ मूर्ध्नि बद्धांजलिपुटा आसीनं तीव्रतेजसम् ॥ ईडिरे नरशार्दूलं नातिदूरचराः पृथक् ॥ ३९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नतोऽस्म्यनंताय दुरंतशक्तये विचित्रवीर्याय पवित्रकर्मणे ॥ विश्वस्य सर्गस्थितिसंयमान्गुणैः स्वलीलया संदधतेऽव्ययात्मने ॥ ४० ॥

नेदुः। गंधर्वाः जगुः। अप्सरसो ननृतुः ॥ ३६ ॥ तत्र ब्रह्मेन्द्रगिरिशादयः ऋषयः पितरः सिद्धाः विद्याधराः सर्पाः ॥ ३७ ॥ मनवः प्रजापतयो गंधर्वाप्सरसश्चारणाः यक्षाः किंपुरुषा वेतालाः सिद्धाः किन्नराः ॥ ३८ ॥ विष्णुपार्षदाश्च बद्धांजलिपुटाः संतो दूरादेव पृथक्पृथक् नृहरिं तुष्टुवुः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ हे अनंत ! अनंतशक्तये पवित्रकर्मणे ते नमोऽस्तु ॥ ४० ॥

१ द्वैरथः प्रतियोद्धा।

रुद्र उवाच॥हे भगवन्! नायं तव कोपावसरः। तस्मात् तत्सुतं स्वभक्तं पाहि॥४१॥इंद्र उवाच॥हे नृहरे! अस्मान् रक्षता भवता स्वभागाः दैत्या दानीताः। इतः ऊर्ध्वं क्रोधं संहर ॥४२॥ ऋषय ऊचुः। हे शरणपालक! विकुंठितं तं दैत्यं हत्वा पुनरपि तपः कुरुतेत्यस्माकमाज्ञां कृतवानसि तस्मै ते नमः॥४३॥पितर ऊचुः। श्राद्धानि यो बलाद् बुभुजे तस्योदरात् तानि पिंडोदकादीनि य आहृतवान् तस्मै ते नमः॥४४॥सिद्धा ऊचुः॥

श्रीरुद्र उवाच॥कोपकालो युगांतस्ते हतोऽयमसुरोऽल्पकः॥तत्सुतं[१] पाह्युपसृत भक्तं ते भक्तवत्सल॥४१॥इन्द्र उवाच॥ प्रत्यानीताः परम भवता त्रायता नः स्वभागा दैत्याक्रांतं हृदयकमलं त्वद्गृहं प्रत्यबोधि॥कालग्रस्तं कियदिदमहो नाथ शुश्रूषतां ते मुक्तिस्तेषां न हि बहुमता नारसिंहापरैः किम्॥४२॥ऋषय ऊचुः॥ त्वं नस्तपः परममात्थ यदात्मतेजो येनेदमादिपुरुषात्मगतं ससर्ज॥ तद्विप्रलुप्तमधुनाऽद्य शरण्यपाल रक्षागृहीतवपुषा पुनरन्वमंस्थाः॥४३॥पितर ऊचुः॥ श्राद्धानि नोऽधिबुभुजे प्रसभं तनूजैर्दत्तानि तीर्थसमयेऽप्यपिबत्तिलांबु॥ तस्योदरान्नखविदीर्णवपाद्य आर्च्छत्तस्मै नमो नृहरयेऽखिलधर्मगोप्त्रे॥४४॥सिद्धा ऊचुः॥ यो नो गतिं योगसिद्धामसाधुरहारषीद्योगतपोबलेन॥ नानादर्पं तन्नखैर्निर्ददार तस्मै तुभ्यं प्रणताः स्मो नृसिंह॥ ४५ ॥ विद्याधरा ऊचुः॥ विद्यां पृथग्धारणयानुराद्धां न्यषेधदज्ञो बलवीर्यदृप्तः॥ स येन संख्ये पशुवद्धतस्तं मायानृसिंहं प्रणताः स्म नित्यम्॥ ४६ ॥ नागा ऊचुः॥ येन पापेन रत्नानि स्त्रीरत्नानि हृतानि नः॥ तद्वक्षःपाटनेनासां दत्तानंद नमोऽस्तु ते॥४७॥ मनव ऊचुः॥ मनवो वयं तव निदेशकारिणो दितिजेन देव परिभूतसेतवः॥ भवता खलस्स उपसंहृतः प्रभो करवाम ते किमनुशाधि किंकरान्॥ ४८ ॥

हे नृसिंह! योऽस्माकं योगसिद्धां गतिं हृतवान् तं गर्वितं भवान् नखैर्विददार तस्मै ते नमः॥४५॥विद्याधरा ऊचुः। यो नो विद्यां न्यषेधत स एव पशुवत् त्वया हतः। त्वां नताः स्मः॥४६॥ नागा ऊचुः। येन नः स्त्रियो रत्नानि च हृतानि तद्वक्षोविदारणेन स्त्रीणामस्माकं चानंदो दत्तः। तस्मै नमः॥ ४७ ॥ मनव ऊचुः॥ तवाज्ञाकारिणो वयं येन नो मर्यादा हृताः स दैत्यस्त्वया हतः। हे प्रभो! पुनश्च नः शिक्षय॥ ४८ ॥

१ प्राताम्।

प्रजापतय ऊचुः ! हे सत्त्वमूर्ते ।येन प्रजासर्गो निषिद्धः स दैत्यस्त्वया हतः सन् शेते । अतः परं तवाज्ञया प्रजाः सृजामः॥४९॥ गंधर्वाऊचुः।हे प्रभो ! त्वदीयाः वयं येन स्ववशे कृताः स त्वया मृत्युं नीतः । योग्यमिदम्॥५०॥चारणा ऊचुः॥हे हरे ! वयं तवांघ्रिपंकजं मोक्षाय श्रितः। यस्माद् साधु भयजनको दैत्यस्त्वया हतः॥५१॥यक्षा ऊचुः॥वयं दैत्येन शिबिकावाहकत्वं प्रापिताः स त्वया मृत्युं नीतः॥५२॥किंपुरुषाऊचुः।

प्रजापतय ऊचुः ॥ प्रजेशा वयं ते परेशाभिसृष्टा न येन प्रजा वै सृजामो निषिद्धाः ॥ स एष त्वया भिन्नवक्षानुशेते जगन्मंगलं सत्त्वमूर्तेवतारः ॥ ४९ ॥ गंधर्वा ऊचुः ॥ ॥ वयं विभो ते नाटनाट्यगायका येनात्मसाद्वीर्यबलौजसा कृताः ॥ स एष नीतो भवता दशामिमां किमुत्पथस्थः कुशलाय कल्पते ॥ ५० ॥ चारणा ऊचुः ॥ हरे तवांघ्रिपंकजं भवापवर्गमाश्रिताः ॥ यदेष साधुहृच्छयस्त्वयाऽसुरः समापितः ॥ ५१ ॥ यक्षा ऊचुः ॥ वयमनुचरमुख्याः कर्मभिस्ते मनोज्ञैस्त इह दितिसुतेन प्रापिता वाहकत्वम्॥स तु जनपरितापं तत्कृतं जानता ते नरहर उपनीतः पंचतां पंचविंश ॥ ५२ ॥किंपुरुषा ऊचुः ॥ वयं किंपुरुषास्त्वं तु महापुरुष ईश्वरः ॥ अयं कुपुरुषो नष्टो धिक्कृतः साधुभिर्यदा ॥ ५३॥ वैतालिका ऊचुः ॥ सभासु सत्रेषु तवामलं यशो गीत्वा सपर्यां महतीं लभामहे ॥ यस्तां व्यनैषीद्भृशमेष दुर्जनो दिष्ट्या हतस्ते भगवान्यथाऽऽमयः ॥ ५४ ॥ किन्नरा ऊचुः ॥ वयमीश किन्नरगणास्तवानुगा दितिजेन विष्टिममुनानुकारिताः ॥ भवता हरे स वृजिनोऽवसादितो नरसिंह नाथ विभवाय नो भव ॥ ५५ ॥

वयं किंपुरुषास्त्वं तु महापुरुषः ईश्वरः । अयं कुपुरुस्त्वया हतः ॥५३॥ वैतालिका ऊचुः ॥ हे भगवन् ! वयं तव यशो गीत्वा संपत्तिं लभामहे। तां यो हृतवान् स त्वया हतः एतद् दिष्ट्या ॥ ५४ ॥ किन्नरा ऊचुः । हे हरे तव किंकराः वयं दितिजेन संतापिताः स त्वया हतः ॥ ५५ ॥

१ चतुर्विंशतितत्त्वनियामक । २ निर्मूल्यं कर्म ।

विष्णुपार्षदा ऊचुः।हे भगवन्! लोकानां मंगलदं नृसिंहरूपमद्यैव दृष्टम्। हे ईश! सोयं ते किंकरो विप्रशप्तः।तस्य नाशमनुग्रहाय विद्मः॥५६॥ इति श्रीभागव०सप्तम०चू० अष्टमोऽध्यायः॥८॥नवमे ब्रह्मणा भीत्या चोदितोऽसुरबालकः॥कोपं प्रशमयन्नस्तौन्नृसिंहमतिभीषणम् ॥१॥ "उग्रोऽप्यनुग्र एवायं स्वभक्तानां नृकेसरी॥केसरीव स्वपोतानामन्येषामुग्रविग्रहः"॥२॥नारद उवाच॥एवं दूरतःस्थित्वा स्तुवंतो ब्रह्माद्याः देवास्तत्समीपे गंतुं नाशकन् ॥ १ ॥ तदा देवैः प्रेषिता लक्ष्मीस्तदद्भुतं रूपं दृष्ट्वा शंकिता सती समीपं न जगाम ॥२॥ ततो ब्रह्मा समीपे स्थितं प्रह्लादं जगाद

विष्णुपार्षदा ऊचुः ॥ अद्यैतद्धरिनररूपमद्भुतं ते दृष्टं नः शरणद सर्वलोकशर्म ॥सोऽयं ते विधिकर ईश विप्रशप्तस्तस्येदं निधनमनुग्रहाय विद्मः ॥ ५६ ॥ इति श्रीभागवते म० नृसिंहावतारे दैत्यवधो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ नारद उवाच ॥ एवं सुरादयः सर्वे ब्रह्मरुद्रपुरस्सराः ॥ नोपेतुमशकन् मन्युसंरंभं सुदुरासदम् ॥ १ ॥ साक्षाच्छ्रीः प्रेषिता देवैर्दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् ॥ अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात् सा नोपेयाय शंकिता ॥ २ ॥ प्रह्लादं प्रेषयामास ब्रह्मावस्थितमंतिके ॥ तात प्रशमयोपेहि स्वपित्रे कुपितं प्रभुम् ॥ ३ ॥ तथेति शनकै राजन् महाभगवतोऽर्भकः ॥ उपेत्य भुवि कायेन ननाम विहिताञ्जलिः ॥ ४ ॥ स्वपादमूले पतितं तमर्भकं विलोक्य देवः कृपया परिप्लुतः॥उत्थाप्य तच्छीर्ष्ण्यदधात्कराम्बुजं कालाहिवित्रस्तधियां कृताभयम् ॥ ५ ॥ स तत्करस्पर्शधुताखिलाशुभः सपद्यभिव्यक्तपरात्मदर्शनः॥यत्पादपद्मं हृदि निर्वृतो दधौ हृष्यत्तनुः क्लिन्नहृदश्रुलोचनः ॥ ६ ॥ आस्तौषीद्धरिमेकाग्रमनसा सुसमाहितः॥ प्रेमगद्गदया वाचा तन्न्यस्तहृदयेक्षणः ॥ ७ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ ब्रह्मादयः सुरगणा मुनयोऽथ सिद्धाः सत्त्वैकतानमतयो वचसां प्रवाहैः ॥ नाराधितुं पुरुगुणैरधुनापि पिप्रुः किंतोष्टुमर्हति स मे हरिरुग्रजातेः ॥ ८ ॥

हे वत्स ! तव पित्रे कुपितं प्रभुं प्रशमय इत्युक्त्वा प्रेषयामास॥३॥प्रह्लादस्तथेत्युक्त्वा शनैः समीपं गत्वा कृतांजलिः सन् भुवि कायेन ननाम॥४॥ नृहरिः स्वपादमूले पतितं बालं विलोक्य कृपया तमुत्थाप्य तन्मस्तके करांबुजं दधौ॥५॥तदा भगवत्करस्पर्शात् गताऽशुभो हृष्टरोमाश्रुलोचनः ॥ ६ ॥ प्रेमगद्गदया वाचा हृदि तं ध्यायन् तुष्टाव॥७॥प्रह्लाद उवाच॥ब्रह्मादयः सुरगणाः मुनयः सिद्धा बहुभिर्वक्ष्यमाणैर्गुणैरपि यमाराधयितुमश

क्ताः स हरिरुग्रजातेर्मम कथं संतोषं प्राप्तुमर्हति ॥८॥ किंच धनं सत्कुले जन्म सौंदर्यं तपः पांडित्यं कांतिः प्रतापः शारीरं बलमित्यादयो द्वादशापि गुणा ईश्वरस्याऽऽराधनाय न भवंति । यतः केवलभक्त्यैव हरिर्गजेंद्राय तुष्टोऽभवत्॥९॥ ज्ञानसत्यादिद्वादशगुणयुक्तादपि भगवच्चरणारविंदविमुखात् विप्रात् श्वपचं भक्तियुक्तं वरिष्ठं मन्ये । यतः स सर्वं कुलं पुनाति॥१०॥ अयं तुच्छजनादात्मनः पूजां नेच्छति।स तु निजलाभेनपूर्णः

मन्ये धनाभिजनरूपतपःश्रुतौजस्तेजःप्रभावबलपौरुषबुद्धियोगाः॥नाराधनाय हि भवंति परस्य पुंसो भक्त्या तुतोष भगवान् गजयूथपाय ॥ ९ ॥ विप्राद्विषड्गुणयुतादरविंदनाभपादारविंदविमुखाच्छ्वपचं वरिष्ठम् ॥ मन्ये तदर्पितमनोवचनेहितार्थप्राणं पुनाति स कुलं न तु भूरिमानः॥१०॥ नैवात्मनः प्रभुरयं निजलाभपूर्णो मानं जनादविदुषः करुणो वृणीते ॥ यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं तच्चात्मने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ॥ ११ ॥ तस्मादहं विगतविक्लव ईश्वरस्य सर्वात्मना महि गृणामि यथा मनीषम् ॥ नीचोऽजया गुणविसर्गमनुप्रविष्टः पूयेत येन हि पुमाननुवर्णितेन ॥१२॥ सर्वे ह्यमी विधिकरास्तव सत्त्वधाम्नो ब्रह्मादयो वयमिवेश न चोद्विजंतः॥क्षेमाय भूतय उतात्मसुखाय चास्य विक्रीडितं भगवतो रुचिरावतारैः ॥ १३॥ तद्यच्छ मन्युमसुरश्च हतस्त्वयाद्य मोदेत साधुरपि वृश्चिकसर्पहत्या॥ लोकाश्च निर्वृतिमिताः प्रतियांति सर्वे रूपं नृसिंह विभयाय जनाः स्मरंति॥१४॥ नाहं बिभेम्यजित तेतिभयानकास्यजिह्वार्कनेत्रभ्रुकुटीरभसोग्रदंष्ट्रात् ॥ अंत्रस्रजःक्षतजकेसरशंकुकर्णान्निर्ह्रादभीतदिगिभादरिभिन्नखाग्रात् ॥ १५ ॥

॥११॥ अहं नीचोपि यथामति तस्य महिमानं वर्णयामि । येन पुमान् पूयेत ॥ १२॥ हे ईश ! सर्वेऽमी ब्रह्मादयो बिभ्यतस्तव भक्ताः संति न तु वयमिव वैरभावेन । तव रुचिरावतारैः क्रीडा विश्वस्य क्षेमाय न तु भयोत्पादनाय ॥ १३ ॥ अतो मन्युं नियच्छ । यदर्थं मन्युः स च दैत्योऽधुनैव हतः ॥ लोकाश्च सुखं प्राप्ताः संतः क्रोधोपशमं प्रतीक्षते ॥ १४ ॥ हे अजित !इदं रूपं दृष्ट्वा न बिभेमि ॥ १५ ॥

१ मानम् । २ यथा मुखे कृता तिलकादिश्रीः प्रतिबिंबस्य भवति तथा । ३ रभस आटोपः । ४ क्षतज.रक्तकेसर ।

हे दीनवत्सल ! स्वकर्मभिर्बद्धः संसाराद्भीतोऽहम् ! एवंभूतं मां तवांघ्रिकमलं प्रति कदाऽऽह्वयसि॥ १६॥ हे भूमन् ! अहं जन्ममरणाभ्यां दह्यमानः सन् नानायोनिषु भ्रमामि। अतस्तन्नाशकरं दास्ययोगं वद॥ १७॥ हे नृसिंह ! अहं त्वद्दासः सन् तव लीलाकथाः अनुगृणन् महादुःखानि न गणयिष्यामि ॥ १८॥ हे नृसिंह ! बालस्य पितरौ रक्षकौ न भवतः। यतस्ताभ्यां पाल्यमानस्यापि दुःखम् । समुद्रे मज्जतो नौः रक्षिका तथापि

त्रस्तोऽस्म्यहं कृपणवत्सल दुःसहोग्रसंसारचक्रकदनाद् ग्रसतां प्रणीतः ॥ बद्धः स्वकर्मभिरुशत्तम तेंघ्रिमूलं प्रीतोऽपवर्गमरणं ह्वयसे कदा नु ॥ १६॥ यस्मात् प्रियाप्रियवियोगसयोगजन्मशोकाग्निना सकलयोनिषु दह्यमानः ॥ दुःखौषधं तदपि दुःखमतद्धियाहं भूमन् भ्रमामि वद मे तव दास्ययोगम् ॥ १७ ॥ सोहं प्रियस्य सुहृदः परदेवताया लीलाकथास्तव नृसिंह विरिंचगीताः ॥ अंजस्तितर्म्यनुगृणन् गुणविप्रमुक्तो दुर्गाणि ते पदयुगालयहंससंगः ॥ १८॥ बालस्य नेह शरणं पितरौ नृसिंह नार्तस्य चागदमुदन्वति मज्जतो नौः ॥ तप्तस्य तत्प्रतिविधिर्य इहांजसेष्टस्तावद्विभो तनुभृतां त्वदुपेक्षितानाम् ॥ १९ ॥ यस्मिन् यतो यर्हि च येन यस्य यस्माद्यस्मै यथा यदुत यस्त्वपरः परो वा ॥ भावः करोति विकरोति पृथक्स्वभावः संचोदितस्तदखिलं भवतः स्वरूपम् ॥ २० ॥ माया मनः सृजति कर्ममयं बलीयः कालेन चोदितगुणानुमतेन पुंसः ॥ छंदोमयं यदजयाऽर्पितषोडशारं संसारचक्रमज कोऽतितरेत्त्वदन्यः ॥ २१ ॥ स त्वं निहत्य विजितात्मगुणः स्वधाम्ना कालो वशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिः ॥ चक्रे विसृष्टमजयेश्वरषोडशारे निष्पीडयमानमुपकर्ष विभो प्रपन्नम् ॥ २२ ॥

कदाचित् तया सह मज्जति । अतः सर्वत्र त्वमेव रक्षकोऽसि ॥ १९ ॥ हे भगवन् ! सतविभक्तपर्थरूपस्त्वमेवासि ॥ २० ॥ हे अज ! षोडश विकाराः यस्मिन् तत् संसारचक्रात्मकं मनः ॥ २१ ॥ अतः संसारचक्रे इक्षुदंडवद् निष्पीडयमानं प्रपन्नं मां स्वसमीपं नय ॥ २२ ॥

१ ग्रसतां हिंस्राणां मध्ये प्रणीतः प्रक्षिप्तः । २ अतद्धिया अदुःखबुद्ध्या देहाद्यभिमानेनेति यावत् । ३ अंजसा । ४ अराः विकाराः । ५ विसृज्यं कार्यम् । ६ विसर्गः साधनम् ।

हे विभो ! मया स्वर्गे याः संपदो लोकपालानां दृष्टास्ता अस्मत्पितुः कोपेन विध्वस्ताः। स च त्वया हतः ॥ २३ ॥ तस्माद्भोगान् नेच्छामि किं तु तव सांनिध्यम् ॥ २४ ॥ किंच कर्मप्रिया आशिषः क्व ॥ रोगाणामुत्पत्तिस्थानं कलेवरं क्व। एवं जानन्नपि जनो विरक्तो न भवति ॥ २५ ॥ तमोधिकेसुरकुले जातोहं क्व। तव कृपा क्व। यतः सकलसंतापहरः प्रसादो मे शिरसि दत्तः ॥ २६ ॥ ब्रह्मादय उत्तमा अयमसुरो

दृष्टा मया दिवि विभोऽखिलधिष्ण्यपानामायुः श्रियो विभव इच्छति यान् जनोऽयम्॥येऽस्मत्पितुः कुपितहासविजृंभितभ्रूविस्फूर्जितेन लुलिताः स तु ते निरस्तः ॥ २३ ॥ तस्मादमूस्तनुभृतामहमाशिषो ज्ञ आयुः श्रियं विभवमैंद्रियमाविरिंचात ॥ नेच्छामि ते विलुलितानुरुविक्रमेण कालात्मनोपनय मां निजभृत्यपार्श्वम् ॥ २४ ॥ कुत्राशिषः श्रुतिसुखा मृगतृष्णिरूपाः क्वेदं कलेवरमशेषरुजां विरोहः॥निर्विद्यते न तु जनो यदपीति विद्वान् कामानलं मधुलवैः शमयन् दुरापैः ॥ २५ ॥ क्वाहं रजःप्रभव ईश तमोधिकेऽस्मिन् जातः सुरेतरकुले क्व तवानुकंपा ॥ न ब्रह्मणो न तु भवस्य न वैरमाया यन्मेऽर्पितः शिरसि पद्मकरः प्रसादः ॥ २६ ॥ नैषा परावरमतिभवतो ननु स्याज्जंतोर्यथात्मसुहृदो जगतस्तथाऽपि ॥ संसेवया सुरतरोरिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न परावरत्वम् ॥ २७ ॥ एवं जनं निपतितं प्रभवाहिकूपे कामाभिकाममनु यः प्रतपन् प्रसंगात् ॥ कृत्वात्मसात्सुरर्षिणा भगवन् गृहीतः सोऽहं कथं नु विसृजे तव भृत्यसेवाम् ॥२८॥ मत्प्राणरक्षणमनंत पितुर्वधश्च मन्ये स्वभृत्यऋषिवाक्यमृतं विधातुम्॥खड्गं प्रगृह्य यदवोचदसद्विधित्सुस्त्वामीश्वरो मदपरोऽवतु कं हरामि ॥ २९ ॥

नीच इत्येषा प्राकृतस्य मतिः ॥ २७ ॥ हे नरसिंह ! यथा त्वयाऽनुकंपितोस्मि एवं नारदेन पूर्वमनुगृहीतः सोऽहं कथं त्वद्भृत्यसेवां विसृजामि ॥ २८ ॥ हे अनंत ! मत्प्राणरक्षणं मत्पितुर्वधश्च यद् द्वयं त्वया कृतं तत् स्वभृत्यवाक्यं सत्यं कर्तुं कृतमिति मन्ये ॥ २९ ॥

---

१ भोगपरिपाकज्ञः। २ श्रवणमेव सुखं यासु ता मिथ्याभूताः। ३ कामरूपाग्निम्। ४ यथानुकंपया। ५ जगत आत्मसुहृदो भवत इत्यन्वयः। ६ कामाविष्टजनप्रसंगेन। ७ तव शिरः।

त्वं जगत् सृष्ट्वा तदनुप्रविष्टः सन् हंतेव रक्षक इव च प्रतीयसे ॥ ३० ॥ इदं कार्यकारणात्मकं जगत् त्वमेव न त्वत्तः पृथक् । त्वं तु ततोन्यः । अनः स्वः पर इति या बुद्धिः सा व्यर्थैव ॥३१॥ यस्त्वं प्रलये इदं जगदात्मनि कृत्वा निरीहः सन् प्रलयोदके शयनं करोषि ॥ ३२ ॥ तस्यैव तव नाभेः सकाशात् लोकपद्मं बभूव ॥ ३३ ॥ तत्संभवो ब्रह्मा पद्मादन्यदपश्यमानः सन् त्वां स्थितमपि नापश्यत् ॥ ३४॥ तदा विस्मितो ब्रह्मा

एकस्त्वमेव जगदेतदमुष्य यत्त्वमाद्यंतयोः पृगथवेष्यसि मध्यतश्च ॥सृष्ट्वा गुणव्यतिकरं निजमाययेदं नानेव तैरवसि तस्तदनुप्रविष्टः ॥ ३० ॥ त्वं वा इदं सदसदीश भवांस्ततोऽन्यो माया यदात्मपरबुद्धिरियं ह्यपार्था ॥ यद्यस्य जन्म निधनं स्थितिरीक्षणं च तद्वै तदेव वसुकालवदष्टितर्वोः ॥ ३१ ॥ न्यस्येदमात्मनि जगद्विलयांबुमध्ये शेषेत्मना निज सुखानुभवो निरीहः ॥ योगेन मीलितदृगात्मनि पीतनिद्रस्तुर्ये स्थितो न तु तमो न गुणांश्च युंक्षे ॥ ३२ ॥ तस्यैव ते वपुरिदं निजकालशक्त्या संचोदितप्रकृतिधर्मण आत्मगूढम् ॥ अम्भस्यनंतशयनाद्विरमत्समाधेर्नाभेरभूत स्वकणि कावटमन्महाब्जम् ॥ ३३ ॥ तत्संभवः कविरतोऽन्यदपश्यमानस्त्वां बीजमात्मनि ततः स्वबहिर्विचिंत्य ॥ नाविंदद ब्दशतमप्सु निमज्जमानो जातेंकुरे कथमुहोपलभेत बीजम् ॥ ३४ ॥ स त्वात्मयोनिरतिविस्मित आस्थितोब्जं कालेन तीव्रतपसा परिशुद्धभावः ॥ त्वामात्मनीश भुवि गंधमिवातिसूक्ष्मं भूतेंद्रियाशयमये विततं ददर्श ॥ ३५ ॥ एवं सहस्रवदनांघ्रिशिरःकरोरुनासास्यकर्णनयनाभरणायुधाढ्यम् ॥ मायामयं सदुपलक्षितसन्निवेशं दृष्ट्वा महापुरुष माप मुदं विरिंचः ॥ ३६ ॥ तस्मै भवान्हयशिरस्तनुवं च बिभ्रद्वेदद्रुहावतिबलौ मधुकैटभाख्यौ ॥ हत्वाऽनयच्छ्रुति गणांस्तु रजस्तमश्च सत्त्वं तव प्रियतमां तनुमामनंति ॥ ३७ ॥

पद्ममास्थितः सन् तपसेदृशं त्वां ददर्श ॥ ३५ ॥ एवं सहस्रमुखांघ्रिशिरआदिकं सर्वाभरणायुधैर्युतं त्वां दृष्ट्वा मुदमाप ॥ ३६ ॥ तदा त्वं हयग्रीवमूर्तिं धृत्वा मधुकैटभौ दैत्यौ हत्वा तस्मै ब्रह्मणे श्रुतिगणान् समर्पितवान् ॥ ३७॥

१ विरामं करोषि सन्मात्रतया कारणत्वेन च वर्तसे इत्यर्थः ।२ गुणैः । ३ बीजम् । ४ अवस्थात्रयातीते स्वरूपे । ५ कणिका बीजम् । ६ उह अहो ।

एवं त्वं राममत्स्याद्यवतारर्लोकान् धर्म च पालयसि दुष्टान् हंसि च॥३८॥ हे विकुंठनाथ ! हर्षशोकादिभिरार्तं कामातुरं मम मनस्तव कथासु न प्रीतिं करोति । एवंभूते मनसि सति तव तत्त्वं कथं विचारयामि ॥३९॥ हे अच्युत ! जिह्वा शिश्न उदरं कर्णौ नासिका चक्षुः कर्मेंद्रियाणि एवं सर्वे सपत्न्यः पतिमिव मां त्रोटयंति ॥ ४० ॥ हे नित्यमुक्त ! एवं भववैतरण्यां पतितं जनं पालय ॥ ४१ ॥ हे विभो ! अस्योत्तारणे ते कोऽति

इत्थं नृतिर्यगृषिदेवझषावतारैर्लोकान् विभावयसि हंसि जगत्प्रतीपान् ॥ धर्मं महापुरुष पासि युगानुवृत्तं छन्नः कलौ यदभवस्त्रियुगोऽथ स त्वम् ॥ ३८ ॥ नैतन्मनस्तव कथासु विकुंठनाथ संप्रीतये दुरितदुष्टमसाधु तीव्रम् ॥ कामातुरं हर्षशोकभयैषणार्तं तस्मिन्कथं तव गतिं विमृशामि दीनः ॥ ३९ ॥ जिह्वैकतोऽच्युत विकर्षति माऽवितृप्ता शिश्नोऽन्यतस्त्वगुदरं श्रवणं कुतश्चित् ॥ घ्राणोऽन्यतश्चपलदृक्क्व च कर्मशक्तिर्बह्व्यः सपत्न्य इव गेहपतिं लुनंति ॥४०॥ एवं जनं निपतितं भववैतरण्यामन्योन्यजन्ममरणाशनभीतभीतम् ॥ पश्यञ्जनं स्वपरविग्रहवैरमैत्रं हंतेति पारचर पीपृहि मूढमद्य॥ ४१ ॥ कोन्वत्र तेऽखिलगुरो भगवन्प्रयास उत्तारणेऽस्य भवसंभवलोपहेतोः ॥ मूढेषु वै महदनुग्रह आर्तबन्धो किं तेन ते प्रियजनाननुसेवतां नः ॥ ४२ ॥ नैवोद्विजे पर दुरत्ययवैतरण्यास्त्वद्वीर्यगायनमहाऽमृतमग्नचित्तः ॥ शोचे ततो विमुखचेतस इन्द्रियार्थमायासुखाय भरमुद्वहतो विमूढान् ॥४३॥ प्रायेण देवमुनयः स्वविमुक्तकामा मौनं चरंति विजनेन परार्थनिष्ठाः ॥ नैतान्विहाय कृपणान्विमुमुक्ष एको नान्यं त्वदन्य शरणं भ्रमतोऽनुपश्ये ॥ ४४ ॥ यन्मैथुनादि गृहमेधिसुखं हि तुच्छं कंडूयनेन करयोरिव दुःखदुःखम् ॥ तृप्यंति नेह कृपणा बहुदुःखभाजः कंडूतिवन्मनसिजं विषहेत धीरः ॥ ४५ ॥ मौनव्रतश्रुततपोऽध्ययनस्वधर्मव्याख्यारहोजपसमाधय आपवर्ग्याः ॥ प्रायः परं पुरुष ते त्वजितेंद्रियाणां वार्ता भवंत्युत न वाऽत्र तु दांभिकानाम् ॥ ४६ ॥

प्रयासोस्ति ॥ ४२ ॥ हे सर्वोत्तम ! वैतरण्याः सकाशात् न बिभेमि । किं तु त्वद्विमुखान् जनान् शोचामि ॥ ४३ ॥ एतान् कृपणान् विहाय मुक्तिं नेच्छामि । अस्य जनस्य त्वत्तोऽन्यं रक्षकं न पश्यामि॥ ४४ ॥ कामुका बहुदुःखं प्राप्ता अपि गृहमेधिसुखेन तृप्यंति ॥ ४५ ॥ हे पुरुष ! मौनव्रततप आदयो मोक्षहेतवोपि दांभिकानां जीवनोपाया भवंति ॥ ४६ ॥

कार्यकारणे एव ते रूपे वेदेन प्रकाशिते । अत्र योगिनस्तयोरनुगतं त्वां पश्यंति ॥ ४७ ॥ हे हरे ! पंच महाभूतानि तन्मात्राः प्राणादि च मनो
वचोभ्यां प्रकाशितं सर्वं त्वमेवासि ॥ ४८ ॥ एते गुणाद्यभिमानिनो देवा निरुपाधिं त्वां न विंदंति । एवं विचार्य ज्ञानिनोऽध्ययनादिव्यापा
रात् शांतिं प्राप्नुवंति ॥ ४९ ॥ हे उरुगाय ! अयं जनो नमस्कारः १ स्तुतिः २ सर्वकर्मार्पणं ३ परिचर्या ४ चरणस्मृतिः ५ कथाश्रवणं६
एतद्रूपया षडंगसेवया विना त्वयि भक्तिं कथं लभेत । अतस्त्वद्दास्यस्य योग्यमेव देहि ॥ ५० ॥ नारद उवाच ॥ प्रह्लादेन स्तुतः प्रीतो

रूपे इमे सदसती तव वेदसृष्टे बीजांकुराविव न चान्यदरूपकस्य॥युक्ताः समक्षमुभयत्र विचिन्वते त्वां योगेन वह्निमिव
दारुषु नान्यतः स्यात्॥४७॥त्वं वायुरग्निरवनिर्वियदंबुमात्राःप्राणेंद्रियाणि हृदयं चिदनुग्रहश्च॥सर्वं त्वमेव सगुणो विगु
णश्च भूमन् नान्तत्त्वदस्त्यपि मनोवचसा निरुक्तम्॥४८॥नैते गुणा न गुणिनो महदादयो ये सर्वे मनःप्रभृतयः सहदे
वमर्त्याः॥आद्यंतवंत उरुगाय विदंति हि त्वामेवं विमृश्य सुधियो विरमंति शब्दात्॥४९॥तत्तेऽर्हत्तम नमःस्तुतिकर्म
पूजाः कर्म स्मृतिश्चरणयोः श्रवणं कथायाम्॥संसेवया त्वयि विनेति षडंगया किं भक्तिं जनः परमहंसगतौ लभेत॥५०॥
नारद उवाच॥एतावद्वाणतगुणो भक्त्या भक्तेन निर्गुणाः॥प्रह्लादं प्रणतं प्रीतो यतमन्युरभाषत॥५१॥श्रीभगवानुवाच॥
प्रह्लाद भद्र भद्रं ते प्रीतोऽहं तेऽसुरोत्तम ॥ वरं वृणीष्वाभिमतं कामपूरोऽस्म्यहं नृणाम् ॥५२॥ मामप्रीणत आयुष्मन्
दर्शनं दुर्लभं हि मे ॥ दृष्ट्वा मां न पुनर्जंतुरात्मानं तप्तुमर्हति॥५३॥प्रीणंति ह्यथ मां धीराः सर्वभावेन साधवः ॥ श्रेय
स्कामा महाभागाः सर्वासामाशिषां पतिम् ॥ ५४ ॥ एवं प्रलोभ्यमानोऽपि वरैर्लोकप्रलोभनैः ॥ एकांतित्वाद्भगवति
नैच्छत्तानसुरोत्तमः ॥ ५५ ॥ इति श्रीभागवते म० सप्तमस्कंधे प्रह्लादचरिते भगवत्स्तवो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

नृहरिः क्रोधं शमयन् तमाह ॥ ५१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हे प्रह्लाद ! तव भद्रम् । अहं ते प्रीतः अभीष्टं वरं वृणीष्व ॥ ५२ ॥ जनानां मे दर्शनं
दुर्लभं जंतुर्मां पुनर्दुःखं प्राप्तुं नार्हसि ॥५३ ॥ श्रेयस्कामाः साधवः सर्वभावेन मां तोषयंति ॥ ५४ ॥ इति लोकप्रलोभनैर्वरैः प्रलोभ्यमानोप्येकां
तभक्तित्वात् प्रह्लादो वरान् नैच्छत् ॥ ५५ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे चूर्णिकायां नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमे त्वनुगृह्यामुं भक्तमंतर्हिते हरौ । प्रसंगाद् हरिणा रुद्रे कृतोऽनुग्रह ईर्यते ॥१॥ नारदउवाच ॥ प्रह्लादो वरप्रदानादिकं भक्तियोगस्य विघ्नकर्तृ ज्ञात्वा केशवं प्राह ॥१॥ प्रह्लाद उवाच ॥ हे नृहरे ! अहं मुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः अतो मां वरैर्मा प्रलोभय॥२॥हे भगवन् !त्वं भक्तलक्षणपरीक्षार्थं संसारबीजे कामे भक्तं योजयसि ॥ ३॥यः सेवकस्त्वत्तः कामान् वांछते स सेवको न॥४॥ यः स्वामी भृत्यात् सेवां वांछति स स्वामी न॥५॥

नारद उवाच ॥ भक्तियोगस्य तत्सर्वमंतरायतयाऽर्भकः ॥ मन्यमानो हृषीकेशं स्मयमान उवाच ह ॥ १ ॥ प्रह्लाद उवाच ॥ मा मां प्रलोभयोत्पत्त्यासक्तं कामेषु तैर्वरैः ॥ तत्संगभीतो निर्विण्णो मुमुक्षुस्त्वामुपाश्रितः ॥ २॥भृत्य लक्षणजिज्ञासुर्भक्तं कामेष्वचोदयत् ॥ भवान् संसारबीजेषु हृदयग्रंथिषु प्रभो ॥ ३ ॥ नान्यथा तेऽखिलगुरो घटेत करुणात्मनः ॥ यस्त आशिष आशास्ते न स भृत्यः स वै वणिक् ॥ ४॥ आशासानो न वै भृत्यः स्वामिन्याशिष आत्मनः ॥ न स्वामी भृत्यतः स्वाम्यमिच्छन् यो राति चाशिषः॥५॥अहं त्वकामस्त्वद्भक्तस्त्वं च स्वाम्यनपाश्रयः ॥ नान्यथेहावयोरर्थो राजसेवकयोरिव॥६॥यदि रासीश मे कामान् वरांस्त्वं वरदर्षभ ॥ कामानां हृद्यसंरोहं भवतस्तु वृणे वरम्॥७॥इंद्रियाणि मनः प्राण आत्मा धर्मो धृतिर्मतिः॥ह्रीः श्रीस्तेजः स्मृतिः सत्यं यस्य नश्यंति जन्मना॥८॥ विमुंचति यदा कामान्मानवो मनसि स्थितान् ॥ तर्ह्येव पुंडरीकाक्ष भगवत्त्वाय कल्पते ॥ ९ ॥ नमो भगवते तुभ्यं पुरुषाय महात्मने ॥ हरयेऽद्भुतसिंहाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥ १० ॥ नृसिंह उवाच ॥ नैकांतिनो मे मयि जात्विहाशिष आशासतेऽमुत्र च ये भवद्विधाः ॥ अथापि मन्वंतरमेतदत्र दैत्येश्वराणामनुभुंक्ष्व भोगान् ॥ ११ ॥

अहं निष्कामस्त्वद्भक्तः । त्वं च मत्तः सेवाभिलाषरहितः स्वामी । अतः आवयोः प्रयोजनम्॥६॥हे वरदर्षभ ! यदि मे वरान् दास्यसि तर्हि मम हृदि कामा न विशंतु । एवं त्वत्तो वरं वृणे ॥७ ॥ मानवो मनःस्थितान् कामान् यदा मुंचति तर्ह्येव त्वत्समानैश्वर्याय योग्यो भवति ॥ ८ ॥ ॥ ९॥भगवतेऽद्भुतनृसिंहाय नमः॥१०॥ नृसिंह उवाच ॥ ममैकांतभक्ता वरान् नैव वांछति । अथापि मन्वंतरे दैत्येश्वराणां भोगान् भुंक्ष्व॥११॥

मदीयाः कथाः सेवमानः सर्वभूतस्थं मां मनसि कृत्वा योगेन मां यजस्व॥१२॥भोगेन पुण्यं व्रतादिना पापं च हित्वा भुवि सत्कीर्तिं विस्तार्य कालेन कलेवरं हित्वा मुक्तबन्धः सन् मां प्राप्स्यसि॥१३॥हे प्रह्लाद ! त्वां मां चेदं मच्चरितं च यः स्मरन् कीर्तयेत् स कर्मबंधात मुच्यते॥१४॥ ॥१५॥१६॥ प्रह्लाद उवाच ॥ हे हरे! मम पिता तव तेजोऽजानन् त्वामनिन्दत् स पूतो भवतु इममन्यं वरं वृणु॥१७॥श्रीभगवानुवाच॥हेवत्स

कथा मदीया जुषमाणः प्रियास्त्वमावेश्य मामात्मनि संतमेकम् ॥ सर्वेषु भूतेष्वधियज्ञमीशं यजस्व योगेन च कर्म हिन्वन् ॥ १२ ॥ भोगेन पुण्यं कुशलेन पापं कलेवरं कालजवेन हित्वा ॥ कीर्तिं विशुद्धां सुरलोकगीतां विताय मामेष्यसि मुक्तबंधः॥१३॥य एतत्कीर्तयेन्मह्यं त्वया गीतमिदं नरः॥ त्वां च मां च स्मरँल्लोके कर्मबंधात्प्रमुच्यते ॥१४॥ प्रह्लाद उवाच ॥ वरं वरय एतत्ते वरदेशान्महेश्वर ॥ यदनिंदत्पिता मे त्वामविद्वांस्तेज ऐश्वरम् ॥ १५ ॥ विद्धामर्षाशयः साक्षात् सर्वलोकगुरुं प्रभुम् ॥ भ्रातृहेति मृषादृष्टिस्त्वद्भक्ते मयि चाघवान् ॥ १६ ॥ तस्मात् पिता मे पूयेत दुरताद् दुस्तरादघात् ॥ पूतस्तेपांगसंदृष्टस्तदा कृपणवत्सल ॥ १७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्रिःसप्तभिः पिता पूतः पितृभिः सहतेऽनघ ॥ यत्साधोऽस्य गृहे जातो भवान्वै कुलपावनः ॥ १८ ॥ यत्रयत्र च मद्भक्ताः प्रशांताः समदर्शिनः ॥ साधवः समुदाचारास्ते पूयंत्यपि कीकटाः ॥ १९ ॥ सर्वात्मना न हिंसंति भूतग्रामेषु किंचन ॥ उच्चावचेषु दैत्येंद्र मद्भावेन गतस्पृहाः ॥ २० ॥भवंति पुरुषा लोके मद्भक्तास्त्वामनुव्रताः॥भवान्मे खलु भक्तानां सर्वेषां प्रतिरूपधृक्॥ ॥ २१ ॥ कुरु त्वं प्रेतकार्याणि पितुः पूतस्य सर्वशः ॥ मदंगस्पर्शनेनांग लोकान्यास्यति सुप्रजाः ॥ २२ ॥ पित्र्यं च स्थानमातिष्ठ यथोक्तं ब्रह्मवादिभिः ॥ मय्यावेश्य मनस्तात कुरु कर्माणि मत्परः ॥ २३ ॥

तव पितैकविंशत्या पितृभिः सह पूतः । यतस्तस्य कुले त्वं साधुर्जातः ॥१८॥हे प्रह्लाद ! यत्रयत्र मद्भक्ताः वसंति ते कीकटा अपि देशाःशुद्धाः भवंति ॥ १९॥लोके मद्भक्ताः उच्चावचेषु भूतेषु न किंचन हिंसंति॥२०॥ये पुरुषास्त्वां श्रितास्तेऽपि मद्भक्ताः भवंति । अतो भक्तानां मध्ये त्वं श्रेष्ठोसि ॥ २१ ॥हे अंग ! मदंगस्पर्शेन पूतस्य तव पितुः प्रेतकार्याणि कुरु ॥२२॥ पितृस्थानमातिष्ठ । त्वं मत्परः सन् कर्माणि कुरु ॥ २३॥

नारद उवाच ॥ हे राजन् ! प्रह्लादोपि पितुः सांपरायिकं कृत्वा द्विजैः राज्येऽभिषिक्तः ॥२४॥ तदा ब्रह्मा प्रसन्नं नृहरिं दृष्ट्वा देवैः सह प्राह॥२५॥ ब्रह्मोवाच ॥हे देव ! लोकसंतापकरोऽसुरो हत इति दिष्ट्या ॥ २६ ॥ योऽसौ मम सृष्टिभिरवध्यत्वं प्राप्य तपोयोगबलेन धर्मान् नाशितवान् ॥२७॥ त्वद्भक्तोऽयमर्भको मृत्योर्मोचितः इदमपि भद्रम् ॥ २८ ॥ एतत् तव वपुर्ध्यायतो नरस्य सर्वतो रक्षकम् ॥ २९ ॥ नृसिंह उवाच ॥ हे

नारद उवाच ॥ प्रह्लादोऽपि तथा चक्रे पितुर्यत्सांपरायिकम् ॥ यथाऽऽह भगवान्राजन्नभिषिक्तो द्विजोत्तमैः ॥ २४ ॥ प्रसादसुमुखं दृष्ट्वा ब्रह्मा नरहरिं हरिम् ॥स्तुत्वा वाग्भिः पवित्राभिः प्राह देवादिभिर्वृतः ॥ २५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ देवदेवाखिलाध्यक्ष भूतभावन पूर्वज ॥ दिष्ट्या ते निहतः पापो लोकसंतापनोऽसुरः॥२६॥योऽसौ लब्धवरो मत्तो न वध्यो मम सृष्टिभिः ॥ तपोयोगबलोन्नद्धः समस्तनिगमानहम् ॥२७॥ दिष्ट्यास्य तनयः साधुर्महाभागवतोऽर्भकः ॥ त्वया विमोचितो मृत्योर्दिष्ट्या त्वां समितोऽधुना ॥२८॥ एतद्वपुस्ते भगवन् ध्यायतः प्रयतात्मनः ॥सर्वतो गोप्तृ संत्रासान्मृत्योरपि जिघांसतः ॥ २९ ॥ नृसिंह उवाच ॥ मैवं वरोऽसुराणां ते प्रदेयः पद्मसंभव॥ वरः क्रूरनिसर्गाणामहीनाममृतं यथा ॥३०॥ नारद उवाच ॥ इत्युक्त्वा भगवान्राजंस्तत्रैवांतर्दधे हरिः ॥ अदृश्यः सर्वभूतानां पूजितः परमेष्ठिना ॥ ३१ ॥ ततः संपूज्य शिरसा ववंदे परमेष्ठिनम् ॥ भवं प्रजापतीन्देवान्प्रह्लादो भगवत्कलाः ॥३२॥ ततः काव्यादिभिः सार्धं मुनिभिः कमलासनः ॥दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादमकरोत्पतिम् ॥ ३३ ॥ प्रतिनंद्य ततो देवाः प्रयुज्य परमाशिषः ॥ स्वधामानि ययू राजन्ब्रह्माद्याः प्रतिपूजिताः ॥ ३४॥ एवं तौ पार्षदौ विष्णोः पुत्रत्वं प्रापितौ दितेः ॥ हृदि स्थितेन हरिणा वैरभावेन तौ हतौ ॥ ३५ ॥

पद्मसंभव ! त्वया असुराणामेवं वरो न देयः सर्पाणाममृतं यथा ॥ ३० ॥ नारद उवाच ॥ इत्युक्त्वा भगवानंतर्दधे ॥ ३१ ॥ प्रह्लादो ब्रह्मादीन् संपूज्य ववंदे ॥ ३२ ॥ ततो ब्रह्मा शुक्रादिमुनिभिर्दैत्यदानवानां पतिं प्रह्लादं चकार ॥३३ ॥ ततो ब्रह्माद्याः देवाः स्वस्थानानि ययुः ॥ ३४ ॥ हे धर्म ! एवं तौ विष्णुपार्षदौ दितेः पुत्रत्वं प्रापितौ तौ हरिणा हतौ ॥ ३५ ॥

पुनः कुम्भकर्णदशग्रीवौ राक्षसौ जातौ। तौ रामविक्रमैर्हतौ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तावेव पुनः शिशुपालदंतवक्रौ जातौ। तौ वैरानुबन्धेन तव पश्यतः सतो हरौ समीयतुः ॥ ३८॥ कृष्णवैरिणा राजानो यत् पूर्वकृतं पापं तद्ध्यानेन तदात्मानः संतो जहुः ॥ ३९॥ हे राजन्! चैद्यादयो नृपाः हरेश्चिन्तया तं प्रापुः ॥ ४० ॥ दमघोषसुतादीनां द्विषां हरेः सारूप्यं कथम् इति त्वं पृष्टवान्। तत् कथितम् ॥ ४१॥ हे राजन्!

पुनश्च विप्रशापेन राक्षसौ तौ बभूवतुः ॥ कुंभकर्णदशग्रीवौ हतौ तौ रामविक्रमैः ॥ ३६॥ शयानौ युधि निर्भिन्नहृदयौ रामसायकैः ॥ तच्चित्तौ जहतुर्देहं यथा प्राक्तनजन्मनि ॥ ३७ ॥ ताविहाथ पुनर्जातौ शिशुपालकरूषजौ ॥ हरौ वैरानुबंधेन पश्यतस्ते समीयतुः ॥ ३८ ॥ एनः पूर्वकृतं यत्तद्राजानः कृष्णवैरिणः ॥ जहुस्तं ते तदात्मानः कीटः पेशस्कृतो यथा ॥ ३९ ॥ यथायथा भगवतो भक्त्या परमया भिदा ॥ नृपाश्चैद्यादयः सात्म्यं हरेस्तच्चिंतया ययुः ॥ ॥ ४० ॥ आख्यातं सर्वमेतत्ते यन्मां त्वं परिपृष्टवान् ॥ दमघोषसुतादीनां हरेः सात्म्यमपि द्विषाम् ॥ ४२ ॥ एषा ब्रह्मण्यदेवस्य कृष्णस्य च महात्मनः ॥ अवतारकथा पुण्या वधो यत्रादिदैत्ययोः ॥ ४१ ॥ प्रह्लादस्यानुचरितं महाभागवतस्य च ॥ भक्तिर्ज्ञानं विरक्तिश्च याथात्म्यं चास्य वै हरेः ॥ ४३ ॥ सर्गस्थित्यप्ययेशस्य गुणकर्मानुवर्णनम् ॥ परावरेषां स्थानानां कालेन व्यत्ययो महान् ॥ ४४ ॥ धर्मो भागवतानां च भगवान्येन गम्यते ॥ आख्यानेऽस्मिन्समाम्नातमाध्यात्मिकमशेषतः ॥ ४५ ॥ य एतत्पुण्यमाख्यानं विष्णोर्वीर्योपबृंहितम् ॥ कीर्तयेच्छ्रद्धया श्रुत्वा कर्मपाशैर्विमुच्यते ॥ ४६ ॥ एतद्य आदिपुरुषस्य मृगेंद्रलीलां दैत्येंद्रयूथपवधं प्रयतः पठेत ॥ दैत्यात्मजस्य च सतां प्रवरस्य पुण्यं श्रुत्वानुभावमकुतोभयमेति लोकम् ॥ ४७ ॥

श्रीकृष्णस्य श्रीनृसिंहावतारस्य च कथा। यत्राऽऽदिदैत्ययोर्वधः ॥ ४२ ॥ प्रह्लादस्य चरितम्। भक्तिर्ज्ञानं वैराग्यं च ॥ ४३॥ हरेः गुणकर्मानुवर्णनं देवदैत्यस्थानानां विपर्यासः ॥ ४४ ॥ भागवतानां धर्मः आत्मानात्मविवेकादि च एतत् सर्वं कथितम् ॥ ४५ ॥ यः इदं कीर्तयेद्वा शृणुयाद् वा स कर्मपाशात् मुच्यते ॥ ४६ ॥ यः एतां मृगेन्द्रलीलां दैत्येंद्रवधं प्रह्लादचरितं च पठेत् स वैकुण्ठं गच्छति ॥ ४७ ॥

हे युधिष्ठिर।यूयं नृलोके भूरिभागाः। यतो युष्माकं गृहान् ऋषय आयांति।श्रीकृष्णश्च वसति॥४८॥यो भवतां मातुलेयो मोक्षसुखानुभवो हितकृत ॥४९॥यस्य स्वरूपं विरंचादिभिरपि नोपवर्णितम्। एवंभूतो भगवान् प्रसीदताम्॥५०॥हे राजन्।पुरा मयासुरेण खंडितं रुद्रस्य यशः स भगवान् व्यतनोत्॥५१॥युधिष्ठिर उवाच॥अनेन कृष्णेन रुद्रस्य कीर्तिः कस्मिन् कर्मणि वर्धिता तत् कथ्यताम्॥५२॥नारद उवाच। पुरा देवैर्जिता असुराः

यूयं नृलोके बत भूरिभागा लोकं पुनाना मुनयोऽभियंति ॥ येषां गृहानावसतीति साक्षाद् गूढं परं ब्रह्म मनुष्यलिंगम् ॥ ४८ ॥ स वा अयं ब्रह्म महद्विमृग्यं कैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः ॥ प्रियः सुहृद् वः खलु मातुलेय आत्माऽर्हणीयो विधिकृद्गुरुश्च ॥ ४९ ॥ न यस्य साक्षाद्भवपद्मजादिभी रूपं धिया वस्तुतयोपवर्णितम् ॥ मौनेन भक्त्योपशमेन पूजितः प्रसीदतामेष स सात्वतां पतिः ॥ ५० ॥ स एष भगवान्राजन्व्यतनोद्विहतं यशः ॥ पुरा रुद्रस्य देवस्य मयेनानंतमायिना ॥ ५१ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कस्मिन्कर्मणि देवस्य मयोऽहन् जगदीशितुः ॥ यथा चोपचिता कीर्तिः कृष्णेनानेन कथ्यताम्॥५२॥ नारद उवाच ॥ निर्जिता असुरा देवैर्युध्यनेनोपबृंहितैः ॥ मायिनां परमाचार्यं मयं शरणमाययुः ॥ ५३ ॥ स निर्माय पुरस्तिस्रो हैमीरौप्यायसीर्विभुः ॥ दुर्लक्ष्यापायसंयोगा दुर्वितर्क्यपरिच्छदाः ॥५४॥ ताभिस्तेसुरसेनान्यो लोकांस्त्रीन् सेश्वरान् नृप ॥ स्मरंतो नाशयांचक्रुः पूर्ववैरमलक्षिताः ॥५५॥ ततस्ते सेश्वरा लोका उपासाद्येश्वरं विभो ॥ त्राहि नस्तावकान् देव विनष्टांस्त्रिपुरालयैः ॥ ५६ ॥ अथानुगृह्य भगवान् मा भैष्टेति सुरान्विभुः ॥ शरं धनुषि संधाय पुरेष्वस्त्रं व्यमुञ्चत ॥ ५७ ॥ ततोग्निवर्णा इषव उत्पेतुः सूर्यमंडलात् ॥ यथा मयूखसंदोहा नादृश्यंत पुरो यतः ॥ ५८ ॥

मयं शरणं ययुः॥५३॥स हैमरौप्यलोहमयीस्तिस्रः पुरो निर्माय तेभ्यो ददौ॥५४॥ताभिर्दैत्याःसेश्वरान् लोकान्बबाधिरे॥५५॥तदा देवाःदुखिताः संतः शिवं शरणं ययुः॥५६॥ततो रुद्रो माभैष्टेति जगाद। अस्त्रं च पुरेषुव्यमुंचत॥५७॥तदाऽग्निवर्णशरारश्मिसमूहा इव सूर्यमंडलादुत्पेतुः॥५८॥

तैर्बाणैः पुरवासिनो दैत्या मृताः संतः पेतुः । महायोगी मयासुरो रसकूपे तान् चिक्षेप ॥ ५९ ॥ ते अमृतरसस्पर्शेन वज्रवद् दृढांगा उत्तस्थुः ॥
॥ ६० ॥ तदा भग्नसंकल्पं शिवं वीक्ष्य भगवानुपायमकरोत् ॥ ६१ ॥ तदा ब्रह्मा वत्स आसीत् अयं विष्णुर्गौर्भूत्वा त्रिपुरं प्रविश्य कूपामृतं पपौ ।
तेऽसुराः पश्यंतोऽपि मोहिताः संतो न न्यषेधन् ॥ ६२ ॥ मयस्तां दैवगतिं विज्ञाय स्वयं शोकयुक्तः सन् रक्षपालानिदं जगौ ॥ ६३ ॥ देवा
सुरमनुष्या दैवं नाशयितुं न समर्थाः । ईश्वरं विना परिहर्तुं कोऽपि समर्थो नास्ति ॥ ६४ ॥ अथाऽसौ कृष्णो धर्मज्ञानक्रियादिभिः शंभोः

तैः स्पृष्टा व्यसवः सर्वे निपेतुः स्म पुरौकसः ॥ तानानीय महायोगी मयः कूपरसेऽक्षिपत् ॥ ५९ ॥ सिद्धामृतरसस्पृष्टा
वज्रसारा महौजसः ॥ उत्तस्थुर्मेघदलना वैद्युता इव वह्नयः ॥ ६० ॥ विलोक्य भग्नसंकल्पं विमनस्कं वृषध्वजम् ॥
तदाऽयं भगवान्विष्णुस्तत्रोपायमकल्पयत् ॥ ६१ ॥ वत्स आसीत्तदा ब्रह्मा स्वयं विष्णुरयं हि गौः ॥ प्रविश्य त्रि
पुरं काले रसकूपामृतं पपौ ॥ तेऽसुरा ह्यपि पश्यंतो न न्यषेधन्विमोहिताः ॥ ६२ ॥ तद्विज्ञाय महायोगी रसपाला
निदं जगौ ॥ स्वयं विशोकः शोकार्तान्स्मरन्दैवगतिं च ताम् ॥ ६३ ॥ देवोऽसुरो नरोऽन्यो वा नेश्वरोऽस्तीह कश्चन ॥
आत्मनोऽन्यस्य वा दिष्टं दैवेनापोहितुं द्वयोः ॥ ६४ ॥ अथासौ शक्तिभिः स्वाभिः शंभोः प्राधानिकं व्यधात् ॥ धर्म
ज्ञानविरक्त्यार्द्धितपोविद्याक्रियादिभिः ॥ ६५ ॥ रथं सूतं ध्वजं वाहान्धनुर्वर्म शरादि यत् ॥ सन्नद्धो रथमास्थाय शरं
धनुरुपाददे ॥ ६६ ॥ शरं धनुषि संधाय मुहूर्तेऽभिजितीश्वरः ॥ ददाह तेन दुर्भेद्या हरोऽथ त्रिपुरो नृप ॥ ६७ ॥ दिवि
दुंदुभयो नेदुर्विमानशतसंकुलाः ॥ देवर्षिपितृसिद्धेशा जयेति कुसुमोत्करैः ॥ अवाकिरञ्जगुर्हृष्टा ननृतुश्चाप्सरो
गणाः ॥ ६८ ॥ एवं दग्ध्वा पुरस्तिस्रो भगवान्पुरहा नृप ॥ ब्रह्मादिभिः स्तूयमानः स्वधाम प्रत्यपद्यत ॥ ६९ ॥

संग्रामसाधनं रथसूतध्वजादि कल्पयामास ॥ ६५ ॥ ततो रुद्रः सावधानः सन् रथमास्थाय शरं धनुश्च गृहीत्वा ॥ ६६ ॥ अभिजिन्मुहूर्ते
धनुषि शरं संधाय मुमोच । तेन तिस्रः पुरो ददाह ॥ ६७ ॥ तदा दिवि दुंदुभयो नेदुः । देवर्षिपितृसिद्धेशाः जयेति पुष्पैरवाकिरन् । गंधर्वा
जगुः । अप्सरसो ननृतुः ॥ ६८ ॥ एवं शिवः पुरत्रयं दग्ध्वा ब्रह्मादिभिः स्तुतः सन् स्वधाम ययौ ॥ ६९ ॥

एवं रुद्रयशोविस्तारं चकार । एवं कृष्णवीर्याणि जगत्पवित्राणि बहूनि संति । अपरं किं वदामि ॥ ७० ॥ इति श्रीभा० म० चू० स० दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ एकादशे नृणां धर्माः साधारण्येन वार्णिताः ॥ विशेषेण च वर्णानां मुख्यामुख्याश्च योषिताम् ॥ १ ॥ श्री शुक उवाच ॥ युधिष्ठिरः प्रह्लादस्य नृसिंहस्य चाख्यानं श्रुत्वा हर्षयुतः पुनर्नारदं पप्रच्छ ॥ १ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ हे नारद ! नृणां वर्णाश्रमाचारयुतं धर्मं श्रोतुमिच्छामि यदाचरणेन पुमान् ज्ञानं भक्तिं च विंदति ॥ २ ॥ त्वं ब्रह्मपुत्राणां मध्ये मान्योऽसि ॥ ३ ॥ नारायणपरा विप्राः साधवो गुह्यं

एवंविधान्यस्य हरेः स्वमायया विडंबमानस्य नृलोकमात्मनः ॥ वीर्याणि गीतान्यृषिभिर्जगद्गुरोर्लोकान्पुनानान्यपरं वदामि किम् ॥ ७० ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे युधिष्ठिरनारदसंवादे त्रिपुरविजयो नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ श्रीशुक उवाच ॥ श्रुत्वेहितं साधुसभासभाजितं महत्तमाग्रण्य उरुक्रमात्मनः ॥ युधिष्ठिरो दैत्यपतेर्मुदायुतः पप्रच्छ भूयस्तनयं स्वयंभुवः ॥ १ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि नृणां धर्मं सनातनम् ॥ वर्णाश्रमाचारयुतं यत्पुमान् विंदते परम् ॥ २ ॥ भवान् प्रजापतेः साक्षादात्मजः परमेष्ठिनः ॥ सुतानां संमतो ब्रह्मंस्तपोयोगसमाधिभिः ॥ ३ ॥ नारायणपरा विप्रा धर्मं गुह्यं परं विदुः ॥ करुणाः साधवः शांतास्त्वद्विधा न तथाऽपरे ॥ ४ ॥ नारद उवाच ॥ नत्वा भगवतेऽजाय लोकानां धर्महेतवे ॥ वक्ष्ये सनातनं धर्मं नारायणमुखाच्छ्रुतम् ॥ ५ ॥ योऽवतीर्यात्मनोंऽशेन दाक्षायण्यां तु धर्मतः ॥ लोकानां स्वस्तयेऽध्यास्ते तपो बदरिकाश्रमे ॥ ६ ॥ धर्ममूलं हि भगवान्सर्ववेदमयो हरिः ॥ स्मृतं च तद्विदां राजन्येन चात्मा प्रसीदति ॥ ७ ॥ सत्यं दया तपः शौचं तितिक्षेक्षा शमो दमः ॥ अहिंसा ब्रह्मचर्यं च त्यागः स्वाध्याय आर्जवम् ॥ ८ ॥

धर्मं विदुः ॥ ४ ॥ नारद उवाच ॥ हे धर्म ! भगवते नत्वा नारायणमुखात् श्रुतं वक्ष्ये ॥ ५ ॥ यो धर्मतो दाक्षायण्यामंशेनावतीर्य बदरिकाश्रमे तपस्तेपे ॥ ६ ॥ सर्वधर्ममूलो हरिः । येनाऽत्मा प्रसीदति ॥ ७ ॥ तत्र साधारणधर्मानाह । सत्यं १ दया २ तपः ३ शौचं ४ तितिक्षा ५ युक्तायुक्तविवेकः ६ शमः ७ दमः ८ अहिंसा ९ ब्रह्मचर्यं १० दानं ११ स्वाध्यायः १२ आर्जवम् १३ ॥ ८ ॥

संतोषः १४ महतां सेवा १५ प्रवृत्तिकर्मनिवृत्तिः १६ निष्फलं क्रियाणामीक्षणम् १७ मौनं १८ आत्मानात्मविचारः १९ अन्नाद्यादेः संविभागः २० भूतेष्वात्मदेवताबुद्धिः २१ ॥ ९ ॥ १० ॥ अथ नवविधा भक्तिः श्रवणं १ कीर्तनं २ स्मरणं ३ ईशपादादिमर्दनं ४ अर्चनं ५ नम्रत्वं ६ दास्यं ७ सख्यं ८ आत्मसमर्पणम् ९ ॥ ११ ॥ अयं त्रिंशल्लक्षणवान् सर्वेषां परो धर्मः कथितः ॥ १२ ॥ द्विजानां लक्षणमाह ॥ गर्भाधानादिसंस्कारा यस्मिन्नविच्छिन्नाः स द्विजः तदितरः शूद्रः । द्विजन्मनां यजनाध्ययनदानानि विहितानि । शूद्रस्य तु वर्णधर्मा एव ॥ १३ ॥ विप्र

संतोषः समदृक् सेवा ग्राम्येहोपरमः शनैः ॥ नृणां विपर्ययेहेक्षा मौनमात्मविमर्शनम् ॥ ९ ॥ अन्नाद्यादेः संविभागो भूतेभ्यश्च यथार्हतः ॥ तेष्वात्मदेवताबुद्धिः सुतरां नृषु पांडव ॥ १० ॥ श्रवणं कीर्तनं चास्य स्मरणं महतां गतेः ॥ सेवेज्यावनतिर्दास्यं सख्यमात्मसमर्पणम् ॥ ११ ॥ नृणामयं परो धर्मः सर्वेषां समुदाहृतः ॥ त्रिंशल्लक्षणवान्राजन्सर्वात्मा येन तुष्यति ॥ १२ ॥ संस्कारा यत्राविच्छिन्नाः स द्विजोऽजो जगाद यम् ॥ इज्याध्ययनदानानि विहितानि द्विजन्मनाम् ॥ जन्मकर्मावदातानां क्रियाश्चाश्रमचोदिताः ॥ १३ ॥ विप्रस्याध्ययनादीनि षडन्यस्याप्रतिग्रहः ॥ राज्ञो वृत्तिः प्रजागोप्तुरविप्राद्वा करादिभिः ॥ १४ ॥ वैश्यस्तु वार्तावृत्तिश्च नित्यं ब्रह्मकुलानुगः ॥ शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा वृत्तिश्च स्वामिनो भवेत् ॥ १५ ॥ वार्ता विचित्रा शालीनयायावरशिलोञ्छनम् ॥ विप्रवृत्तिश्चतुर्धेयं श्रेयसी चोत्तरोत्तरा ॥ १६ ॥ जघन्यो नोत्तमां वृत्तिमनापदि भजेन्नरः ॥ ऋते राजन्यमापत्सु सर्वेषामपि सर्वशः ॥ १७ ॥

स्याऽध्ययनादीनि षट् कर्माणि विहितानि । तत्र तु याजनमध्यापनं प्रतिग्रहश्च जीविका ॥ १४ ॥ क्षत्रियस्य विपत्तिकाले याजनमध्यापनं च । अविपत्तौ तु खड्गवृत्तिः । वैश्यस्य कृषिवाणिज्यादिवृत्तिः शूद्रस्य द्विजानां शुश्रूषा विहिता ॥ १५ ॥ द्विजस्य मुख्यवृत्तिमाह । कृष्यादिरूपाऽयाचितं प्रतिदिनं धान्ययाच्ञा स्वामित्यक्तक्षेत्रापणादिपतितकणोपादानम् । इयमुत्तरोत्तरोत्तमा ॥ १६ ॥ नीचोऽनापदि राजन्यं विनोत्तमां वृत्तिं नो कुर्यात् । राजा तु विपत्तौ प्रतिग्रहं विनाऽन्यां वृत्तिं सेवेत ॥ १७ ॥

---

१ धाष्टर्यं विनैव प्राप्तमयाचितम् ।

ऋताऽमृतमृतप्रमृतसत्यानृतैर्जीवेत । श्ववृत्त्या कदापि जीविकां न कुर्यात् ॥ १८ ॥ पतितकणोपादानमयाचित नित्ययाच्ञा कर्षणकर्म वाणिज्यम् । आभिर्वृत्तिभिर्जीवेत । नीचसेवनं विप्रो राजन्यश्च न कुर्यात् । सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदेवमयो नृपः ॥ १९ ॥ २० ॥ ब्राह्मण लक्षणानि शमो दमस्तपः शौचं संतोषो दयाऽऽर्जवं ज्ञानं सत्यमेतानि ॥ २१ ॥ युद्धोत्साहः १ वीर्यं २ धैर्यम् ३ तेजः ४ दानम् ५ आत्मजयः ६ क्षमा ७ ब्रह्मण्यता ८ अनुग्रहः ९ रक्षा १० एतानि क्षत्रलक्षणानि ॥ २२ ॥ देवादिषु भक्तिः १ त्रिवर्गपालनम् २ नित्यमुद्यमः ३ एतद्वैश्यलक्ष

ऋतामृताभ्यां जीवेत मृतेन प्रमृतेन वा ॥ सत्यानृताभ्यां जीवेत न श्ववृत्त्या कथंचन ॥ १८ ॥ ऋतमुंछशिलं प्रोक्तममृतं यदयाचितम् ॥ मृतं तु नित्ययाच्ञा स्यात्प्रमृतं कर्षणं स्मृतम् ॥ १९ ॥ सत्यानृतं तु वाणिज्यं श्ववृत्तिर्नीचसेवनम् ॥ वर्जयेत्तां सदा विप्रो राजन्यश्च जुगुप्सिताम् ॥ सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदेवमयो नृपः ॥ २० ॥ शमो दमस्तपः शौचं संतोषः क्षांतिरार्जवम् ॥ ज्ञानं दयाच्युतात्मत्वं सत्यं च ब्रह्मलक्षणम् ॥ २१ ॥ शौर्यं वीर्यं धृतिस्तेजस्त्याग आत्मजयः क्षमा ॥ ब्रह्मण्यता प्रसादश्च रक्षा च क्षत्रलक्षणम् ॥ २२ ॥ देवगुर्वच्युते भक्तिस्त्रिवर्गपरिपोषणम् ॥ आस्तिक्यमुद्यमो नित्यं नैपुण्यं वैश्यलक्षणम् ॥ २३ ॥ शूद्रस्य संनतिः शौचं सेवा स्वामिन्यमायया ॥ अमंत्रयज्ञो ह्यस्तेयं सत्यं गोविप्ररक्षणम् ॥ २४ ॥ स्त्रीणां च पतिदेवानां तच्छुश्रूषाऽनुकूलता ॥ तद्बंधुष्वनुवृत्तिश्च नित्यं तद्व्रतधारणम् ॥ ॥ २५ ॥ संमार्जनोपलेपाभ्यां गृहमंडलवर्तनैः ॥ स्वयं च मंडिता नित्यं परिमृष्टपरिच्छदा ॥ २६ ॥ कामैरुच्चावचैः साध्वी प्रश्रयेण दमेन च ॥ वाक्यैः सत्यैः प्रियैः प्रेम्णा काले काले भजेत्पतिम् ॥ २७ ॥ संतुष्टाऽलोलुपा दक्षा धर्मज्ञा प्रियसत्यवाक् ॥ अप्रमत्ता शुचिः स्निग्धा पतिं त्वपतितं भजेत् ॥ २८ ॥

णम् ॥ २३ ॥ शौचम् १ स्वामिसेवा २ नमस्कारमंत्रेण यज्ञादि ३ अचौर्यं ४ सत्यम् ५ एवं शूद्रलक्षणम् ॥ २४ ॥ पतिसेवा तद्बंधूनां च सेवा तेषां हिताचरणं पतिनियमाचरणम् एतच्चतुष्टयं स्त्रीणां धर्मो लक्षणं च ॥ २५ ॥ स्त्री संमार्जनोपलेपादिभिर्निर्मलीकृतपरिच्छदा स्वयं च मंडिता सती ॥ २६ ॥ उच्चावचैः कामैः प्रियवाक्यैश्च पतिं भजेत ॥ २७ ॥ संतुष्टाऽलोलुपाऽप्रमत्ता सत्यवाक् हास्ययुक्ता सती पापरहितं कृपणमपि पतिं सेवेत ॥ २८ ॥

या स्त्री पतिं हरिभावेन भजते सा वैकुंठे पत्या सह मोदते ॥ २९ ॥ चौर्यहिंसादिरहितानां रजकाद्यंत्यजजातीनां तत्तत्कुलकृता वृत्तिः ॥३०॥ हे राजन् ! अयं नृणां धर्म इह परत्र च वेददृग्भिः सुखकृत् कथितः ॥ ३१ ॥ यः स्ववृत्त्या वर्तते स्वकर्म करोति स शनैः स्वभावजं कर्म हित्वा निर्गुणतां प्राप्नोति ॥ ३२ ॥ बहूप्यमानं क्षेत्रं स्वयं निर्वीर्यतां याति । पुनः प्रसवाय न कल्पते ॥ ३३ ॥ एवं कामासक्तस्य चित्तं बहु कामसेवया शाम्यति । यथाऽतिघृतेनाऽग्निः शाम्यति॥३४॥ ब्राह्मणे क्षात्रलक्षणं क्षात्रे ब्रह्मलक्षणं यदा भवेत् तदा तदेव लक्षणेन ज्ञातव्यम् ॥३५॥

या पतिं हरिभावेन भजेच्छ्रीरिव तत्परा ॥ हर्यात्मना हरेर्लोके पत्या श्रीरिव मोदते ॥ २९ ॥ वृत्तिः संकरजातीनां तत्तत्कुलकृता भवेत् ॥ अचौराणामपापानामंत्यजांतेऽवसायिनाम् ॥ ३० ॥ प्रायः स्वभावविहितो नृणां धर्मो युगे युगे ॥ वेददृग्भिः स्मृतो राजन्प्रेत्य चेह च शर्मकृत् ॥ ३१ ॥ वृत्त्या स्वभावकृतया वर्तमानः स्वकर्मकृत् ॥ हित्वा स्वभावजं कर्म शनैर्निर्गुणतामियात ॥ ३२ ॥ उप्यमानं बहु क्षेत्रं स्वयं निर्वीर्यतामियात् ॥ न कल्पते पुनः सूत्या उप्तं बीजं च नश्यति ॥ ३३ ॥ एवं कानाशयं चित्तं कामानामतिसेवया ॥ विरज्येत यथा राजन्नग्निवत्कामबिंदुभिः ॥ ३४ ॥ यस्य यल्लक्षणं प्रोक्तं पुंसो वर्णाभिव्यंजकम् ॥ यदन्यत्रापि दृश्येत तत्तेनैव विनिर्दिशेत् ॥ ३५ ॥

इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे युधिष्ठिरनारदसंवादे सदाचारनिर्णयो नामैकादशोऽध्यायः॥११॥

नारद उवाच ॥ ब्रह्मचारी गुरुकुले वसन्दांतो गुरोर्हितम् ॥ आचरन्दासवन्नीचो गुरौ सुदृढसौहृदः ॥ १ ॥ सायं प्रातरुपासीत गुर्वग्न्यर्कसुरोत्तमान् ॥ उभे संध्ये च यतवाग्जपन्ब्रह्मसमाहितः ॥ २ ॥ छंदांस्यधीयीत गुरोराहूतश्चेत्सुयंत्रितः ॥ उपक्रमेऽवसाने च चरणौ शिरसा नमेत् ॥ ३ ॥

इति श्रीभागवते सप्तमस्कंधे चू० एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ द्वादशे वर्ण्यते धर्मो ब्रह्मचारिवनस्थयोः ॥ चतुर्णामाश्रमाणां च साधारण्येन कश्चन ॥ १ ॥ नारद उवाच॥हे राजन् ! ब्रह्मचारी गुरुकुले वसन् दासवद्गुरोर्हितं कुर्यात् ॥ १ ॥ सायंप्रातर्गुर्वग्न्यर्कसुरोत्तमानुपासीत । गायत्रीं जपन् संध्यात्रयमुपासीत । उभे संध्ये मौनं कुर्यात् ॥ २ ॥ गुरुणाऽऽहूतश्चेत् । छंदांस्यधीयीत । आदावंते च गुरोश्चरणौ नमेत् ॥ ३ ॥

दर्भपाणिः सन् मेखलाजिनवासांसि जटादंडकमंडलूनुपवीतं च बिभृयात् ॥ ४ ॥ सायंप्रातर्भैक्षमानीय गुरवे निवेदयेत् । तेनानुज्ञातश्चेद्भुंजीत । नोचेदुपवसेत् ॥ ५ ॥ मितभुग् जितेंद्रियः सन् स्त्रीषु स्त्रीलुब्धजनेषु यावदर्थं व्यवहरेत् ॥ ६॥ व्रतस्थः प्रमदागाथां वर्जयेत् ॥ ७ ॥ केशप्रसाधनमर्दनस्नपनांजनादिकं तरुणः सन् युवतीभिर्गुरुस्त्रीभिर्न कारयेत्॥८॥प्रमदा नामाग्निः। घृतकुंभसमः पुमान्। अतो रहसि सुतामपि जह्यात्॥९॥

मेखलाजिनवासांसि जटादंडकमंडलून् ॥ बिभृयादुपवीतं च दर्भपाणिर्यथोदितम् ॥ ४ ॥ सायंप्रातश्चरेद्भैक्षं गुरवे तन्निवेदयेत् ॥ भुंजीत यद्यनुज्ञातो नो चेदुपवसेत्कचित् ॥ ५ ॥ सुशीलो मितभुग्दक्षः श्रद्दधानो जितेंद्रियः ॥ यावदर्थं व्यवहरेत्स्त्रीषु स्त्रीनिर्जितेषु च ॥ ६ ॥ वर्जयेत्प्रमदागाथामगृहस्थो बृहद्व्रतः॥ इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरंति प्रसभं मनः ॥ ७ ॥ केशप्रसाधनोन्मर्दस्नपनाभ्यंजनादिकम् ॥ गुरुस्त्रीभिर्युवतिभिः कारयेन्नात्मनो युवा ॥ ८ ॥ नन्वग्निः प्रमदा नाम घृतकुंभसमः पुमान् ॥ सुतामपि रहो जह्यादन्यदा यावदर्थकृत् ॥ ९ ॥ कल्पयित्वात्मना यावदाभासमिदमीश्वरः ॥ द्वैतं तावन्न विरमेत्ततो ह्यस्य विपर्ययः ॥ १० ॥ एतत्सर्वं गृहस्थस्य समाम्नातं यतेरपि ॥ गुरुवृत्तिर्विकल्पेन गृहस्थस्यर्तुगामिनः॥ ११ ॥अंजनाभ्यंजनोन्मर्दस्त्र्यवलेखामिषं मधु॥स्रग्गंधलेपालंकारांस्त्यजेयुर्ये धृतव्रताः॥१२॥ उषित्वैवं गुरुकुले द्विजोधीत्यावबुध्य च ॥ त्रयीं सांगोपनिषदं यावदर्थं यथाबलम् ॥ १३ ॥

अयं पुमान्। इयं स्त्री। इति यावद् भेदो वर्तते तावद् द्वैतं कुर्यात्। यदा जीवः स्वस्वाधीनो भवेत् तदा द्वैतं विरमते ॥ १० ॥ एवं यो गृहस्थ ऋतुगामी सोऽपि ब्रह्मचारी ॥ ११ ॥ ये कृतव्रतास्तेऽञ्जनाभ्यंजनं मिष्टान्नभोजनं स्रग्गंधादीन् चित्रलिखितां स्त्रियं च त्यजेयुः ॥ १२ ॥ एवं द्विजो गुरुगृहे स्थित्वा त्रयीं संहितां सांगोपनिषदं चाधीत्य ॥ १३ ॥

---

१ यथोपयोगमेव स्वकार्यसिद्धिपर्यंतम् । २ केशप्रसाधनादिव्यतिरिक्तावसरे । ३ यावदर्थं (तदुक्त) करोति स । ४ साक्षात्कारेण । ५ आभासमात्रम् । ६ देहेन्द्रियादिकम् । इममाभास कल्पयित्वा यावदीश्वरो न तावादित्यन्वयः । ७ द्वैतात् । ८ गुणाध्यासेन भोग्यताबुद्धिः । ९ स्त्रीणां भित्त्यादौ लेखनम् । १० स्वाधिकारानुसारेण ।

गुरवे दक्षिणां दत्त्वा तदनुज्ञातो गृहं वनं वा प्रविशेत्। तत्र वा वसेत्॥ १४ ॥अग्नौ गुरावात्मनि भूतेषु निर्लिप्तमीश्वरं प्रविष्टवत् पश्येत्॥१५॥ एवंविधो ब्रह्मचारी गृहस्थो वानप्रस्थो यतिर्विदितज्ञानो विचरन् परं पदं गच्छति ॥१६॥ अथ वानप्रस्थस्य नियमान् वक्ष्यामि । यानातिष्ठन् ऋषिलोकमेति ॥ १७ ॥ अकृष्टपच्यमन्नं च फलादिकं चाग्निपक्वान्नं चाश्नीयात् ॥ १८ ॥ वन्यैर्धान्यैर्दर्शपौर्णमासादिकं कुर्यात्। नवान्ने

दत्त्वा वरमनुज्ञातो गुरोः कामं यदीश्वरः ॥गृहं वनं वा प्रविशेत्प्रव्रजेत्तत्र वा वसेत् ॥ १४ ॥ अग्नौ गुरावात्मनि च सर्वभूतेष्वधोक्षजम् ॥ भूतैः स्वधामभिः पश्येदप्रविष्टं प्रविष्टवत् ॥ १५ ॥ एवंविधो ब्रह्मचारी वानप्रस्थो यतिर्गृही ॥ चरन्विदितविज्ञानः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ १६॥ वानप्रस्थस्य वक्ष्यामि नियमान्मुनिसंमतान् ॥ यानातिष्ठन्मुनिर्गच्छेदृषिलोकमिहांजसा ॥ १७ ॥ न कृष्टपच्यमश्नीयादकृष्टं चाप्यकालतः॥ अग्निपक्वमथामं वा अर्कपक्वमुताहरेत् ॥१८॥वन्यैश्चरुपुरोडाशान्निर्वपेत्कालनोदितान् ॥ लब्धे नवे नवेऽन्नाद्ये पुराणं तु परित्यजेत्॥१९॥अग्न्यर्थमेव शरणमुटजं वाऽद्रिकंदराम् ॥ श्रयेत [1]हिमवाय्वग्निवर्षार्कातपंषाट् स्वयम्॥२०॥केशरोमनखश्मश्रुमलानि जटिलो दधत्॥ कमंडल्वजिने दंडवल्कलाग्निपरिच्छदान् ॥ २१ ॥ चरेद्वने द्वादशाब्दानष्टौ वा चतुरो मुनिः ॥ द्वावेकं वा यथाबुद्धिर्न विपद्येत कृच्छ्रतः॥ २२ ॥यदाऽकल्पः स्वक्रियायां व्याधिभिर्जरयाऽथवा॥आन्वीक्षिक्यां वा विद्यायां कुर्यादनशनादिकम्॥२३॥आत्मन्यग्नीन् समारोप्य संन्यस्याहंममात्मताम् ॥कारणेषु न्यसेत् सम्यक् संघातं तु यथार्हतः ॥२४॥

प्राप्ते जीर्णान्नं त्यजेत् ॥ १९ ॥ अग्निसेवार्थं पर्णकुटीं वा गुहां वा संपादयेत्। स्वयं हिमवाय्वग्निवर्षार्कातपान् सहेत ॥ २० ॥ केशरोमनखश्मश्रुमलानि दंडकमण्डल्वादीन् धारयेत् ॥ २१ ॥ एवं द्वादशाब्दान् यथाशक्ति वा मुनिर्वने चरेत् ॥ २२ ॥ यदा व्याधिभिर्जरया वा स्वक्रियायामसमर्थः स्यात् तदाऽनशनादिकं कुर्यात् ॥ २३ ॥ आत्मन्यग्निं समारोप्य ममतां त्यक्त्वा देहमाकाशादिषु प्रविलापयेत् ॥ २४ ॥

१ हिमादीन् सहत इति । २ केशादिमलं च । ३ तपःक्लेशात् विपद्येत नश्येत् । ४ यथायोग्यम् ।

तदेव दर्शयति । आकाशे देहगतच्छिद्राच्छिद्राणि । श्वासान् वायौ । ऊष्माणं तेजसि । अप्सु लोहितम् । अस्थिमांसादिकं क्षितौ ॥ २५॥ एवं स्थूलशरीरस्य लयं कृत्वा लिंगशरीरस्य लयं कुर्यात् । वाचं वह्नौ । पादौ विष्णौ । कराविंद्रे । उपस्थं प्रजापतौ ॥ २६ ॥ पायुं मृत्यौ । श्रोत्रं दिक्षु । स्पर्शे त्वचम् ॥ २७ ॥ आदित्ये रूपाणि । जिह्वारसं वरुणे । घ्राणं पृथिव्याम् ॥२८ ॥ मनश्चंद्रे । बुद्धिं ब्रह्मणि । अहंकारकर्माणि रुद्रे । चित्तं सत्त्वे । गुणा वैकारिके । जीवं ब्रह्मणि ॥ २९ ॥ क्षितिमप्सु । अपो ज्योतिषि । तेजो वायौ । वायुं नभसि । नभोऽहंतत्त्वे । अहं

खे खानि वायौ निःश्वासांस्तेजस्यूष्माणमात्मवान् ॥ अप्स्वसृक्श्लेष्मपूयानि क्षितौ शेषं यथोद्भवम् ॥२५॥वाचमग्नौ सवक्तव्यामिंद्रे शिल्पं करावपि ॥ पदानि गत्या वयसि रत्योपस्थं प्रजापतौ॥२६॥ मृत्यौ पायुं विसर्गं च यथास्थानं विनिर्दिशेत् ॥ दिक्षु श्रोत्रं सनादेन स्पर्शमध्यात्मनि त्वचम् ॥२७॥ रूपाणि चक्षुषा राजञ्ज्योतींष्यभिनिवेशयेत् ॥ अप्सु प्रचेतसा जिह्वां घ्रेयैर्घ्राणं क्षितौ न्यसेत् ॥ २८॥ मनो मनोरथैश्चंद्रे बुद्धिं बोध्यैः कवौ परे ॥ कर्माण्यध्यात्मना रुद्रे यदहंममता क्रिया ॥ सत्त्वेन चित्तं क्षेत्रज्ञं गुणैर्वैकारिकं परे ॥२९॥अप्सु क्षितिमपो ज्योतिष्यदो वायौ नभस्य मुम ॥ कूटस्थे तच्च महति तदव्यक्तेऽक्षरे च तत् ॥ ३० ॥ इत्यक्षरतयात्मानं चिन्मात्रमवशेषितम् ॥ ज्ञात्वाऽद्वयोथ विरमेद्दग्धयोनिरिवानलः ॥ ३१ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे द्वादशोऽध्यायः ॥१२ ॥ नारद उवाच ॥ कल्पस्त्वेवं परिव्रज्य देहमात्रावशेषितः ॥ ग्रामैकरात्रविधिना निरपेक्षश्चरेन्महीम् ॥ १ ॥ बिभृयाद्यद्यसौ वासः कौपीनाच्छादनं परम् ॥ त्यक्तं न दंडलिंगादेरन्यत्किञ्चिदनापदि ॥ २ ॥

तत्त्वं प्रधाने । प्रधानं जीवे । जीवः परमात्मनि ॥ ३० ॥ एवं सर्वोपाधिलयेन शिष्टमात्मानं चिन्मात्रं ज्ञात्वा द्वैतरहितः सन् दग्धकाष्ठोऽग्निरिव विरमेत् ॥ ३१ ॥ इति श्रीभागवते सप्तमस्कन्धे टी० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२॥ त्रयोदशे यतेर्धर्मः साधकस्योच्यते महान् ॥ अवधूतेतिहासेन सिद्धावस्था च वर्ण्यते ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ ज्ञानाभ्याससमर्थश्चेत् तर्हि संन्यासं गृहीत्वा ग्रामैकरात्रविधिना निरपेक्षो महीं चरेत् ॥ १ ॥ गुह्य आच्छाद्यते यावता तावन्मात्रं कौपीनं दंडकमंडलु च बिभृयात् ॥ २ ॥

भिक्षुर्नारायणपरायण एक एव चरेत् ॥३॥ अव्यये ब्रह्मण्यात्मानं पश्येत् । आत्मनि विश्वं पश्येत्॥४॥आत्मदृक् सुप्तप्रबोधयोः संधावात्मगतिं बन्धं मोक्षं च मायामात्रं पश्येत्॥५॥देहस्य जीवनं मरणं वा दृष्ट्वा न हृष्येत्।कालं प्रतीक्षेत॥६॥असच्छास्त्रेषु न सज्जेत वितंडादिवादांस्त्यजेत् ॥७॥ बहुशिष्यान् न संपादयेत् । बहुग्रंथान् नाभ्यसेत् । मठादिव्यापारान् न कुर्यात्॥८॥यावत् ज्ञानं नो जायते तावत् लिंगशुद्ध्यर्थं नियमान्

एक एव चरेद्भिक्षुरात्मारामोऽनपाश्रयः ॥ सर्वभूतसुहृच्छांतो नारायणपरायणः ॥३॥ पश्येदात्मन्यदो विश्वं परे सदसतोऽव्यये ॥ आत्मानं च परं ब्रह्म सर्वत्र सदसन्मये ॥४॥ सुप्तप्रबोधयोः संधावात्मनो गतिमात्मदृक् ॥ पश्यन्बंधं च मोक्षं च मायामात्रं न वस्तुतः ॥ ५ ॥ नाभिनंदेद्ध्रुवं मृत्युमध्रुवं वाऽस्य जीवितम् ॥ कालं परं प्रतीक्षेत भूतानां प्रभवाप्ययम् ॥ ६ ॥ नासच्छास्त्रेषु सज्जेत नोपजीवेत जीविकाम् ॥ वादवादांस्त्यजेत्तर्कान्पक्षं कं च न संश्रयेत् ॥ ७ ॥ न शिष्याननुबध्नीत ग्रंथान्नैवाभ्यसेद्बहून् ॥ न व्याख्यामुपयुंजीत नारंभानारभेत्कचित् ॥ ८ ॥ न यतेराश्रमः प्रायो धर्महेतुर्महात्मनः ॥ शांतस्य समचित्तस्य बिभृयादुत वा त्यजेत् ॥ ९ ॥ अव्यक्तलिंगो व्यक्तार्थो मनीष्युन्मत्तबालवत् ॥ कविर्मूकवदात्मानं स दृष्ट्या दर्शयेन्नृणाम्॥१०॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ प्रह्लादस्य च संवादं मुने राजगरस्य च ॥ ११॥ तं शयानं धरोपस्थे कावेर्यां सह्यसानुनि ॥ रजस्वलैस्तनूदेशैर्निगूढामलतेजसम् ॥ १२ ॥ ददर्श लोकान्विचरँल्लोकतत्त्वविवित्सया ॥ वृतोऽमात्यैः कतिपयैः प्रह्लादो भगवत्प्रियः ॥ १३ ॥ कर्मणाऽऽकृतिभिर्वा चा लिंगैर्वर्णाश्रमादिभिः ॥ न विदंति जना यं वै सोऽसाविति न वेत्ति च ॥ १४ ॥

चरेत् ।ज्ञानोत्पत्तौ तान् त्यजेत् ॥ ९ ॥ आच्छादितचिह्नः सन् मत्तवद् बालवत् कविरपि मूकवदात्मानं नृणां दर्शयेत् ॥१०॥ अथ परमहंसधर्मं दर्शयति ॥ अत्राऽऽजगरस्य मुनेः प्रह्लादस्य च सम्वादं शृणु ॥ ११ ॥ एकदा प्रह्लादः कतिपयैरमात्यैर्वेष्टितो लोकतत्त्वविवित्सया विचरन् सन् कावेर्यां सह्याद्रिशिखरे शयानं धूलिव्याप्तैर्देहावयवैर्गुप्ततेजसं मुनिं ददर्श ॥ १२॥१३ ॥ यं कर्मणाकृतिलिंगवर्णाश्रमादिभिर्जना न विदुः॥१४॥

तं मुनिं नत्वा जिज्ञासुः प्रह्लादः पप्रच्छ॥१५॥ हे ब्रह्मन् ! सोद्यमः पुमान् यथा पुष्टं देहं बिभर्ति तथा त्वमपि बिभर्षि तत्र हेतुं वद । उद्यमवतां वित्तं वित्तवतां भोगो भोगिनां देहः पीवा भवति । अन्यथा न ॥ १६॥अतो निरुद्यमस्य तव देहः पीवा कथम् । एतद् योग्यं चेद् वद॥१७॥ त्वं समर्थो विद्वान् चतुरः सर्वप्रियो लोकस्य कर्म पश्यन्नपि शयानोऽसि ॥ १८॥ नारद उवाच ॥ एवं प्रह्लादेन पृष्टो मुनिस्तमाह ॥ १९ ॥

तं नत्वाऽभ्यर्च्य विधिवत् पादयोः शिरसा स्पृशन् ॥ विवित्सुरिदमप्राक्षीन्महाभागवतोऽसुरः ॥ १५॥ बिभर्षि कायं पीवानं सोद्यमो भोगवान्यथा ॥ वित्तं चैवोद्यमवतां भोगो वित्तवतामिह॥ भोगिनां खलु देहोयं पीवा भवति नान्यथा॥ १६ ॥ न ते शयानस्य निरुद्यमस्य ब्रह्मन्नु हार्थो यत एव भोगः ॥ अभोगिनोऽयं तव विप्र देहः पीवा यतस्तद्वद नः क्षमं चेत् ॥ १७ ॥कविः कल्पो निपुणदृक् चित्रप्रियकथः समः ॥ लोकस्य कुर्वतः कर्म शेषे तद्वीक्षितोऽपि वा ॥ १८ ॥ नारद उवाच ॥ स इत्थं दैत्यपतिना परिपृष्टो महामुनिः ॥ स्मयमानस्तमध्याह तद्वागमृतयंत्रितः ॥ १९ ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ वेदेदमसुरश्रेष्ठ भवान्नन्वार्यसंमतः ॥ ईहोपरमयोर्नॄणां पदान्यध्यात्मचक्षुषा ॥ २० ॥ यस्य नारायणो देवो भगवान् हृद्गतः सदा ॥ भक्त्या केवलयाऽज्ञानं धुनोति ध्वांतमर्कवत्॥ २१ ॥अथापि ब्रूमहे प्रश्नांस्तव राजन् यथाश्रुतम् ॥ संभावनीयो हि भवानात्मनः शुद्धिमिच्छताम् ॥ २२ ॥ तृष्णया भववाहिन्या योग्यैः कामैरपूरया ॥ कर्माणि कार्यमाणोऽहं नानायोनिषु योजितः ॥ २३ ॥ यदृच्छया लोकमिमं प्रापितः कर्मभिर्भ्रमन् ॥ स्वर्गापवर्गयोर्द्वारं तिरश्चां पुनरस्य च॥ २४ ॥ अत्रापि दंपतीनां च सुखायान्यापनुत्तये ॥ कर्माणि कुर्वतां दृष्ट्वा निवृत्तोऽस्मि विपर्ययम् ॥ २५ ॥

ब्राह्मण उवाच । हे असुरश्रेष्ठ ! त्वं प्रवृत्तिनिवृत्त्योः फलानि ज्ञानचक्षुषा वेत्थ ॥ २० ॥ यतस्तव नारायणो हृद्गतः सन् तमो धुनोति ॥ २१ ॥ अथापि हे दैत्य ! तव प्रश्नान् ब्रूमहे ॥ २२ ॥ अहं नानायोनिषु भ्रमन् मनुष्यदेहं स्वर्गापवर्गयोर्द्वारं प्रापितः॥ २३ ॥२४ ॥ तत्रापि सुखाय दुःखनिवृत्त्यै च कर्म कुर्वतां दंपतीनां विपर्ययं दृष्ट्वा निवृत्तोस्मि ॥ २५ ॥

अशाश्वतान् भोगान् दृष्ट्वा निरुद्यमोऽस्मि॥२६॥एवमात्मनः स्वार्थमविद्वान् संसृति प्राप्नोति ॥ २७ ॥ अज्ञस्तृणशैवालादिभिश्छादितं जलं हित्वा मृगतृष्णामनुधावति ॥ २८ ॥ निर्दैवस्येच्छतः क्रियाः विफलाः भवंति ॥२९॥ मर्त्यस्य दुःखेन प्राप्तैः कामैः किं क्रियेत ॥ ३० ॥ भयादलब्धनिद्राणां लुब्धानां धनिनां क्लेशं नित्यं पश्यामि॥३१॥राजचौर्यपशुपक्षिभ्यः कालतश्च नित्यं भयं पश्यामि॥३२॥नृणां शोकमोहभयक्रोधादयो द्रव्य

सुखमस्यात्मनो रूपं सर्वेहोपरतिस्तनुः ॥ मनः संस्पर्शजान् दृष्ट्वा भोगान्स्वप्स्यामि संविशन् ॥ २६ ॥इत्येतदात्मनः स्वार्थं संतं विस्मृत्य वै पुमान् ॥ विचित्रामसति द्वैते घोरामाप्नोति संसृतिम् ॥ २७ ॥ जलं तदुद्भवैश्छन्नं हित्वाऽज्ञो जलकाम्यया ॥ मृगतृष्णामुपाधावेद्यथाऽन्यत्रार्थदृक् स्वतः ॥२८॥ देहादिभिर्दैवतंत्रैरात्मनः सुखमीहतः ॥ दुःखात्ययं चानीशस्य क्रिया मोघाः कृताकृताः॥२९ ॥ आध्यात्मिकादिभिर्दुःखैरविमुक्तस्य कर्हिचित्॥ मर्त्यस्य कृच्छ्रोपनतैरर्थैः कामैः क्रियेत किम् ॥३०॥ पश्यामि धनिनां क्लेशं लुब्धानामजितात्मनाम् ॥ भयादलब्धनिद्राणां सर्वतोऽभिविशंकिनाम्॥३१॥ राजतश्चोरतः शत्रोः स्वजनात्पशुपक्षितः ॥ आर्थिभ्यः कालतः स्वस्मान्नित्यं प्राणार्थवद्भयम्॥ ॥ ३२ ॥ शोकमोहभयक्रोधरागक्लैब्यश्रमादयः ॥ यन्मूलास्स्युर्नृणां जह्यात स्पृहां प्राणार्थयोर्बुधः ॥ ३३ ॥ मधुकारमहासर्पौ लोकेऽस्मिन्नो गुरूत्तमौ ॥ वैराग्यं परितोषं च प्राप्ता यच्छिक्षया वयम् ॥ ३४ ॥ विरागः सर्वकामेभ्यः शिक्षितो मे मधुव्रतात् ॥ कृच्छ्राप्तं मधुवद्वित्तं हत्वाप्यन्यो हरेत्पतिम् ॥ ३५ ॥ अनीहः परितुष्टात्मा यदृच्छोपनतादहम् ॥ नो चेच्छये बह्वहानि महाहिरिव सत्त्ववान् ॥ ३६ ॥ क्वचिदल्पं क्वचिद्भूरि भुंजेऽन्नं स्वाद्वस्वादु वा ॥ क्वचिद्भूरि गुणोपेतं गुणहीनमुत क्वचित् ॥ ३७ ॥

मूलाः स्युः । अतो बुधो द्रव्ये स्पृहां त्यजेत्॥३३॥ अत्र लोके मधुमक्षिकामहासर्पौ द्वौ गुरूत्तमौ। वयं ययोः शिक्षया वैराग्यं संतोषं च प्राप्ताः ॥ ३४ ॥ मक्षिकायाः कृच्छ्रात् प्राप्तमधुवदन्यः पतिं हत्वा तद्वित्तं हरेत् । तस्मात् मे सर्वकामेभ्यो विरागो मक्षिकायाःशिक्षितः ॥ ३५ ॥इच्छारहितो यत् प्राप्तं तेनैव तुष्टोऽहम् । नो चेद्बहुदिवसान् महाहिरिव शये॥ ३६ ॥क्वचिदल्पं भूरि प्राप्तं स्वाद्वस्वादु वाऽन्नं भुंजे ॥ ३७ ॥

१ मनोरथमात्रजान् । २ प्रारब्धभोगान् भुञ्जानः ।

कचित् श्रद्धया वा मानवर्जितं वा दत्तं कचिद् दिवा नक्तं वा यदृच्छया प्राप्तं भुंजे॥३८॥कचित्क्षौमं दुकूलमजिनं वस्त्रखंडं वा परिदधे॥३९॥
कचिद्‌ धरायां तृणादिषु वा प्रासादपर्यंके वा शये॥४०॥कचित् स्नातः स्वलंकृतः परेच्छया रथेभाश्वैर्विचरामि कचिद्दिग्वासाःविचरामि॥४१॥
अहं मानापमानेन जनं न निंदे न च स्तौमि अतः॥४२॥मनोऽहंकारे-तं च मायायां--मायामात्मनि सत्यदृग् मुनिर्जुहुयात्।ततो निरीहो विरमेत्

श्रद्धयोपाहृतं कापि कदाचिन्मानवर्जितम् ॥ भुंजे भुक्त्वाथ कस्मिंश्चिद्दिवा नक्तं यदृच्छया॥ ३८ ॥ क्षौमं दुकूलमजिनं चीरं वल्कलमेव वा ॥ वसेऽन्यदपि संप्राप्तं दिष्टभुक् तुष्टधीरहम् ॥३९॥ कचिच्छये धरोपस्थे तृणपर्णाश्मभस्मसु ॥कचित्प्रासादपर्यंके कशिपौ वा परेच्छया ॥ ४० ॥ कचित्स्नातोनुलिप्तांगः सुवासाः स्रग्व्यलंकृतः॥रथेभाश्वैश्वरे कापि दिग्वासा ग्रहवद्विभो ॥ ४१ ॥ नाहं निंदे न च स्तौमि स्वभावविषमं जनम्॥एतेषां श्रेय आशासे उतैकात्म्यं महात्मनि ॥४२॥ विकल्पं जुहुयाच्चित्ते तां मनस्यर्थविभ्रमे ॥ मनो वैकारिके हुत्वा तन्मायायां जुहोत्यनु॥४३॥ आत्माऽनुभूतौ तां मायां जुहुयात्सत्यदृङ्मुनिः ॥ ततो निरीहो विरमेत्स्वानुभूत्यात्मनि स्थितः॥ ४४ ॥ स्वात्मवृत्तं मयेत्थं ते सुगुप्तमपि वर्णितम् ॥ व्यपेतं लोकशास्त्राभ्यां भवान्हि भगवत्प्रियः ॥ ४५ ॥ नारद उवाच ॥ धर्मं पारमहंस्यं वै मुनेः श्रुत्त्वा सुरेश्वरः ॥ पूजयित्वा ततः प्रीत आमंत्र्य प्रययौ गृहम्॥ ४६ ॥ इति श्रीभागव॰महा॰ सप्तम॰ पारमहंस्यधर्मनिरूपणं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गृहस्थ एतां पदवीं विधिना येन चांजसा ॥ याति देवऋषे ब्रूहि मादृशो गृहमूढधीः ॥ १ ॥

॥४३॥४४॥एवं सुगुप्तमपि स्वात्मवृत्तं तुभ्यं वर्णितम् । यतो भवान् भगवत्प्रियः॥४५॥ नारद उवाच ॥ असुरेश्वरो मुनेः पारमहंस्यं धर्मं श्रुत्वा तं पूजयित्वाऽऽज्ञां गृहीत्वा गृहं ययौ॥४६॥इति श्रीभागवते चू॰ सप्तमस्कंधे त्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥चतुर्दशे गृहस्थस्य परमो धर्म ईर्यते।देशकालादिभेदेन पुनः श्रेयोविशेषकृत्॥१॥युधिष्ठिर उवाच॥ हे देवर्षे ! मादृशाः गृहस्थाः येन विधिना संन्यासिनांपदवीं यांति तं विधिं ब्रूहि॥१॥

१ तूलिकायाम् ।

नारद उवाच ॥ हे राजन् !गृहेषु स्थितो गृहोचिताः क्रियाः वासुदेवार्पिताः कुर्वन् मुनीनुपासीत ॥२॥ भगवतोऽवतारकथामृतं श्रद्धया शृण्वन् ॥३॥ सत्संगादात्मजायात्मजादिसंगं त्यजेत् ॥४॥ गृहादिषु विरक्तोऽनुरक्तवानिव स्थित्वा यावदर्थस्तावत् स्वीकुर्यात् ॥ ५ ॥ ज्ञातयः पितरौ पुत्रभ्रातृसुहृदादयो यदिच्छंति यद्द् वदंति तत् निर्ममस्ताननुमोदेत् ॥ ६ ॥ दिव्यं धान्यादि भौमं निधानादि दैवलब्धं मत्वा पूर्वोक्तकर्माणि कुर्यात् ॥७॥

नारद उवाच ॥ गृहेष्ववस्थितो राजन् क्रियाः कुर्वन् गृहोचिताः ॥ वासुदेवार्पणं साक्षादुपासीत महामुनीन् ॥ २ ॥ शृण्वन् भगवतोऽभीक्ष्णमवतारकथाऽमृतम् ॥ श्रद्दधानो यथाकालमुपशांतजनावृतः ॥३॥ सत्संगाच्छनकैः संगमात्मजात्मजादिषु ॥ विमुच्येन्मुच्यमानेषु स्वयं स्वप्नवदुत्थितः ॥४॥ यावदर्थमुदासीनो देहे गेहे च पंडितः ॥ विरक्तोरक्तवत् तत्र नृलोके नरतां न्यसेत् ॥५॥ ज्ञातयः पितरौ पुत्रा भ्रातरः सुहृदोऽपरे ॥ यद् वदंति यदिच्छंति चानुमोदेत निर्ममः ॥६॥ दिव्यं भौमं चांतरिक्षं वित्तमच्युतनिर्मितम् ॥ तत् सर्वमुपभुंजान एतत् कुर्यात्स्वतो बुधः ॥७॥ यावद्भ्रियेत जठरं तावत् स्वत्वं हि देहिनाम् ॥ अधिकं योऽभिमन्येत स स्तेनो दंडमर्हति ॥ ८ ॥ मृगोष्ट्रखरमर्कााखुसरीसृप्खगमक्षिकाः ॥ आत्मनः पुत्रवत् पश्येत् तैरेषामंतरं कियत् ॥९॥ त्रिवर्गं नातिकृच्छ्रेण भजेत गृहमेध्यपि ॥ यथादेशं यथाकालं यावद्दैवोपपादितम् ॥ १० ॥ आश्वाद्यांतेऽवसायिभ्यः कामान् संविभजेद् यथा ॥ अप्येकामात्मनो दारान्नृणां स्वत्वग्रहो यतः ॥११॥ जह्याद् यदर्थे स्वप्राणान् हन्याद् वा पितरं गुरुम् ॥ तस्यां स्वत्वं स्त्रियां जह्याद् यस्तेन ह्यजितो जितः ॥ १२ ॥ कृमिविड्भस्मनिष्ठांतं केदं तुच्छं कलेवरम् ॥ क्व तदीयरतिर्भार्या क्वायमात्मा नभश्छदिः ॥ १३ ॥

स्वार्थेधिकं यो मन्येत स स्तेनो दंडमर्हति ॥ ८ ॥ मृगोष्ट्रवृषादिप्राणिनः पुत्रवत् पश्येत् ॥ ९॥ गृहस्थोपि त्रिवर्गं कृच्छ्रेण न सेवेत ॥ १० ॥ आश्वचांडालादिभ्यः स्वभोज्यान् विभज्य दद्यात् । एकामपि स्वस्त्रियमतिथिसेवने युंजीत ॥ ११ ॥ यदर्थे प्राणान् पितरं गुरुं च हन्यात् तस्यां स्त्रियां यः स्वत्वाभिमानं त्यजेत् तेनेश्वरो जित एव ॥ १२ ॥ कृमिविड्भस्मसंज्ञं तुच्छकलेवरं क्व । स्त्रियां रतिः क्व ॥ १३ ॥

प्राज्ञः पंचयज्ञशेषैरन्नादिभिः स्ववृत्तिं कल्पयेत् ।शेषे स्वत्वं त्यजन् महतां पदवीं प्राप्नुयात्॥१४॥स्ववृत्त्या प्राप्तवित्तेनान्वहं देवादीन् यजेत॥१५॥ यदा स्वस्याधिकारो यज्ञसंपदः स्युः तदाऽग्निहोत्रादिना पुरुषं यजेत्॥१६॥विप्रमुखेहुतैर्यथा भगवान् तुष्येत तथाऽग्नौन॥१७॥अतो ब्राह्मणादिष्वंतर्यामिणमीश्वरं यजस्व॥१८॥ द्विजो भाद्रे पित्रोरापरपक्षिकं श्राद्धं कुर्यात् तद्बंधूनामपि॥१९॥अयनद्वये व्यतीपाते दिनक्षये चंद्रसूर्यग्रहणे द्वादश्यां

सिद्धैर्यज्ञावशिष्टार्थैः कल्पयेद्वृत्तिमात्मनः ॥ शेषे स्वत्वं त्यजन् प्राज्ञः पदवीं महतामियात्॥१४॥देवान् ऋषीन् नृभूतानि पितॄनात्मानमन्वहम् ॥ स्ववृत्त्यागतवित्तेन यजेत पुरुषं पृथक् ॥ १५ ॥यर्ह्यात्मनोऽधिकाराद्याः सर्वाः स्युर्यज्ञसंपदः ॥ वैतानिकेन विधिना अग्निहोत्रादिना यजेत् ॥ १६ ॥ न ह्यग्निमुखतोऽयं वै भगवान् सर्वयज्ञभुक् ॥ ईज्यते हविषा राजन् यथा विप्रमुखे हुतैः ॥१७॥ तस्माद्ब्राह्मणदेवेषु मर्त्यादिषु यथार्हतः ॥ तैस्तैः कामैर्यजस्वैनं क्षेत्रज्ञं ब्राह्मणानन्तु ॥ १८ ॥ कुर्यादापरपक्षीयं मासि प्रौष्ठपदे द्विजः ॥ श्राद्धं पित्रोर्यथावित्तं तद्बंधूनां च वित्तवान् ॥ १९ ॥अयने विषुवे कुर्याद्व्यतीपाते दिनक्षये ॥ चंद्रादित्योपरागे च द्वादशीश्रवणेषु च॥२०॥तृतीयायां मासि शुक्ले नवम्यामथ कार्तिके ॥ चतसृष्वप्यष्टकासु हेमंते शिशिरे तथा ॥२१॥ माघे च सितसप्तम्यां मघाराकासमागमे ॥ राकया चानुमत्यावा मासर्क्षाणि युतान्यपि ॥ २२ ॥ द्वादश्यामनुराधा स्याच्छ्रवणस्तिस्र उत्तराः ॥ तिसृष्वेकादशीवाऽऽसु जन्मर्क्षश्रोणयोगयुक् ॥ २३ ॥ त एते श्रेयसः काला नृणां श्रेयोविवर्धनाः ॥ कुर्यात् सर्वात्मनैतेषु श्रेयोऽमोघं तदायुषः ॥ २४॥ एषु स्नानं जपो होमो व्रतं देवद्विजार्चनम् ॥ पितृदेवनृभूतेभ्यो यद्दत्तं तद्ध्यनश्वरम् ॥ २५ ॥ संस्कारकालो जायाया अपत्यस्यात्मनस्तथा ॥ प्रेतसंस्था मृताहश्च कर्माण्यभ्युदये नृप ॥ २६ ॥

श्रवणे ॥२०॥ अक्षय्यतृतीयायां कार्तिकशुक्लनवम्यांमार्गशीर्षादिमासचतुष्टयेऽपितिसृष्वष्टकासु॥२१॥माघशुक्लसप्तम्यांमाघयुक्तपौर्णिमायाम् २२॥ द्वादश्यांश्रवणानुराधायां जन्मर्क्षे॥२३॥एते कालाः नृणां श्रेयोविवर्धनाः । एषु श्राद्धादिकं कुर्यात् । तदेवाऽऽयुषःसाफल्यम्॥२४॥एषु यत् कृतं दानहोमजपादि तदक्षय्यं भवति॥२५॥जायायाः गर्भाधानादि पुत्रस्य जातकर्मादि मृतानां दहनादि यज्ञादीनात्मनश्च श्रेयसे कर्माणि कुर्यात्॥२६॥

अथ पुण्यदेशान् वक्ष्यामि । यत्र सत्पात्रं लभ्यते स पुण्यदेशः ॥ २७ ॥ यत्र भगवद्भक्ताः यत्र ब्राह्मणकुलम् ॥२८॥ यत्र हरेरर्चा गंगाद्याः नद्यश्च ॥ २९ ॥ यत्र पुष्करादीनि सरांसि तथा कुरुक्षेत्र गया प्रयागः पुलहाश्रमः ॥३०॥ नैमिषं प्रभासः कुशस्थली वाराणसी मथुरा पंपा बिंदुसरः ॥ ॥ ३१ ॥ बदरिकाश्रमः सीतारामाश्रमादयो महेंद्रमलयादयः सर्वे पर्वताः॥३२ ॥एते यत्र संति ते पुण्यतमाः देशाः । तान् पुण्येच्छुः सेवेत॥३३॥

अथ देशान्प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेय आहवन् ॥ स वै पुण्यतमो देशः सत्पात्रं यत्र लभ्यते ॥ २७ ॥ बिंबं भगवतो यत्र सर्वमेतच्चराचरम् ॥ यत्र ह ब्राह्मणकुलं तपोविद्यादयान्वितम्॥२८॥यत्रयत्र हरेरर्चा सदेशः श्रेयसः पदम्॥ यत्र गंगादयो नद्यः पुराणेषु च विश्रुताः ॥२९॥ सरांसि पुष्पकरादीनि क्षेत्राण्यर्हाश्रितान्युत ॥ कुरुक्षेत्रं गयशिरः प्रयागःपुलहाश्रमः ॥३०॥ नैमिषं फाल्गुनं सेतुः प्रभासोऽथ कुशस्थली ॥ वाराणसी मधुपुरी पंपा बिंदुसरस्तथा ॥ ३१ ॥ नारायणाश्रमो नंदा सीतारामाश्रमादयः ॥ सर्वे कुलाचला राजन्महद्रमलयादयः ॥ ३२ ॥ एते पुण्यतमा देशा हरेरर्चाश्रिताश्च ये॥एतान् देशान् निषेवेत श्रेयस्कामो ह्यभीक्ष्णशः ॥ धमा ह्यत्रहितः पुंसां सहस्राधिफलोदयः ॥ ३३ ॥ हरिरेवैक उर्वीश यन्मयं वै चराचरम् ॥पात्रं त्वत्र निरुक्तं वै कविभिः पात्रवित्तमैः॥३४॥देवर्ष्यर्हत्सु वै सत्सु तत्र ब्रह्मात्मजादिषु॥ राजन् यदग्रपूजायां मतः पात्रतयाच्युतः॥ ३५ ॥ जीवराशिभिराकीर्ण आंडकोशांघ्रिपो महान्॥ तन्मूलत्वादच्युतेज्या सर्वजीवात्मतर्पणम् ॥३६॥ पुराण्यनेन सृष्टानि नृतिर्यगृषिदेवताः ॥ शेते जीवेन रूपेण पुरेषु पुरुषो ह्यसौ ॥३७॥ तेष्वेषु भगवान्राजंस्तारतम्येन वर्तते ॥ तस्मात्पात्रं हि पुरुषो यावानात्मा यथेयते ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा तेषां मिथो नृणामवज्ञानात्मतां नृप ॥ त्रेतादिषु हरेरर्चा क्रियायै कविभिः कृता ॥ ३९ ॥

हे राजन् ! सर्वेषु हरिरेव पात्रम् ॥ ३४ ॥ सनकादिषु सत्स्वपि तव राजसूये हरिः पात्रतया संमतः ॥ ३५ ॥ ब्रह्मांडकोशवृक्षस्य मूलोऽच्युतः । तदंघ्रिपूजनेन सर्वेषां पूजनं भवति ॥ ३६ ॥ भगवान् नृतिर्यगादिपुरेषु शेते अतः पुरुषः इति प्रसिद्धः ॥ ३७ ॥ सर्वप्राणिषु भगवान् तारतम्येन वर्तते । अतः पुरुषः सत्पात्रम्॥३८ ॥ लोकास्त्रेतादिषु यज्ञादिभिः प्रतिमादौ हरेः पूजां कुर्वंति ॥ ३९ ॥

हरेरुपासितापि पूजा पुरुषद्वेषिणामर्थदा न भवति । द्वेषं हित्वा पूजिताऽर्थदा भवति ॥ ४० ॥ हे राजेंद्र ! पुरुषेष्वपि ब्राह्मणं सत्पात्रं विदुः यतस्तप आदिना स हरेस्तनुं वेदं धत्ते ॥ ४१ ॥ पादरजसा त्रिलोकीं पुनंतस्ते ब्राह्मणाः कृष्णस्य महद् दैवतम् ॥४२ ॥ इति श्रीभागवते सप्तम स्कंधे चू० चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ततः पंचदशे सर्ववर्णाश्रमनिबंधनम् । सारतः संग्रहेणाथ वर्ण्यते मोक्षलक्षणम् ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥ केचिद् द्विजाः कर्मनिष्ठाः अपरे तपोनिष्ठाः अन्ये स्वाध्यायनिष्ठाः केचिद् ज्ञानयोगनिष्ठाः॥ १॥तत्रानंतफलमिच्छता हव्यकव्यानि ज्ञाननि

ततोर्चायां हरिं केचित् संश्रद्धाय सपर्यया ॥ उपासत उपास्तापि नार्थदा पुरुषद्विषाम् ॥ ४० ॥ पुरुषेष्वपि राजेन्द्र सुपात्रं ब्राह्मणं विदुः ॥ तपसा विद्यया तुष्ट्या धत्ते वेदं हरेस्तनुम् ॥ ४१ ॥ नन्वस्य ब्राह्मणा राजन्कृष्णस्य जगदात्मनः ॥ पुनंतः पादरजसा त्रिलोकीं दैवतं महत् ॥४२॥इति श्रीभागवते म० सप्तमस्कंधे प्रतिमाद्यर्चनादिधर्मे नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ नारद उवाच ॥ कर्मनिष्ठा द्विजाः केचित् तपोनिष्ठा नृपापरे ॥ स्वाध्यायेऽन्ये प्रवचने ये केचिज्ज्ञानयोगयोः ॥ १ ॥ ज्ञाननिष्ठाय देयानि कव्यान्यानंत्यमिच्छता॥ दैवे च तदभावे स्यादितरेभ्यो यथाऽर्हतः ॥ ॥२ ॥ द्वौ दैवे पितृकार्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा ॥ भोजयेत् सुसमृद्धोपि श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरम् ॥ ३ ॥देशकालोचिता श्रद्धा द्रव्यपात्रार्हणानि च ॥ सम्यग् भवंति नैतानि विस्तरात् स्वजनार्पणात्॥४॥ देशे काले च संप्राप्ते मुन्यन्नं हरिदैवतम् ॥ श्रद्धया विधिवत् पात्रे न्यस्तं कामधुगक्षयम् ॥ ५ ॥ देवर्षिपितृभूतेभ्य आत्मने स्वजनाय च ॥अन्नं संविभजन् पश्येत् सर्वं तत्पुरुषात्मकम् ॥ ६ ॥ न दद्यादामिषं श्राद्धे न चाद्याद्धर्मतत्त्ववित् ॥ मुन्यन्नैः स्यात् परा प्रीतिर्यथा न पशुहिंसया ॥ ७ ॥

ष्ठाय देयानि ॥ २ ॥ दैवे द्वौ पितृकार्ये त्रीन् । उभयत्रैकैकं वा भोजयेत् । समृद्धोपि श्राद्धे विस्तारं न कुर्यात्॥३॥देशकालोचिता पूजाऽविस्तरात् सम्यग् भवति विस्तरान्न ॥ ४ ॥ देशे काले च संप्राप्ते व्रीह्यादिकं सत्पात्रे दत्तमक्षय्यं भवति ॥ ५ ॥ देवर्षिपितृभूतेभ्यः स्वजनाय चान्नं विभजन् सर्वमीश्वरात्मकं पश्येत्॥६॥धर्मज्ञः श्राद्धे आमिषं न दद्यात् स्वयं च नाश्नीयात् । व्रीह्यादिभिर्यथा हरेः प्रीतिः तथा पशुहिंसया न॥७॥

नृणां हिंसात्यागसदृशोऽन्यो धर्मो नास्ति ॥८॥ अतो ज्ञानिनो मनो नियम्य कर्ममयान् यज्ञान् त्यजंति ॥ ९ ॥ द्रव्ययज्ञैर्यक्ष्यमाणं नरं दृष्ट्वा भूतानि बिभ्यति॥१०॥अतो धर्मविद् दैवप्राप्तेन मुन्यन्नेन तुष्टः सन् नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः कुर्यात् ॥ ११ ॥ किंच विधर्मः परधर्मः आभासः उपधर्मः छलः इमाः अधर्मशाखाः पंच धर्मज्ञस्त्यजेत् ॥ १२॥ विधर्मादीनामर्थमाह । धर्मबाधो विधर्मः । अन्यस्योक्तः परधर्मः पाखंडः उपधर्मः शब्दभेदश्छलधर्मः॥ १३ ॥इच्छया कृतः आभासधर्मः । स्वधर्मात् परधर्मो भूयस्त्वादपि नानुष्ठेयः॥ १४ ॥स्वयमधनो धर्मार्थं यात्रार्थं

नैतादृशः परो धर्मो नृणां सद्धर्ममिच्छताम्॥न्यासो दंडस्य भूतेषु मनोवाक्कायजस्य सः॥८॥एके कर्ममयान् यज्ञान् ज्ञानिनो यज्ञवित्तमाः॥आत्मसंयमनेऽनीहा जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥ ९ ॥ द्रव्ययज्ञैर्यक्ष्यमाणं दृष्ट्वा भूतानि बिभ्यति ॥ एष माऽकरुणो हन्यादतज्ज्ञो ह्यसुतृब्ध्रुवम्॥ १० ॥तस्माद् दैवोपपन्नेन मुन्यन्नेनापि धर्मवित् ॥ संतुष्टोऽहरहःकुर्यान्नित्यनैमित्तिकीःक्रियाः॥११॥विधर्मः परधर्मश्च आभास उपमा छलः ॥ अधर्मशाखाः पंचेमा धर्मज्ञोऽधर्मवत्त्यजेत् ॥१२॥धर्मबाधो विधर्मः स्यात् परधर्मोऽन्यचोदितः॥उपधर्मस्तु पाखंडो दम्भो वा शब्दभिच्छलः ॥ १३ ॥ यस्त्विच्छया कृतः पुंभिराभासो ह्याश्रमात् पृथक् ॥ स्वभावविहितो धर्मः कस्य नेष्टः प्रशांतये॥१४॥धर्मार्थमपि नेहेत यात्राऽर्थं वाऽधनो धनम् ॥ अनीहानीहमानस्य महाहेरिव वृत्तिदा ॥ १५ ॥ संतुष्टस्य निरीहस्य स्वात्मारामस्य यत्सुखम् ॥ कुतस्तत् कामलोभेन धावतोऽर्थेहया दिशः ॥ १६ ॥ सदा संतुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः॥ शर्कराकंटकादिभ्यो यथोपानत्पदः शिवम् ॥ १७ ॥ संतुष्टः केन वा राजन् न वर्तेतापि वारिणा॥औपस्थ्यजैह्व्यकार्पण्याद् गृहपालायते जनः ॥ १८॥असंतुष्टस्य विप्रस्य तेजो विद्या तपो यशः ॥ स्रवंतींद्रियलौल्येन ज्ञानं चैवावकीर्यते॥१९॥

वा धनं नेच्छेत् । निरिच्छस्यानीहा महाहेरिव वृत्तिदा भवति ॥ १५ ॥ संतुष्टस्य यत् सुखं तत् लोभेन धावतः कुतः॥ १६ ॥सदा संतुष्टमनसो नरस्य सर्वाः दिशः सुखदाः यथा शर्कराकंटकादिभ्यः उपानत्पदो दुःखं न ॥ १७ ॥ जनः उपस्थजिह्वाकमनया श्ववदाचरति ॥ १८ ॥ असंतुष्टस्य विप्रस्य तेजोविद्यादयः इंद्रियलौल्येन स्रवंति ॥ १९ ॥

जनः क्षुत्तृड्भ्यां कामस्यांतं याति । तथापि दिशो जित्वा भुवं भुक्त्वा लोभस्यांतं न याति ॥ २० ॥पंडिताः बहुज्ञाः बहवः संति । तत्रा
प्यसंतोषादधः पतंति ॥ २१ ॥ अथ कामादिजयोपायानाह । असंकल्पात् कामं जयेत् । कामत्यागात् क्रोधम् । अर्थेऽनर्थदर्शनेन लोभम् ।
तत्त्वविचारेण भयम् ॥ २२ ॥ आत्मानात्मविचारेण शोकमोहौ । साधुसेवया दंभम् । कामादिष्वनीहया हिंसां जयेत् ॥ २३ ॥ प्राणायामेन
देहजं दुःखं कृपया भूतजं दुःखं सात्त्विकाहारादिना निद्रां जह्यात् ॥ २४ ॥ सत्त्वेन रजस्तमसी उपशमेन सत्त्वम् एतत् सर्वं गुरौ भक्त्या पुरुषो

**कामस्यांतं च क्षुत्तृड्भ्यां क्रोधस्यैतत्फलोदयात् ॥ जनो याति न लोभस्य जित्वा भुक्त्वा दिशो भुवः॥२०॥पंडिता
बहवो राजन् बहुज्ञाः संशयच्छिदः ॥ सदसस्पतयोऽप्येके असंतोषात् पतंत्यधः ॥२१॥ असंकल्पाज्जयेत् कामं क्रोधं
कामविवर्जनात ॥ अर्थानर्थेक्षया लोभं भयं तत्त्वावमर्शनात् ॥२२ ॥ आन्वीक्षिक्या शोकमोहौ दंभं महदुपासया ॥
योगांतरायान्मौनेन हिंसां कायाद्यनीहया॥२३॥ कृपया भूतजं दुःख दैवं जह्यात् समाधिना ॥ आत्मजं योगवीर्येण
निद्रां सत्त्वनिषेवया ॥ २४ ॥ रजस्तमश्च सत्त्वेन सत्त्वं चोपशमेन च ॥ एतत् सर्वं गुरौ भक्त्या पुरुषो ह्यंजसा जयेत
॥ २५ ॥ यस्य साक्षाद्भगवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ ॥ मर्त्यासद्धीः श्रुतं तस्य सर्वं कुंजरशौचवत्॥२६ ॥ एष वै भगवान्
साक्षात् प्रधानपुरुषेश्वरः॥ योगेश्वरैर्विमृग्यांघ्रिर्लोको वै मन्यते नरम्॥२७॥षड्वर्गसंयमैकांताः सर्वा नियमचोदनाः॥
तदंता यदि नो योगानावहेयुः श्रमावहाः॥२८॥यथा वार्त्तादयो ह्यर्था योगस्यार्थं न बिभ्रति॥अनर्थाय भवेयुस्ते पूर्त
मिष्टं तथाऽसतः॥२९॥यश्चित्तविजये यत्तः स्यान्निस्संगोऽपरिग्रहः ॥एको विविक्तशरणो भिक्षुर्भिक्षामिताशनः॥३०॥**

जयेत् ॥ २५॥ ज्ञानप्रदे गुरौ यस्य मनुष्य इति बुद्धिस्तस्य शास्त्रश्रवणं व्यर्थम् ॥ २६ ॥ एष भगवान् योगेश्वरैर्विमृग्यांघ्रिः तमीश्वरं जनो
नरं मन्यते ॥ २७ ॥ एवं कामादिवेगं जित्वा ध्यानपरो भवेत् ॥ २८ ॥ यथा कृष्यादयोऽर्थाः मोक्षं न साधयंति तथा बहिर्मुखस्येष्टापूर्ता
द्यपि ॥ २९ ॥ यश्चित्तजये प्रयत्नशीलः स निस्संगो मिताशनो भूत्वा ॥ ३० ॥

शुचौ देशे आसनं संस्थाप्य तत्रोपविश्य ॐ इत्युच्चारयन्॥३१॥पूरककुंभकरेचकैः प्राणापानौ सन्निरुंध्यात् । यावन्मनः कामान् त्यजेत् तावत् स्वनासाग्रनिरीक्षणः॥३२॥ यत्रयत्र मनो धावति ततस्ततः आकृष्य हृदि रुंध्यात्॥३३॥एवमभ्यस्यतो यत्नशीलस्य चित्तं शांतिं याति॥३४॥ यस्य चित्तं ब्रह्मणि मग्नं तस्य चित्तं कदापि कामे नोत्तिष्ठति ॥ ३५ ॥ यो यतिस्त्यक्तत्रिवर्गान् पुनः सेवेत स वांताशी ज्ञेयः ॥ ३६ ॥ कृमिवि

देशे शुचौ समे राजन् संस्थाप्यासनमात्मनः ॥ स्थिरं समं सुखं तस्मिन्नासीतर्ज्वंग ओमिति ॥३१॥ प्राणापानौ सन्निरुंध्यात् पूरकुंभकरेचकैः ॥ यावन्मनस्त्यजेत कामान् स्वनासाग्रनिरीक्षणः ॥ ३२ ॥ यतोयतो निस्सरति मनः कामहतं भ्रमत् ॥ ततस्तत उपाहृत्य हृदि रुंध्याच्छनैर्बुधः ॥ ३३ ॥ एवमभ्यसतश्चित्तं कालेनाल्पीयसा यतेः ॥ अनिशं तस्य निर्वाणं यात्यनिन्धनवह्निवत् ॥३४॥ कामादिभिरनाविद्धं प्रशांताखिलवृत्ति यत् ॥ चित्तं ब्रह्मसुखस्पृष्टं नैवोत्तिष्ठेत कर्हिचित् ॥ ३५ ॥ यः प्रव्रज्य गृहात् पूर्वं त्रिवर्गावपनात् पुनः ॥ यदि सेवेत तान् भिक्षुः स वै वांताश्यपत्रपः ॥ ३६ ॥ यैः स्वदेहः स्मृतो नात्मा मर्त्यो विट्कृमिभस्मसात् ॥ त एनमात्मसात् कृत्वा श्लाघयंति ह्यसत्तमाः॥३७॥गृहस्थस्य क्रियात्यागो व्रतत्यागो वटोरपि॥तपस्विनो ग्रामसेवा भिक्षोरिन्द्रियलौल्यता॥३८॥आश्रमापसदा ह्येते खल्वाश्रमविडंबकाः ॥ देवमायाविमूढास्तानुपेक्षेतानुकंपया॥३९॥ आत्मानं चेद्विजानीयात् परं ज्ञानधुताशयः ॥ किमिच्छन् कस्य वा हेतोर्देहं पुष्णाति लंपटः ॥ ४० ॥ आहुः शरीरं रथमिंद्रियाणि हयानभीषून् मन इंद्रियेशम् ॥ वर्त्मानि मात्रा धिषणां च सूतं सत्त्वं बृहद्बन्धुरमीशसृष्टम् ॥ ४१ ॥

ड्भस्मात्मको देहः । ये देहं ममेति मानयंति ते अज्ञानिनः॥३७॥गृहस्थस्य क्रियात्यागो ब्रह्मचारिणो व्रतत्यागो वानप्रस्थस्य ग्रामसेवा संन्यासिनः इंद्रियैर्विषयसेवनम्॥३८॥एते आश्रमविडंबकाः। तान् दययोपेक्षेत॥३९॥नरः आत्मानं परं ब्रह्म जानीयाच्चेत् तर्हि लंपटः सन् कस्य हेतोर्देहं पुष्णाति ॥४०॥ अथ नृदेहस्य रूपकमाह। शरीरं रथं वदंति । इंद्रियाणि तुरगाः । बुद्धिः सारथिः । मनो रश्मयः ॥ ४१ ॥

धर्माऽधर्मौ चक्रे। साहंकारो जीवो रथः । प्रणवो धनुः । शुद्धो जीवः शरः । परं ब्रह्म लक्ष्यम् । यथा शरो लक्ष्ये निपात्यते तथा प्रणवेन जीवो ब्र ह्मणि निपात्यते । रागद्वेषलोभमोहाः हिंसा मत्सरः ॥ ४२॥ ४३ ॥ रजः प्रमादो निद्रादयः एते शत्रवो ज्ञेयाः ॥ ४४ ॥ एवं नृकायरूपं रथमा स्थाय प्राप्तज्ञानासिना तान् निर्जित्य शांतः स्वानंदेन तुष्टः सन् रथादिकं त्यक्त्वा मोक्षं याति॥४५॥एवं न कृते त्वेते दुष्टेंद्रियवाजिसूताः प्रम त्तं जनं प्रवृत्तिमार्गं नीत्वा विषयदस्यून् प्रति विक्षिपंति ते दस्यवः एनं सरथं संसारकूपे क्षिपंति॥४६॥ एवं प्रवृत्तिमार्गेण संसारं निवृत्तिमा

अक्षं दशप्राणमधर्मधर्मौ चक्रेऽभिमानं रथिनं च जीवम्॥धनुर्हि तस्य प्रणवं पठंति शरं तु जीवं परमेव लक्ष्यम्॥४२॥ रागो द्वेषश्च लोभश्च शोकमोहौ भयं मदः ॥ मानोऽवमानोऽसूया च माया हिंसा च मत्सरः ॥४३॥ रजः प्रमादः क्षु न्निद्रा शत्रवस्त्वेवमादयः ॥ रजस्तमःप्रकृतयः सत्त्वप्रकृतयः क्वचित् ॥४४॥यावन्नृकायरथमात्मवशोपकल्पं धत्ते ग रिष्ठचरणार्चनया निशातम् ॥ ज्ञानासिमच्युतबलो दधदस्तशत्रुः स्वाराज्यतुष्ट उपशांत इदं विजह्यात् ॥४५॥नोचेत् प्रमत्तमसदिंद्रियवाजिसूता नीत्वोत्पथं विषयदस्युषु निःक्षिपंति ॥ ते दस्यवः सहयसूतममुं तमोंधे संसारकूप उरुमृ त्युभये क्षिपंति॥४६॥ प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ आवर्त्तेत प्रवृत्तेन निवृत्तेनाश्नुतेऽमृतम्॥४७॥हिंस्रं द्रव्यमयं काम्यमग्निहोत्राद्यशांतिदम् ॥ दर्शश्च पूर्णमासश्च चातुर्मास्यं पशुः सुतः ॥४८॥एतदिष्टं प्रवृत्ताख्यं हुतं प्रहु तमेव च ॥ पूर्तं सुरालयारामकूपाजीव्यादिलक्षणम् ॥४९॥ द्रव्यसूक्ष्मविपाकश्च धूमो रात्रिरपक्षयः ॥ अयनं दक्षिणं सोमो दर्श ओषधिवीरुधः॥५०॥अन्नं रेत इति क्ष्मेश पितृयानं पुनर्भवः ॥ एकैकश्येनानुपूर्वं भूत्वाभूत्वेह जायते॥५१॥

र्गेण मोक्षं प्राप्नोति ॥ ४७ ॥ हिंसामयद्रव्येणाऽग्निहोत्रादिकं पशुयागं सोमयागम् ॥ ४८ ॥ वैश्वदेवं बलिहरणं वापीकूपादि एतत् सर्वं प्रवृत्त्याख्यं कर्म जानीहि ॥ ४९ ॥येन प्रवृत्तिमार्गेण कृष्णपक्षरात्रौ दक्षिणायने सोमलोकं याति॥ ५० ॥ तत्र भोगान् भुक्त्वा पुनर्वृष्टिद्वारेणौषध्याद्याः तेभ्योऽन्नम् अन्नाद्रेतः ततो देहः एवं प्रत्येकं क्रमेण पृथिव्यां पुनर्जायते । एष प्रवृत्तिमार्गः ॥ ५१ ॥

गर्भाधानादिश्मशानांतसंस्कारैः संस्कृतो द्विजः ॥९२ ॥इंद्रियाणि मनसि मनो वाचि वाचं वर्णसमुदाये ओंकारे तम् ॥ ९३॥ॐकारं नादे नादं ब्रह्मणि न्यसेत् । क्रमेण परं पदं याति ॥ ९४ ॥ यस्मिन् गते न निवर्तेत तद् देवयानं निवृत्तिमार्गं विदंति ॥ ९५ ॥ यः शास्त्रचक्षुषा देवयान पितृयाणं च वेद स देहस्थोपि न मुह्यति ॥ ९६ ॥ देहानामादावंते कारणावधित्वेन प्रकाशाप्रकाशरूपो ज्ञानी स्वयमेव ॥ ९७ ॥ तर्कविरोधेन सर्वतो बाधितोपि प्रतिबिंबादिराभासो वस्तुतया स्मृतः तद्वदैन्द्रियकं सर्वमर्थत्वेन विकल्पितं न तु परमार्थतः ॥ ९८ ॥पृथिव्यादिपंचभूतानां

निषेकादिश्मशानांतैस्संस्कारैः संस्कृतो द्विजः॥ इंद्रियेषु क्रियायज्ञान् ज्ञानदीपेषु जुह्वति ॥ ९२ ॥ इंद्रियाणि मनस्यू र्मौ वाचि वैकारिकं मनः ॥ वाचं वर्णसमाम्नाये तमोंकारे स्वरे न्यसेत्॥९३॥ओंकारं बिंदौ नादे तं तं तु प्राणे महत्य मुम्॥अग्निः सूर्यो दिवा प्राह्णः शुक्लो राकोत्तरं स्वराट् ॥ विश्वश्च तैजसः प्राज्ञस्तुर्य आत्मा समन्वयात्॥९४॥देवयान मिदं प्राहुर्भूत्वाभूत्वानुपूर्वशः ॥ आत्मयाज्युपशांतात्मा ह्यात्मस्थो न निवर्तते॥९५॥य एते पितृदेवानामयने वेदनि र्मिते ॥ शास्त्रेण चक्षुषा वेद जनस्थोऽपि न मुह्यति ॥ ९६ ॥ आदावंते जनानां सद्बहिरंतः परावरम् ॥ज्ञानं ज्ञेयं वचो वाच्यं तमो ज्योतिस्त्वयं स्वयम् ॥ ९७ ॥ आबाधितोऽपि ह्याभासो यथा वस्तुतया स्मृतः ॥ दुर्घटत्वादैंद्रियकं तद्व दर्थविकल्पितम् ॥९८ ॥ क्षित्यादीनामिहार्थानां छाया न कतमापि हि॥ न संघातो विकारोऽपि न पृथङ्नान्वितो मृषा ॥९९॥धातवोऽवयवित्वाच्च तन्मात्रावयवैर्विना ॥ न स्युर्ह्यसत्यवयविन्यसन्नवयवोंततः ॥ ६० ॥ स्यात् सादृश्य भ्रमस्तावद् विकल्पे सति वस्तुनः ॥ जाग्रत्स्वापौ यथा स्वप्ने तथा विधिनिषेधता ॥ ६१ ॥ भावाद्वैतं क्रियाद्वैतं द्रव्याद्वैतं यथात्मनः ॥ वर्तयन् स्वानुभूत्येह त्रीन् स्वप्नान् धुनुते मुनिः ॥ ६२ ॥

छाया देहादिसंघातारंभपरिणामानां मध्ये कतमापि न भवति । एकस्मिन् वृक्षे आकृष्टे सर्वं वनं नाकृष्यते तद्वत्॥९९॥ किंच धातवो भूतमात्रा वयवैर्विना न स्युः अवयवोप्यंततोऽसन्नेव स्यात्॥६०॥यः ईश्वरं विनाऽन्यं पुरुषं तत्सदृशं पश्यति स सादृश्यभ्रमः । यथा स्वप्ने जाग्रत्सुषुप्ती तथा विधिनिषेधकता ॥ ६१ ॥ भावाद्वैतं क्रियाद्वैतं द्रव्याद्वैतमेतत् त्रयं स्वानुभवेन यो जानाति स मुनिस्त्रीन् जाग्रदादीन् निवर्तयति॥६२॥

कार्यकारणवस्त्वैक्यदर्शनं पटतंतुवत् तद्भावाद्वैतम् ॥ ६३ ॥ परे ब्रह्मणि सर्वकर्मार्पणं क्रियाद्वैतम् ॥ ६४ ॥ स्वस्य जायापुत्रादिसर्वप्राणिनां चाभेदालोचनेनार्थकामयोर्यदैक्यं तद् द्रव्याद्वैतम् ॥ ६५ ॥ नरोऽनापदि द्रव्येणाऽप्रतिषिद्धेन कर्माणि कर्तुमिच्छेन्नान्यैः ॥ ६६ ॥ एतैरन्यैश्च वेदोक्तैः कर्मभिर्वर्तमानो गृहेपि कृष्णस्य गतिं यायात् ॥ ६७ ॥ हे नृप ! यूयं गृहे वर्तमानाः संतः श्रीकृष्णादेव दुःखगणादतरत । भवान् यस्य चरणाश्रयेण दिशो जित्वा यज्ञान् कृतवान् ॥ ६८ ॥ श्रीकृष्णसेवा महतामवज्ञया भ्रश्यति । तत्कृपया सिद्ध्यति । तत् सोदाहरणेन दर्श

कार्यकारणवस्त्वैक्यदर्शनं पटतंतुवत् ॥ अवस्तुत्वाद्विकल्पस्य भावाद्वैतं तदुच्यते ॥ ६३ ॥ यद् ब्रह्मणि परे साक्षात् सर्वकर्मसमर्पणम् ॥ मनोवाक्तनुभिः पार्थ क्रियाद्वैतं तदुच्यते ॥६४॥ आत्मजायासुतादीनामन्येषां सर्वदेहिनाम् ॥ यत् स्वार्थकामयोरैक्यं द्रव्याद्वैतं तदुच्यते ॥६५॥ यद् यस्य वानिषिद्धं स्याद् येन यत्र यतो नृप॥ स तेनेहेत कर्माणि नरो नान्यैरनापदि ॥ ६६ ॥ एतैरन्यैश्च वेदोक्तैर्वर्तमानः स्वकर्मभिः ॥ गृहेऽप्यस्य गतिं यायाद्राजंस्तद्भक्तिभाङ् नरः ॥ ६७॥ यथाहि यूयं नृपदेव दुस्त्यजादापद्गणादुत्तरतात्मनः प्रभोः ॥ यत्पादपंकेरुहसेवया भवानहारषीन्निर्जित दिग्गजः क्रतून् ॥ ६८॥ अहं पुराऽभवं कश्चिद् गंधर्व उपबर्हणः ॥ नाम्नाऽतीते महाकल्पे गंधर्वाणां सुसंमतः ॥६९॥ रूपपेशलमाधुर्यसौगंध्यप्रियदर्शनः ॥ स्त्रीणां प्रियतमो नित्यं मत्तस्तु पुरुलंपटः॥७० ॥एकदा देवसत्रे तु गंधर्वाप्सरसां गणाः ॥ उपहूता विश्वसृग्भिर्हरिगाथोपगायने ॥७१॥ अहं च गायंस्तद्विद्वान् स्त्रीभिः परिवृतो गतः॥ज्ञात्वा विश्वसृजस्तन्मे हेलनं शेपुरोजसा ॥ याहि त्वं शूद्रतामाशु नष्टश्रीः कृतहेलनः ॥ ७२ ॥ तावद्दास्यामहं जज्ञे तत्रापि ब्रह्मवादिनाम् ॥ शुश्रूषयानुषंगेण प्राप्तोऽहं ब्रह्मपुत्रताम् ॥ ७३ ॥

यति । हे धर्म ! पुराहं गतकल्पे उपबर्हणो नाम गंधर्वः आसम् ॥ ६९ ॥ रूपमाधुर्यभाषणेन चतुरो नित्यं स्त्रीषु लंपटः ॥ ७० ॥ एकदा देवयज्ञे गंधर्वादयो हरिगाथोपगायने विश्वसृड्भिराहूताः ॥ ७१ ॥ तत्र स्त्रीभिर्वेष्टितः सन् गतः । तदा मदपराधं ज्ञात्वा विश्वसृजः शूद्रो भवेति शेपुः ॥ ७२ ॥ तावद्दास्यां जज्ञे तत्र ब्रह्मवादिनां सेवया ब्रह्मपुत्रतां प्राप्तः ॥ ७३ ॥

हे राजन् । एवं गृहमेधीयो धर्मः उक्तः येन संन्यासिनां पदवीं प्राप्नुयात ॥७४॥ यूयं नृलोके भूरिभागाः । यतो युष्माकं गृहेषु नराकारं श्रीकृष्णाख्यं ब्रह्म साक्षाद्वसति । तद्दर्शनार्थं मुनयः सर्वतः आयांति ॥ ७५ ॥ सोऽयं ब्रह्मैव युष्माकं प्रियः सुहृत मातुलेयः इत्यादिरूपो भवति ॥ ७६ ॥ यस्य रूपं शिवादिभिरपि साक्षान्नोपवार्णितम् । एवंभूतो भगवान् मे प्रसीदताम् ॥ ७७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ हे राजन् एवं नारदोक्तं

धर्मस्ते गृहमेधीयो वर्णितः पापनाशनः ॥ गृहस्थो येन पदवीमंजसा न्यासिनामियात् ॥ ७४ ॥ यूयं नृलोके बत भूरिभागा लोकं पुनाना मुनयोऽभियंति ॥ येषां गृहानावसतीति साक्षाद् गूढं परं ब्रह्म मनुष्यलिंगम् ॥७५ ॥ स वा अयं ब्रह्म महद् विमृग्यं कैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः ॥ प्रियः सुहृद् वः खलु मातुलेय आत्मार्हणीयो विधिकृद्गुरुश्च ॥७६॥ न यस्य साक्षाद् भवपद्मजादिभी रूपं धिया वस्तुतयोपवर्णितम् ॥ मौनेन भक्त्योपशमेन पूजितः प्रसीदतामेष स सात्वतां पतिः॥७७॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति देवर्षिणा प्रोक्तं निशम्य भरतर्षभः॥ पूजयामास सुप्रीतः कृष्णं च प्रेमविह्वलः ॥७८॥ कृष्णपार्थावुपामंत्र्य पूजितः प्रययौ मुनिः ॥श्रुत्वा कृष्णं परं ब्रह्म पार्थः परमविस्मितः ॥७९॥ इति दाक्षायणीनां ते पृथग्वंशाः प्रकीर्तिताः ॥ देवासुरमनुष्याद्या लोका यत्र चराचराः ॥८०॥इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे युधिष्ठिरनारदसंवादे वर्णाश्रमधर्मनिरूपणं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ समाप्तोऽयं सप्तमः स्कन्धः ॥

निशम्य प्रीतो धर्मराजः कृष्णं नारदं च पूजयामास ॥ ७८ ॥ पूजितो मुनिः कृष्णपार्थावामंत्र्य ययौ । धर्मः कृष्णं परं ब्रह्म श्रुत्वा विस्मितः आसीत् ॥७९॥ एवं ते दक्षकन्यानां वंशाः कथिताः ॥ यत्र देवासुरमनुष्याद्याश्चराचराः अभवन्॥८०॥इति श्रीभागवते सप्तमस्कंधे चूर्णिकायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ समाप्तोऽयं सप्तमः स्कंधः ॥

इदं पुस्तकं श्रीकृष्णदासात्मजेन क्षेमराजेन मुम्बय्यां स्वकीये "श्रीवेङ्कटेश्वर" (स्टीम्)
मुद्रणयन्त्रालयेऽङ्कयित्वा प्रकाशितम् । संवत् १९८०, शके १८४५.

॥ इति सचूर्णिके श्रीमद्भागवते सप्तमस्कन्धः समाप्तः ॥

[OrderDescription]
,CREATED=20.02.20 15:59
,TRANSFERRED=2020/02/20 at 16:12:48
,PAGES=79
,TYPE=STD
,NAME=S0002861
,Book Name=M-2842-SHRIMAD BHAGWAT SAPTAM SKANDH
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF

FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF

FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF

FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,